

KAPITTEL 10

Økonomiske virkninger av EØS-avtalen for Norge

10.1 DET INDRE MARKED - ENDRINGER I EUROPEISK ØKONOMI

10.1.1 EFs indre marked

Med EFs indre marked iverksettes prinsippene om fri bevegelse av varer, tjenester, kapital og personer, som ble nedfelt allerede i Roma-traktaten. Når initiativet til å gjennomføre det indre marked ble tatt midt på 1980-tallet, må det bl.a. ses på bakgrunn av at Vest-Europa tapte konkurransevne og markedsandeler i forhold til USA, Japan og andre

land i Øst- og Sørøst-Asia. Den økonomiske utviklingen i Vest-Europa var på første halvdel av 1980-tallet preget av svak økonomisk vekst, høy arbeidsledighet og til dels høy inflasjon. Det vises til tabell 10.1 og figur 10.1.

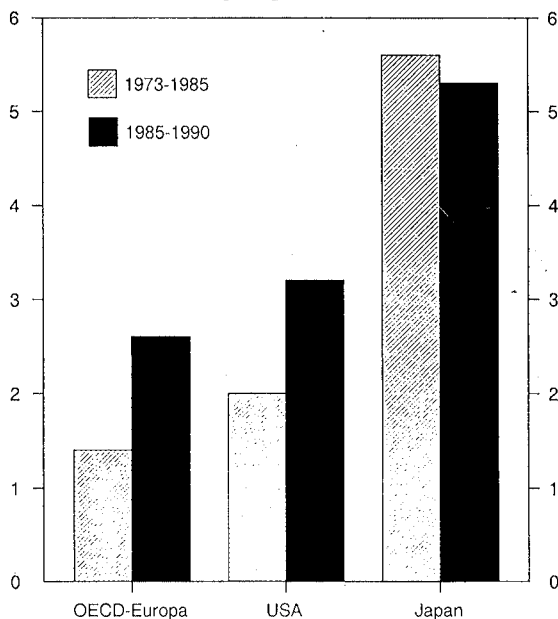
I 1950- og 1960-årene foregikk det en liberalisering av internasjonal handel. På tross av at tollbarrierer fortsatt ble bygget ned i Europa i 1970-årene, økte omfanget av handelshindre som følge av offentlige inngrep for å beskytte nasjonal industri. Direkte og indirekte han-

Tabell 10.1 Vekst, prisstigning og arbeidsledighet i Vest-Europa, Japan og USA i perioden 1973-1990

Land	Gjennomsnittlig årlig rate								
	Vekst i bruttonasjonalproduktet			Prisvekst			Arbeidsledighetsrate		
	1973-80	1980-85	1985-90	1973-80	1980-85	1985-90	1974-80	1981-85	1986-90
OECD-Europa ...	2,4	1,6	3,1	13,5	10,2	6,9	4,9	9,3	9,1
EF-landene	2,4	1,5	3,2	12,5	9,1	4,4	4,8	9,8	9,8
USA	2,2	2,6	2,8	9,2	5,4	4,0	6,8	8,3	5,9
Japan	3,6	3,8	4,7	9,6	2,8	1,4	1,9	2,5	2,5

Kilde: OECD.

Figur 10.1 Gjennomsnittlig årlig vekst i industriproduksjonen i Vest-Europa, USA og Japan. Prosent

Kilde: OECD.

delshindringer som har bidratt til barrierer mellom de nasjonale markedene, er blitt sett på som viktige forklaringsfaktorer bak den svake økonomiske utviklingen i Vest-Europa. Begrenset internasjonal konkurranse har bidratt til sviktende konkurranse i de enkelte lands hjemmemarkeder. Det er videre blitt pekt på at nasjonale markeder ikke gir et tilstrekkelig grunnlag for å utnytte stordriftsfordeler i produksjon og markedsføring. Samlet har disse faktorene bidratt til en lite effektiv utnyttelse av ressursene og en svak produktivitetsutvikling.

Gjennomføringen av det indre markedet kan ses på som et program for å effektivisere det økonomiske systemet i medlemslandene i EF, slik at fordelene ved internasjonal spesialisering, produksjon i stor skala og sterkere konkurranse kan utnyttes. Siktemålet er å legge grunnlaget for at Vest-Europa igjen kan komme inn i en utvikling med stabil og høy økonomisk vekst.

EF-kommisjonen har utredet de økonomiske virkningene av det indre markedet. Arbeidet er oppsummert i den såkalte Cecchini-

rapporten. Med utgangspunkt i en detaljert vurdering av kostnadene forbundet med de eksisterende hindringer for det økonomiske samkvemmet mellom EF-landene, ble det utarbeidet anslag på mulige samlede inntektsgevinster. De potensielle inntektsøkningene svarer ifølge rapporten til en nivåheving av bruttonasjonalproduktet på 4 ½-6 ½ pst. for EF-landene samlet.

Kommisjonens analyser har dannet utgangspunkt for senere vurderinger av virkningene av det indre marked. Det har vært pekt på svakheter i det metodiske opplegget. Kommisjonen har anvendt og usikkerheten i de forutsetninger som har ligget til grunn for analysen. I en av bakgrunnsstudiene til den svenske «Långtidsutredningen 1990» er konklusjonen at beregningene er såpass usikre at det er lite meningsfylt å forsøke å tallfeste de samlede virkningene. Denne vurderingen støttes i andre analyser av det indre markedet, jf. f.eks. Abrams et.al. (1990).

Det har imidlertid også vært gjort forsøk på å etterprøve Kommisjonens beregningsopplegg etter om lag samme metode som Kommisjonen selv har anvendt. I en analyse basert på de samme underlagsstudiene har Kommisjonen tatt utgangspunkt i, kommer Det sentrale planleggingsbyrået i Nederland fram til at det indre marked vil heve nivået på bruttonasjonalproduktet med i underkant av 2½ pst. for EF-landene. Dette er halvparten av Kommisjonens nedre anslag for de potensielle gevinstene. Hovedforskjellen mellom de to anslagene er at Kommisjonen har beregnet potensielle gevinster, mens Det sentrale planleggingsbyrået har lagt til grunn at bare en del av dette potensialet faktisk blir realisert.

Cecchini-rapporten har imidlertid også blitt kritisert for å undervurdere de potensielle gevinstene ved at det ikke er tatt hensyn til at den langsiktige veksttakten i EF-økonomiene kan bli påvirket. Historisk kan det observeres positive samvariasjoner mellom markedsutvidelser og langsiktig økonomisk vekst, jf. f.eks. Maddison (1982). Flere mekanismer kan forklare en slik sammenheng.

Det har vært pekt på at geografiske utvidelser av et økonomisk jurisdiksjonsområde, dvs. et område med felles regelverk og felles håndhevelsesmekanismer, vil øke mulighetene for å føre en økonomisk politikk som bidrar til en effektiv ressursallokering, jf. Olson (1987). Innenfor geografisk stabile markeder vil det over tid etableres pressgrupper som oppnår en vesentlig innflytelse på den økonomiske politikken og reduserer mulighetene for å oppnå en effektiv utnyttelse av ressursene. Markedsutvidelser vil bidra til å forrykke maktforholdene mellom de etablerte press-

gruppene. Det vil i en periode, inntil nye konstellasjoner av pressgrupper er etablert, kunne gi myndighetene større politisk handlingsrom i utformingen av den økonomiske politikken. Dersom dette handlingsrommet utnyttes til å oppnå en bedre ressursutnyttelse, vil resultatet bli en periode med forsterket vekst.

Dersom det indre marked leder til en lengre periode med økt økonomisk vekst, kan de samlede gevinster bli betydelig større enn de Kommisjonen har anslått. Ifølge en beregning av Baldwin (1989) kan gjennomføringen av det indre marked resultere i at den årlige økonomiske veksttakten heves med mellom ¼ og 1 pst. Disse virkningene kommer i tillegg til den nivåhevingen Kommisjonen har beregnet.

En annen type innvending mot Kommisjonens analyser, er at det i liten grad er tatt hensyn til omstillingskostnader som følge av økt omstillingstakt i EF-landenes økonomier. Omstruktureringen vil ta tid. I Kommisjonens egne beregninger vil det indre marked på lang sikt medføre høyere inntekt, høyere sysselsetting og lavere ledighet. En har lagt til grunn at det vil kunne ta over 5 år før en realiserer de samlede gevinstene. De første årene vil økt omstillingstakt ifølge beregningene slå negativt ut på sysselsettingen.

På Kommisjonshold er også usikkerheten ved beregningene understreket, men samtidig er det ikke funnet grunn til å revurdere det samlede resultat av analysene. Det gis i økende grad uttrykk for at «1992» allerede har gitt et positivt bidrag til den økonomiske utviklingen i EF-landene.

10.1.2 Planene om ytterligere utdypning av integrasjonen mellom EF-landene ved opprettelse av økonomisk og monetær union

Stats- og regjeringssjefene i EF kom på traktatkonferansen i Maastricht 10. desember 1991 fram til enighet om en traktat som trekker opp de juridiske og politiske rammebetingelsene for en økonomisk og monetær union (ØMU). Avtalen ble undertegnet av stats- og regjeringssjefene 7. februar 1992. Traktaten, som må godkjennes av parlamentene i medlemslandene i EF, skisserer tre faser i utviklingen av den økonomiske og monetære unionen.

Siktemålet i fase 1 og fase 2 er oppnå en mest mulig enhetlig utvikling i medlemslandene på følgende områder:

- prisstigning
- valutakursstabilitet
- rentenivå

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

balanse i finanspolitikken og statsfinansene.

I fase 1 skal dette i hovedsak oppnås ved tiltak i de enkelte medlemslandene og bedre politikkkoordinering. I fase 2 vil landene intensivere felles overvåking av den økonomiske utviklingen og den økonomiske politikken i medlemslandene. I fase 3 skal de medlemslandene som tilfredsstillt fastsatte krav til den økonomiske utviklingen, innføre ecu som felles valuta og dermed danne en monetær union. Den felles valuta vil bli administrert av en felles sentralbank. Denne sentralbanken vil sammen med de nasjonale sentralbankene utgjøre et europeisk sentralbanksystem.

Hvis flertallet av medlemslandene tilfredsstillt kravene i 1996, kan fase 3 innledes 1. januar 1997. Fase 3 skal senest iverksettes fra 1. januar 1999. Kravene som et land må oppfylle for å delta tar utgangspunkt i følgende kriterier:

- Prisstigningen må ikke være mer enn 1 ½ pst. poeng høyere enn i de tre landene med lavest prisstigning.
- Det langsiktige rentenivået må ikke være mer enn 2 pst. poeng høyere enn i de tre landene med lavest prisstigning.
- Stabil valutakurs - valutaen skal ikke ha vært devaluert de siste årene.
- Offentlig sektors underskudd må ikke overskride 3 pst. av bruttonasjonalproduktet og den samlede offentlige bruttogjelden må ikke overskride 60 pst. av bruttonasjonalproduktet.

I 1990 var det bare 4 av EF-landene som ville ha oppfylt kravene til deltakelse etter disse kriteriene. (Danmark, Tyskland, Frankrike, Luxemburg).

ØMU vil ytterligere utdype den økonomiske integrasjonen i EF. Innføring av en felles valuta vil redusere kostnadene ved handel internt i EF, noe som vil bidra til å forsterke gevinstene av det indre marked. Spesielt vil kostnadene ved handel med finansielle tjenester reduseres som følge av at vekslingskostnadene og usikkerheten knyttet til valutakursutviklingen internt i EF elimineres. På det pengepolitiske området utpekes prisstabilitet som et hovedmål. Større prisstabilitet vil gi næringslivet mer forutsigbare rammebetingelser. Lavere prisstigning og reduserte kostnader på finansielle tjenester vil bidra til et lavere rentenivå. Samtidig gir de enkelte landene fra seg den mulighet valutakursjusteringer eventuelt kan gi for å redusere ubalanser i kostnadsnivå, aktivitet og sysselsetting.

Gjennomføringen av den økonomiske og monetære unionen i EF betyr at integrasjonen i EF forsterkes sammenlignet med programmet for det indre marked. EØS-avtalen omfatter ikke et tilsvarende samarbeid om en økonomisk og monetær union.

10.1.3 EFTA og EØS - utvidelse av det indre marked til hele Vest-Europa

Den økonomiske integrasjonen i Vest-Europa har gått gjennom ulike faser etter opprettelsen av EF i 1959. Med opprettelsen av EFTA i 1960 var det to samarbeidsområder i Vest-Europa rettet inn mot nedbygging av handelsbarrierer. I løpet av 1960-årene skjedde det en utdypning av integrasjonen innen hvert av områdene ved at toll på handel med industriprodukter i det alt vesentligste ble fjernet mellom medlemslandene innen henholdsvis EFTA og EF.

I 1970-årene skjedde det en utvidelse av integrasjonen langs to dimensjoner, dels ved at de tidligere EFTA-landene Storbritannia, Irland og Danmark ble medlemmer av EF, og dels ved at de resterende EFTA-landene inngikk frihandelsavtaler med EF-landene som i all hovedsak fjernet resterende tollbarrierer på industrivarer i Vest-Europa.

I 1980-årene ble integrasjonen i EF ytterligere utvidet ved at det tidligere EFTA-landet Portugal, samt Spania og Hellas, som hadde stått utenfor de europeiske handelspolitiske samarbeidsområdene, ble medlemmer av EF.

Med gjennomføringen av det indre marked og opprettelsen av EØS, vil integrasjonen utdypes ytterligere både innen EFTA og EF, samtidig som økonomiene i de to områdene langt på vei blir integrert.

Den økonomiske integrasjonen har hatt merkbare innflytelse på handelsstrømmene i Vest-Europa. Økt integrasjon bidrar både til en økning i den samlede utenrikshandelen og til at utenrikshandelen som følge av reduserte handelskostnader vris i retning av økt samhandel mellom de landene som deltar i integrasjonen, på bekostning av handel med tredjeland. En utredning av Ferreira (1989) bekrefter at slike effekter har gjort seg gjeldende for EFTA-landene. Opprettelsen av EF og EFTA som to separate handelsområder medførte i perioden 1960-1973 en økning av samhandelen mellom EFTA-landene på bekostning av handelen med EF-landene. Utvidelsen av EF i 1973 og frihandelsavtalene mellom EFTA-landene og EF resulterte i perioden 1973-1985 i nye mønstre i utenrikshandelen. Handelen mellom EFTA-landene og de opprinnelige EF-landene økte merkbart, delvis på bekostning av den interne EFTA-handelen. Samlet synes økt integrasjon mellom de to handels-

områdene å ha bidratt til en merkbar økning i EFTA-landenes handel.

Den europeiske integrasjonen har også medført forskyvninger i varesammensetningen av utenrikshandelen i EFTA-landene. Motstykket til dette var at EFTA-landene gikk gjennom en betydelig omstillingsfase med store forskyvninger i industristrukturen. Det er verdt å merke seg at omstillingene i 1960-årene som følge av økt integrasjon ikke ga noen økning i den samlede arbeidsledigheten i EFTA-landene.

Integrasjonen slo ulikt ut på sammensetningen av vareeksporten i de enkelte EFTA-landene. I Norge ble eksporten i større utstrekning enn i de andre landene ytterligere konsentrert om varer produsert i tradisjonelle råvareintensive eksportsektorer som metallproduksjon og fiske. I de andre landene, spesielt i Finland og Sveits, fant det sted en spredning av eksporten på mange produkter.

Samlet svarer EFTA-landene til en økonomi på halvparten av det tidligere Vest-Tysklands størrelse. EFTA-landenes økonomier er videre gjennomgående mer åpne enn EF-landenes. Endringer i handelspolitikken mellom EFTA og EF får derfor større gjennomslag i EFTA-økonomiene enn i EF-økonomiene. Utvidelsen av det indre marked til EØS-området har dermed langt større betydning for EFTA-landene enn for EF-landene.

EFTA-landene utgjør samlet sett ikke noen økonomisk tett integrert gruppe av land. Handel mellom EFTA-land utgjør bare mellom 12 og 13 pst. av EFTA-landenes totale utenrikshandel, og består i hovedsak av samhandelen mellom Sverige og Norge og mellom Sverige og Finland. Sverige er Norges viktigste handelspartner. Det innebærer at forskjeller i Sveriges og Norges tilknytning til det indre marked vil kunne få merkbar betydning for Norge, mens de direkte økonomiske virkningene av de andre EFTA-landenes tilknytningsform i forhold til Norges vil være mindre.

Ser en på den geografiske sammensetningen av utenrikshandelen, har samhandelen med EF vel så stort relativt omfang for EFTA-landene som den interne samhandelen i EF har for EF-landene. Handel innen EØS-området utgjør om lag 70 pst. av samlet handel både for EFTA og EF. EFTA-landenes felles økonomiske interesser ligger dermed i første rekke i handel med EF.

Den økonomiske integrasjonen mellom EFTA- og EF-landene gjenspeiles også i de direkte investeringer over landegrensene, dvs. investeringer med sikte på å etablere nye foretak eller oppnå innflytelse over eksisterende foretak i et annet land. Halvparten av de di-

rette utenlandsinvesteringene i EFTA-landene kommer fra EF-land, mens over halvparten av EFTA-landenes direkte utenlandsinvesteringer skjer i EF.

En kan allerede observere at næringslivet i EFTA-landene tilpasser seg de endrede markedsbetingelsene i Europa ved at en økende andel av de direkte utenlandsinvesteringene etter 1985 er blitt kanalisert til EF-området.

EØS vil bidra til en ytterligere nedbygging av handelsbarrierene mellom de to samarbeidsområdene og en nedbygging av handelsbarrierene mellom EFTA-landene. På bakgrunn av erfaringene siden 1960 kan en forvente at EØS vil føre til økt utenrikshandel for EFTA-landene, både i form av samhandel med EF og med hverandre. Dersom EFTA-landene hadde valgt å stå utenfor det indre marked, ville det isolert sett trolig bidratt til redusert handel mellom EFTA og EF som følge av at samhandelen mellom EF-landene ville ha økt på bekostning av handelen med EFTA-landene.

Disse vurderingene støttes av andre analyser som konkluderer med at det indre marked vil gi gevinster i form av et økt realinntektsnivå for EFTA-landene dersom de deltar i integrasjonen, jf. Krugman (1988), Abrams et. al. (1990) og Norman (1989), se også boks 10.1. Gevinstene vil være større jo sterkere EFTA-landene blir integrert i det indre marked. Dersom EFTA-landene hadde blitt stående helt utenfor integrasjonen, ville de likevel ha fordel av at veksten hos den viktigste handelspartneren øker, men samtidig ville de hatt ulemper ved at handelen i Vest-Europa ville ha blitt vridd i retning av økt intern handel mellom EF-landene. Videre ville investeringene trolig ha blitt lavere enn ved integrasjon som følge av at bedrifter ville blitt omlokalisert fra hjemlandet til EF-landene. I Haaland og Norman (1992) er virkningene av det indre markedet tallfestet for henholdsvis EF, EFTA, USA og Japan. I følge beregningene vil EFTA-landene samlet høste større gevinster enn EF-landene ved å ta del i det indre marked.

Fullføringen av det indre marked vil styrke samhandelen mellom EF-landene og isolert sett vri noe av handelen bort fra EFTA-landene dersom de står utenfor det indre marked. Dette ville isolert sett redusere EFTA-landenes eksport til EF som kunne motvirkes ved en senking i eksportprisene. Motstykket til dette vil være et realinntektstap som følge av en forverring i bytteforholdet. Næringslivet i EFTA-landene vil kunne opprettholde markedsandeler ved å omlokalisere produksjonen til bedrifter innenfor EF. I dette tilfellet vil eksportnedgangen gi seg utslag i økt ledig-

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

Boks 10.1 Eksempler på beregninger av gevinstene for EFTA-landene

I en analyse av Norman (1989) konkluderes det med at EFTA-landene samlet vil kunne oppnå en gevinst tilsvarende en nivåheving i realinntektsnivået i størrelsesorden 2-4 pst. ved å delta i det indre markedet.

I en analyse gjennomført på oppdrag av Finlands Bank etter samme metodiske opplegg som Kommisjonens analyse, er de samlede virkningene av en EØS-avtale for finsk økonomi beregnet, jf. Lahti (1989). Ifølge beregningene vil Finland oppnå en inntektsgevinst tilsvarende en nivåheving av bruttonasjonalproduktet på 2-3 pst. på mellomlang sikt. I tillegg vil driftsbalansen forbedres slik at den økonomisk-politiske handlefriheten øker.

I en analyse gjennomført på oppdrag av det østerrikske finansdepartementet er virkningene av det indre markedet for østerriksk økonomi beregnet, jf. Breuss og Scheleck (1989). Beregningene er gjennomført under to ulike forutsetninger om østerriksk tilpasning - Østerrike blir medlem av EF, og Østerrike forblir medlem av EFTA. I det siste alternativet er det lagt til grunn at EFTA-landene i begrenset grad vil bli integrert i det indre markedet (beregningene ble utført før planen om å danne EØS ble lansert). Ifølge beregningene vil Østerrike oppnå en gevinst i bruttonasjonalproduktet på 1,6 pst. dersom landet forblir medlem i EFTA. Dersom Østerrike blir medlem av EF, vil integrasjonsgevinstene bli større. Ved en samlet vurdering av virkningene ved medlemskap må en imidlertid også ta hensyn til at Østerrike pådrar seg en kostnad i form av netto bidrag til finansieringen av EF.

het inntil reallønn og produsentpriser i EFTA-landene tilpasser seg et lavere nivå.

De negative utslagene på handelen ved å stå utenfor det indre marked vil kunne variere mellom de enkelte EFTA-landene. Norges, Sveriges og Finlands lokalisering i forhold til de europeiske markedene trekker isolert sett i retning av at utslagene blir større for de nordiske landene enn for Sveits og Østerrike. Sammensetningen av utenrikshandelen har også betydning. Av de nordiske landene er Sverige det land som har en industristruktur som er mest lik industristrukturen i EF-landene. Det innebærer at svensk industri gjen-

nomgående er utsatt for større konkurranse fra EF-produsenter på EF-markedet enn norsk og finsk industri. Dette momentet trekker i retning av at handelsvridningen av å stå utenfor vil kunne bli større for Sverige enn for Norge og Finland.

EFTA-landene vil også bli påvirket av de globale virkningene av EFs indre marked gjennom handelspolitikken overfor tredjeland. Det er ikke klart hvilken handelspolitikk EF vil føre i fremtiden. EF har i dag høyere handelsbarrierer overfor land utenfor EØS-området enn f.eks. Norge og Sverige har. Dersom økt konkurranse i EF skulle resultere i oppbygging av handelsbarrierer mot tredjeland, ville det bidra til å redusere de samlede økonomiske gevinstene av opprettelsen av det indre marked både for EFTA- og EF-landene. Blant annet samarbeidet innen GATT kan imidlertid motvirke at EF vil gå i mer proteksjonistisk retning. Likevel kan en ikke utelukke tiltak med sikte på å skjerme EF-landene for konkurranse fra tredjeland. Dette ville i så fall også kunne ramme EFTA-landene dersom de velger å bli stående utenfor integrasjonen. De negative utslagene av eventuelt økt proteksjonisme fra EFs side vil dermed bli sterkest for Norge i et eventuelt frihandelsalternativ.

10.1.4 Det indre marked og utviklingen i Øst-Europa

Som følge av de politiske omveltningene i Øst-Europa innledet EF høsten 1990 forhandlinger om assosieringsavtaler med reformlandene. Avtalene vil bl.a. åpne for frihandel med industrivarer. Assosieringsavtalene bygger på de handels- og samarbeidsavtaler som EF allerede har inngått med alle østeuropeiske land unntatt Albania. Reelle forhandlinger om assosieringsavtaler med Ungarn, Polen og Tsjekkoslovakia ble innledet i februar 1991. Avtalene ble undertegnet i desember 1991. Omtrent samtidig med EF startet EFTA-landene forhandlinger om frihandelsavtaler med de samme landene.

De politiske og økonomiske målsettinger som EFs assosieringsavtaler i hovedsak tar sikte på å dekke er å:

- fremme den politiske dialog;
- sikre stabil utvikling som støtter opp om nødvendige økonomiske og politiske reformer;
- konsolidere det grunnlaget som nå er lagt for å utvikle nye relasjoner på tvers av gamle skillelinjer i Europa;
- bedre mulighetene for økonomisk samarbeid, herunder handel og investeringer;

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

- lette overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi for landene i Øst-Europa, bl.a. gjennom markedsåpning til EF's marked, samt å fremme deres aktive deltakelse i det bredere europeiske samarbeidssystem;
- fremme kultursamarbeidet og bedre den generelle informasjonsutveksling mellom partene.

EFs assosieringsavtaler er forhandlet i samsvarende med GATTs regelverk. Et sentralt trekk ved avtalene med Øst-Europa er at toll og kvoter i en overgangsperiode bygges ned langsommere i det enkelte øst-europeiske land enn på EF-siden. Dette vil gi disse landene mulighet til å utvikle og beskytte viktige deler av sin industri ved overgangen til markedsøkonomi. Ved overgangsperiodens slutt forutsettes det at full gjensidig frihandel er etablert.

EFs assosieringsavtaler med de øst-europeiske landene bidro vesentlig til at EFTA-landene innledet forhandlinger om frihandelsavtaler med Ungarn, Tsjekkoslovakia og Polen. Intensjonen er at EFs og EFTAs avtaler med disse landene vil tre i kraft i løpet av 1992.

EFTAs regjeringssjef- og ministermøte i Gøteborg 13.-14. juni 1990 vedtok samarbeids-erklæringer med Ungarn, Polen og Tsjekkoslovakia. Gøteborg-erklæringene hadde to overordnede mål:

- vurdere mulighetene for å inngå frihandelsavtaler, i hovedsak for industrivarer, bearbejdede landbruksvarer og fisk og andre maritime produkter;
- inngå et nærmere samarbeid innenfor feltet knyttet til frihandelsavtalen (toll, opprinnelsesregler, statsstøtte, offentlig innkjøp, patenter mv.) samt andre prioriterte områder som industrisamarbeid, turisme, transport, m.m. Dette samarbeidet er imidlertid mindre omfattende enn det samarbeidsprogram som inngår i EFs assosieringsavtaler.

Under forhandlingene har det vært en løpende dialog mellom tjenestemenn fra EFTA og EF. Parallelle forhandlinger har gjort det mulig for EFTA- og EF-landene å opptre samlet, samtidig som en har sikret mest mulig like konkurranseforhold i EØS-området samhandel med Øst-Europa. EØS-avtalen vil således ikke ha noen nevneverdig innvirkning på EFTAs samhandel med Øst-Europa utover det som allerede følger av EFTAs frihandelsavtaler med disse landene. Men EØS-avtalen vil ha virkninger for EFTA-landenes konkurranseposisjon i forhold til de øst-europeiske

landene i EF-området. Uten EØS-avtalen vil konkurransestillingen for EFTA-bedrifter svekkes på EF-markedene sammenlignet med konkurrenter fra de øst-europeiske landene, som gjennom de nye avtalene, og også gjennom GATT, får sin konkurranseposisjon stryket.

10.1.5 Det indre marked og global økonomisk integrasjon

GATT-samarbeidet har til nå omfattet gjensidig nedbygging av toll og andre handelshindre for industriprodukter. Betydningen av en ny GATT-avtale ligger for det første i at avtaleverket utvides til også å omfatte gjensidig nedbygging av barrierer for handel med jordbruksprodukter og tjenester. For det andre innføres det mer effektive tvisteløsningsmekanismer. En fornyet GATT-avtale kan få betydelige positive konsekvenser for verdensøkonomien og dermed også for norsk økonomi.

Også i andre regioner enn i Europa finner det sted en utdyping av den økonomiske integrasjonen, og en ser konturene av tre regionale blokker for handelspolitisk samarbeid, dominert av henholdsvis USA, Japan og EF. Dersom GATT-forhandlingene skulle mislykkes, er det fare for at nye handelsbarrierer bygges opp mellom de tre handelsblokkene. Det vil i så fall kunne resultere i lavere økonomisk vekst. Norsk økonomi vil kunne bli spesielt rammet av en slik utvikling. Fordi EØS-avtalen vil gi sikre rammebetingelser for en betydelig andel av norsk eksport, vil de negative utslagene for norsk økonomi trolig bli vesentlig større dersom vi skulle bli stående utenfor EØS.

Den viktigste virkningen på internasjonal handel av markedsintegrasjon i Vest-Europa vil være økt samhandel innen området. Handelen med tredjeland må ventes å bli påvirket i mindre grad. Økt økonomisk aktivitet i Vest-Europa vil stimulere handelen med tredjeland. I noen tilfelle vil import fra disse landene kunne møte økt konkurranse fra import fra andre vest-europeiske land. Virkningene vil variere alt etter nærings-, kostnads- og handelsstruktur i de ulike land. For to land som i utgangspunktet kunne tenkes å møte økt konkurranse p.g.a. markedsintegrasjonen i Europa, USA og Japan, konkluderer en nylig studie, jf. Haaland og Norman (1992), at markedsintegrasjonen i Europa ikke representerer noe økonomisk problem for disse to landene. Utviklingen av handelen for land utenfor Vest-Europa må videre ses i lys av den globale økonomiske integrasjonen gjennom GATT, avtalene med de øst-europeiske land m.v.

10.2 NORSK ØKONOMISK STRUKTUR I EUROPEISK SAMMENHENG

10.2.1 Norsk økonomis struktur og virkningene av EØS

Den økte økonomiske integrasjonen som det indre markedet og EØS vil medføre, vil slå ulikt ut i de enkelte europeiske landene avhengig av handelsmønster, næringsstruktur, kostnadsnivå og konkurranseevne, lønns- og prisstruktur. Også forskjeller i institusjonelle og kulturelle forhold vil ha betydning for hvordan f.eks. virkningene av et felles arbeidsmarked vil slå ut i de enkelte landene. I dette avsnittet pekes det på trekk ved norsk økonomi som kan ha betydning når en skal vurdere virkningene av EØS. Videre presenteres det noen indikatorer for velferdsnivået i Norge sammenliknet med andre vesteuropeiske land.

10.2.2 Trekk ved handelsmønster og næringsstruktur

Norges utenrikshandel retter seg i stor utstrekning mot landene i Vest-Europa, se figur 10.2. I 1990 gikk nær to tredeler av den norske vareeksporten til EF, og om lag fire femdelar til EF og EFTA samlet. To tredeler av vår import kommer fra samme området, fordelt med i underkant av halvparten på EF og en femdel på EFTA. Hele gasseksporten og om lag to

tredeler av oljeeksporten går til EF-området. Men selv om olje og gass holdes utenfor, mottar EFTA og EF-landene til sammen om lag tre firedeler av Norges vareeksport.

Over perioden 1962 - 1990 endret Vest-Europas andel av norsk vareeksport utenom olje, gass og raffinerte oljeprodukter seg lite, fra i overkant av 71 pst. til knapt 74 pst. Den regionale sammensetningen av norsk eksport til vesteuropeiske land har imidlertid endret seg vesentlig over samme periode. Etter inngåelsen av EFTA-avtalen i 1960 økte andelen av eksporten til de daværende EFTA-landene markert, samtidig som andelen til de opprinnelige EF-landene gikk betydelig tilbake. Etter 1972 har andelen til de nåværende EFTA-landene holdt seg stabil, mens andelen til Storbritannia, Irland og Danmark, som ble EF-medlemmer i 1973, har gått markert ned. Dette ble i stor utstrekning motsvart av at de opprinnelige EF-medlemmene økte sin andel av eksporten etter inngåelsen av frihandelsavtalen i 1973. Denne utviklingen svarer i hovedtrekk til det en finner for andre EFTA-land, og det en ville forvente på bakgrunn av de markedsendringene som har funnet sted, jf. drøftingen i avsnitt 10.1.3 ovenfor.

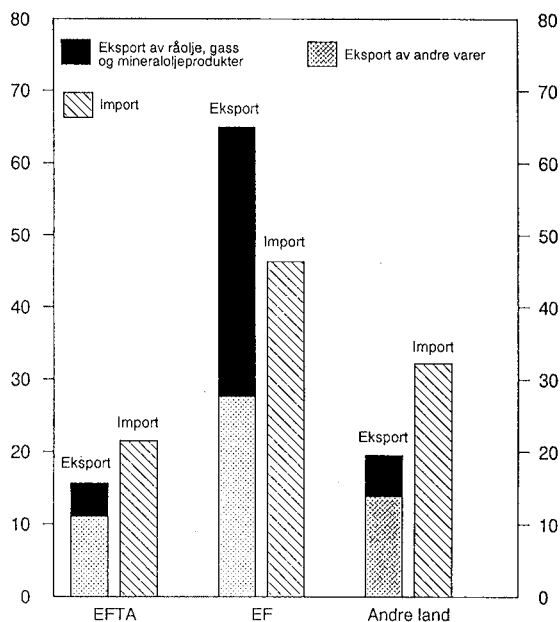
Fordelingen av vareimporten fra vesteuropeiske land viser tilsvarende forskyvninger som eksporten av tradisjonelle varer.

Internasjonal handel med industrivarer klassifiseres gjerne i to kategorier; intra industrihandel, som omfatter bytte med relativt like produkter (f.eks. biler av forskjellig type) og inter industrihandel, som omfatter bytte av ulike produkter (f.eks. tekstiler mot investeringsvarer). Innen EF domineres handelen mellom de nordlige landene av intra industrihandel. Dette reflekterer at de mest utviklede EF-landene har en relativt likeartet næringsstruktur. Handelen mellom de nordlige og de nye sørlige medlemslandene har imidlertid stort innslag av inter industrihandel. Også handelen mellom Norge og EF domineres av inter industrihandel - vi selger råvarer og halvfabrikata og importerer konsum- og kapitalvarer.

Etter opprettelsen av EF og EFTA har det funnet sted en ytterligere spesialisering av norsk eksport i retning av produkter der Norge har komparative fortrinn i form av råstofftilgang og lave energikostnader.

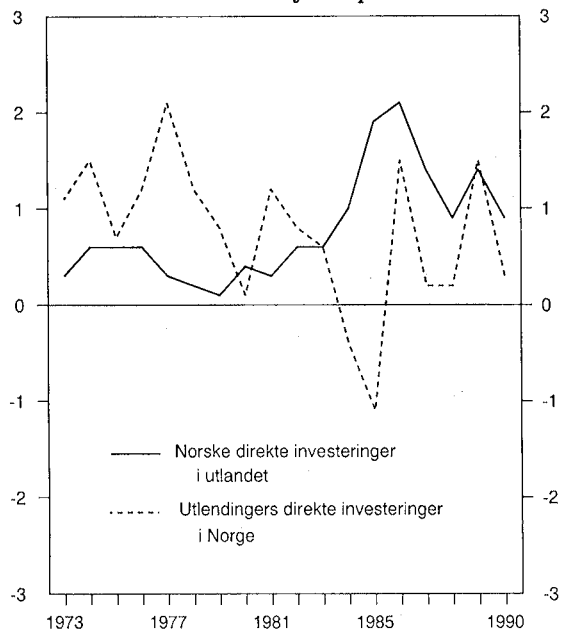
Målt som andel av bruttonasjonalproduktet var norske direkte investeringer i utlandet i siste halvdel av 1980-årene betydelig høyere enn tidligere. Investeringene nådde en topp midt på 1980-tallet og har deretter avtatt noe, men ligger fortsatt relativt høyt i forhold til tidligere, se figur 10.3.

Figur 10.2 Regional sammensetning av norsk utenrikshandel med varer i 1990. Prosentvis andel av hhv. total vareeksport og total vareimport

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 10.3 Norske direkte investeringer i utlandet og utlendingers direkte investeringer i Norge som andel av bruttonasjonalproduktet

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Når det gjelder utlendingers direkte investeringer i Norge, gir totaltallene målt netto det motsatte inntrykket, nemlig at de har falt fra

slutten av 1970-årene. Dette har for en stor del sammenheng med at utenlandske investeringer i oljevirkksomheten har avtatt. Inngående direkte investeringer til Fastlands-Norge, målt som andel av bruttonasjonalproduktet for Fastlands-Norge, har økt gjennom 1980-årene. Ved tolkningen av tallene må en ta hensyn til at store enkelttransaksjoner kan påvirke tallene for enkeltår betydelig.

EF-landene var i perioden 1986-1990 den viktigste mottakeren av direkte investeringer fra Norge, med en andel på 46 pst. av totale investeringer. Utenom olje og sjøfart var den andelen som var plassert i EF-landene enda større. Sammenliknet med perioden 1982-85 ble det i denne perioden investert relativt mer i EF-landene og mindre i EFTA-landene og Nord-Amerika. Virkninger av EØS-avtalen på investeringsutviklingen er for øvrig nærmere omtalt i avsnitt 10.7 nedenfor.

I vesteuropeisk sammenheng har Norge på flere måter en spesiell næringsstruktur. For det første bidrar industrien mindre til den samlede verdiskapingen og de samlede eksportinntekter enn i andre vesteuropeiske land. Før oljeepoken hadde dette først og fremst sitt motstykke i den betydningen utenriks sjøfart hadde for verdiskaping og eksportinntekter. Den sterke utbyggingen av oljesektoren har medført at oljesektoren i dag står for 12 pst. av samlet verdiskaping og 30 pst. av samlede eksportinntekter, se tabell 10.2.

Tabell 10.2 Industriens betydning for verdiskaping og sysselsetting

	Prosentvis andel av bruttonasjonalproduktet			Prosentvis andel av total sysselsetting		
	1960	1974	1989	1960	1974	1989
OECD-Europa						
Industri	31,4	28,8	23,8	27,3	28,1	22,2
Norge						
Industri	21,3	21,9	14,5	23,7	23,6	15,8
Utenriks sjøfart og oljeboring ...	9,0	8,2	2,6	3,9	3,8	2,3
Utvinning og rørtransport av råolje og naturgass	0,0	0,5	12,4	0,0	0,0	0,9

Kilde: OECD og Statistisk sentralbyrå.

Også industristrukturen i Norge avviker fra det en finner i resten av Vest-Europa. Mens eksporten fra de fleste av EFTA-landene og de mest utviklede EF-landene domineres av kapital- og konsumvarer, har den eksportorienterte delen av industrien i Norge tyngdepunktet i noen få energiintensive bransjer som produserer råvarer og halvfabrikata.

Mens den eksportorienterte delen av industrien er karakterisert av relativt store produksjonsenheter, er den hjemmemarkedsorienterte delen av industrien i større utstrekning enn i andre EØS-land karakterisert av små produksjonsenheter spredt på mange bransjer.

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

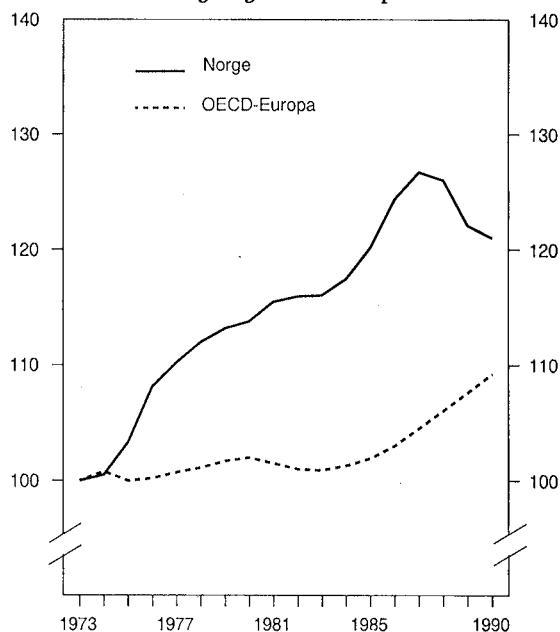
10.2.3 Trekk ved den økonomiske utviklingen

Den økonomiske utviklingen i Norge de siste 15- 20 årene avviker på flere måter fra utviklingen i andre vesteuropeiske land. Den samlede produksjonsveksten har vært markert høyere i perioden 1973 - 1990 enn gjennomsnittet for OECD-Europa, jf. figur 10.4. Den høyere veksten i norsk økonomi kan i sin helhet tilskrives oljesektorens økende bidrag til den samlede verdiskaping. Veksten i fastlandsøkonomien har vært på linje med veksten i det øvrige Vest-Europa. Også sysselsetningsveksten har vært klart sterkere i Norge enn i de fleste andre vesteuropeiske land, jf. figur 10.5, og Norge unngikk fram til slutten av 1980-årene ledighetsproblemer av det omfang en registrerte i store deler av det øvrige Vest-Europa.

Et annet særtrekk ved utviklingen i Norge er den svake veksten i industriproduksjonen. Mens produksjonen i industrien økte med 35 pst. for gjennomsnittet av OECD-landene i Europa fra 1973 til 1990, var produksjonsnivået i Norge nær uendret, jf. figur 10.6.

Figur 10.4 illustrerer at Norge også har hatt en annen konjunkturutvikling på 1980-tallet enn det øvrige Europa. I årene 1983-86 var den økonomiske veksten i fastlandsøkonomien markert høyere enn i resten av Vest-Europa. Etter 1986 har derimot produksjonsnivået i

Figur 10.5 Utviklingen i antall sysselsatte i Norge og Vest-Europa.

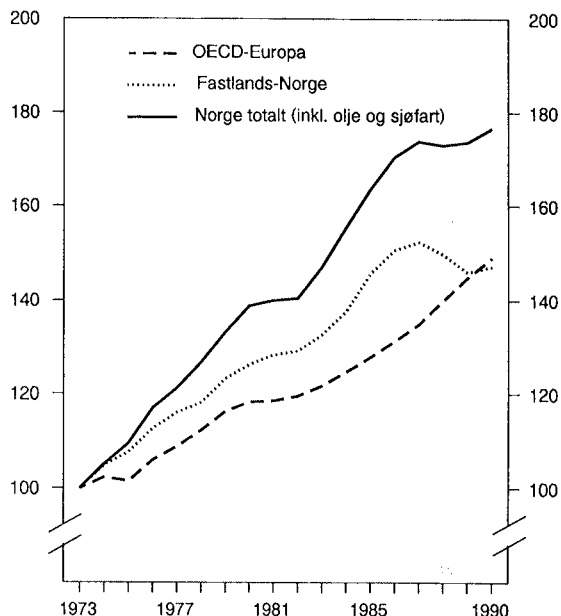

Kilde: OECD.

fastlandsøkonomien sunket, mens produksjonen i det øvrige Vest-Europa har økt med mer enn 3 pst. i gjennomsnitt pr. år.

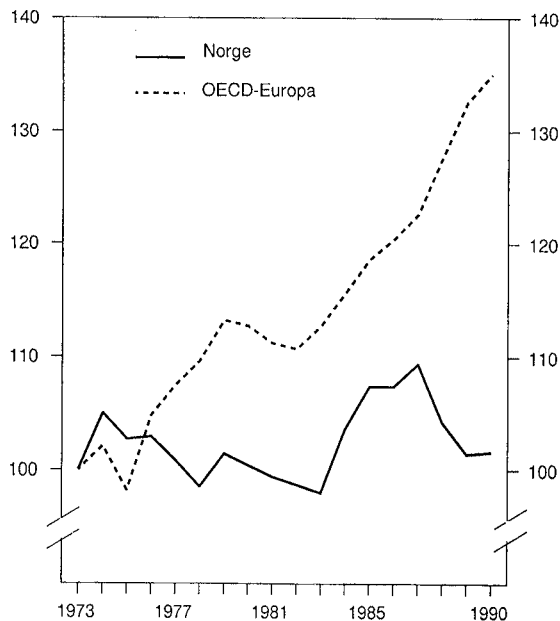
Den særnorske økonomiske utviklingen må dels ses på bakgrunn av de endrede ram-

Figur 10.4 Utviklingen i bruttonasjonalproduktet i Norge og Vest-Europa. Indeks 1973=100

Kilde: OECD og Statistisk sentralbyrå.

Figur 10.6 Utviklingen i industriproduksjonen i Norge og Vest-Europa¹ Indeks 1973=100

¹) Bruttoproduct i industrien.

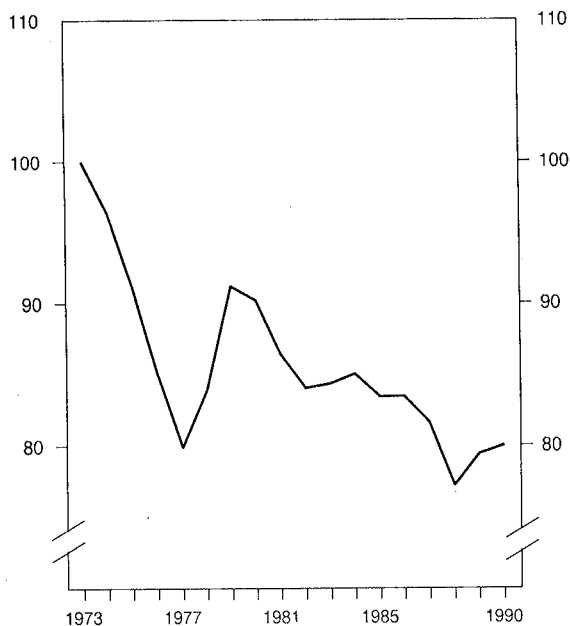
Kilde: Statistisk sentralbyrå og OECD.

mebetingelsene oljeinntektene har medført. I siste halvdel av 1970-årene og første halvdel av 1980-årene gjorde veksten i oljeinntektene det mulig å føre en i internasjonal sammenheng ekspansiv økonomisk politikk uten at en støtte mot effektive skranker i form av vedvarende høye underskudd på offentlige budsjetter eller i utenriksøkonomien. Sterkere vekst i innenlandsk etterspørsel og produksjon enn for gjennomsnittet av landene i Vest-Europa bidro til å presse det norske kostnadsnivået opp. Høyere kostnadsvekst og lavere produktivitetsvekst enn hos våre handelspartnere medførte en svekkelse av våre tradisjonelle næringers konkurransevne og tap av markedsandeler både på eksport- og hjemmemarkedet, jf. figurene 10.7-10.9.

10.2.4 Prisnivå og skjerming av det norske hjemmemarkedet

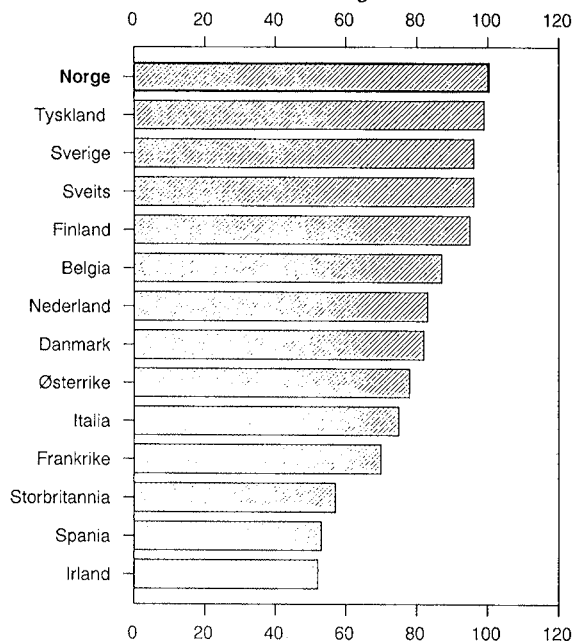
Studier som er utført bl.a. i OECD og EF viser at prisnivået i Norge på varer og tjenester til forbruk gjennomgående er klart høyere enn i andre land i Vest-Europa, jf. figur 10.10. Omregnet med de valutakursene som gjaldt i 1989 lå prisene på private forbruksgoder gjennomsnittlig 22 pst. høyere i Norge enn i Vest-Tyskland.

Figur 10.7 Utviklingen i norsk industris konkurransevne¹⁾. Indeks 1973=100

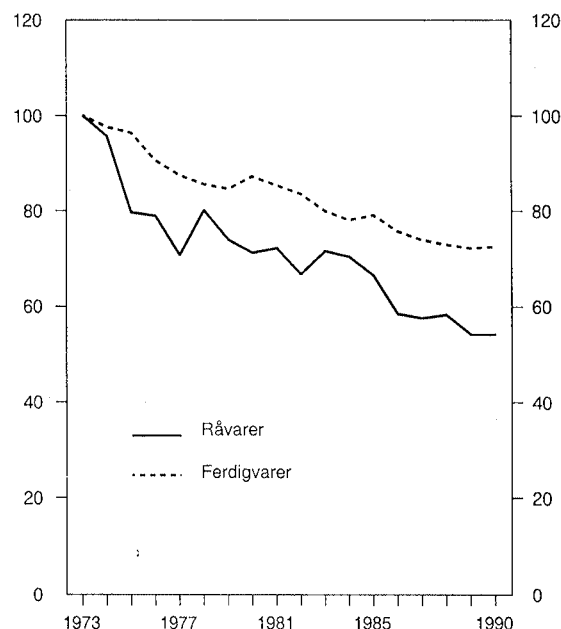
¹⁾ Handelspartneres lønnskostnader pr. produsert enhet i industrien relativt til norsk industri. Kilde: IMF, OECD, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Figur 10.8 Totale lønnskostnader pr. arbeidstid for voksne industriarbeidere i 1990. Indeks Norge = 100

Kilde: Teknisk beregningsutvalg.

Figur 10.9 Markedsandeler for norsk eksport av industrielle råvarer og ferdigvarer. Volumindeks 1973=100¹⁾

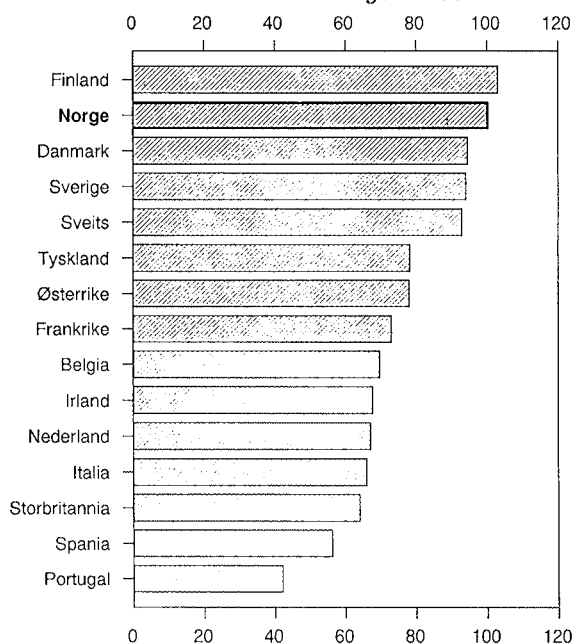

¹⁾ Forholdet mellom norsk eksport av råvarer og ferdigvarer og import av bearbejdede varer (SITC 5-9) hos Norges handelspartnere veid sammen med andeler av norsk vareeksport i 1990.

Kilde: OECD og Statistisk sentralbyrå.

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

Figur 10.10 Prisnivået for privat forbruk i 1989. Indeks. Norge = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Forskjeller i skatte- og avgiftssystem forklarer i noen utstrekning ulikhetene i prisnivå landene imellom. Det høye prisnivået i Norge og de andre nordiske landene har imidlertid i tillegg sammenheng med at de innenlandske markedene er skjermet som følge av at ulike barrierer begrenser den internasjonale konkurransen på hjemmemarkedene.

Det indre marked og EØS vil gjennom økt konkurranse føre til både en reduksjon i det gjennomsnittlige prisnivået innen EØS-området og større tilnærming i prisene på varer og tjenester mellom land. Det vil gi gevinster for forbrukerne i form av økt kjøpekraft. Potensiålet for gevinster vil være høyest i de nasjonale markedene som har vært mest skjermet.

10.2.5 Norsk velferdsnivå i europeisk sammenheng

Det er vanskelig å foreta uttømmende sammenlikninger av det økonomiske velferdsnivået i ulike land. Dels er velferdsordningene utformet ulikt og derfor lite sammenliknbare, dels gir de indikatorene en bar på en del områder et lite utfyllende bilde av det faktiske ytelsesnivået. Dette gjelder særlig tjenester, og spesielt de tjenester som ytes av den offentlige sektoren.

Ut fra nasjonalregnskapstall kan en beregne anslag for offentlig forbruk i ulike land. Verdien av offentlig forbruk fastsettes imidlertid i nasjonalregnskapet konvensjonsmes-

sig med utgangspunkt i kostnadene og ikke ut fra en verdsetting av de tjenester det offentlige yter. Det innebærer at variasjoner i effektiviteten i offentlig sektor mellom land ikke reflekteres i nasjonalregnskapstallene. De tallene som er gjengitt nedenfor må derfor tolkes med varsomhet.

Gjennomgående viser oversikten, som bl.a. tar hensyn til forskjeller i prisnivå på privat forbruk i ulike land, at Norge har et materielt velferdsnivå på linje med eller kanskje litt under gjennomsnittet for landene i EØS-området. Det private konsumet pr. innbygger er lavere i Norge enn i de fleste land i Vest-Europa. Offentlig konsum regnet som andel av bruttonasjonalproduktet er markert lavere enn i Sverige og Danmark, men høyere enn i de fleste øvrige vesteuropeiske landene. Sammenliknet med andre land bruker Norge en forholdsvis stor del av sitt nasjonalprodukt til offentlig finansiering av sentrale velferdsgoder som utdanning og helsetjenester. Dekningsgraden i pensjonsystemet er også høy i Norge.

10.2.6 Privat og offentlig konsum

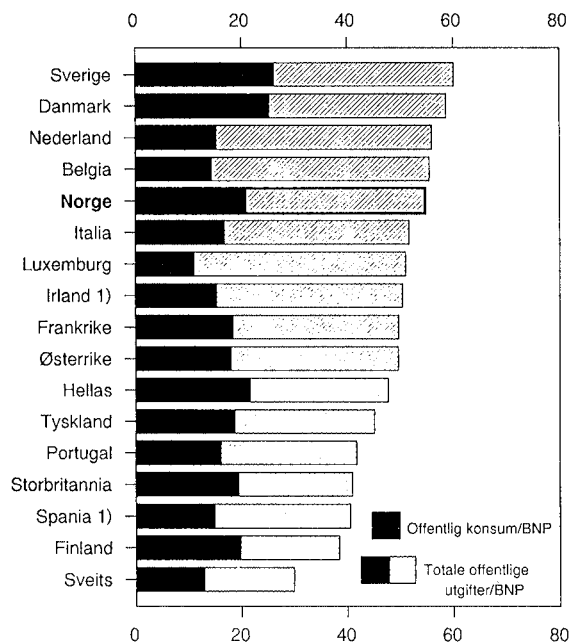
Industrilandene har i etterkrigstiden foretatt en omfattende utbygging av helse- og utdanningssektoren, samtidig som den sosiale sikkerheten er bedret gjennom en utvidelse av trygdeordningene. Dette har medført at en økende andel av den samlede verdiskapingen kanaliseres via offentlige budsjetter. De offentlige utgiftene som andel av bruttonasjonalproduktet har steget gjennom perioden og utgjorde i 1989 rundt 50 pst. for de fleste land i Vest-Europa. Sverige hadde den høyeste andelen på 61 pst. og Sveits den laveste med 35 pst. Den norske andelen var på 55 pst.

Offentlig konsum utgjør i Norge om lag 20 pst. av bruttonasjonalproduktet, om lag den samme andel som i flere andre land, jf. figur 10.11. Helse og utdanning er de viktigste elementene og utgjør for Norge til sammen 75 pst. av det offentlige konsumet, eller 15 pst. av bruttonasjonalproduktet. Den delen av de offentlige utgiftene som ikke går til offentlig konsum, går i stor grad til overføringer, blant annet til private i form av trygder.

Dersom en regner om utgiftene til privat forbruk i felles valuta ut fra gjeldende valutakurser, fremstår Norge som ett av de land i Vest-Europa med høyest nivå på privat forbruk pr. innbygger jf. figur 10.12a. Det høye prisnivået på private forbruksgoder i Norge innebærer imidlertid at disse tallene ikke reflekterer kjøpekraften til norske forbrukere. For å korrigere for disse forskjellene i prisnivå bruker en ofte ved omregning til felles valuta

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

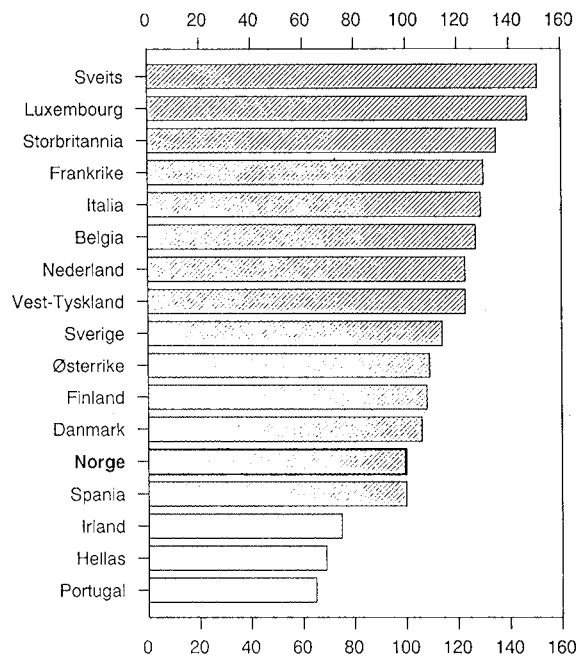
Figur 10.11 Offentlige utgifter og offentlig konsum som andel av bruttonasjonalproduktet i 1989

1) Tall fra 1988.

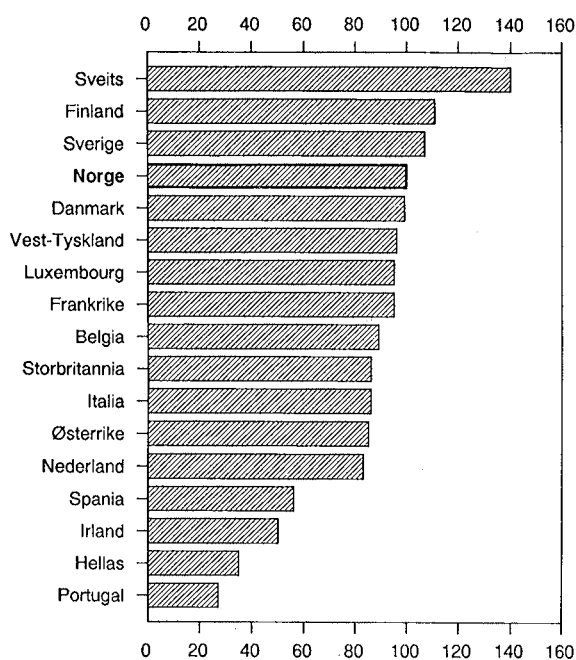
Kilde: OECD.

Figur 10.12b Privat konsum pr. innbygger i felles valuta i 1989 og omregnet i kjøpekraftspariteter. Indeks. Norge = 100

Kilde: OECD, Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Figur 10.12a Privat konsum pr. innbygger i felles valuta i 1989. Indeks Norge = 100

Kilde: OECD, Finansdepartementet og Statistisk sentralbyrå.

såkalte kjøpekraftspariteter i stedet for de vanlige valutakursene. Kjøpekraftsparitetene svarer til de valutakursene som måtte gjelde dersom en ved f.eks. å veksle inn 100 norske kroner kunne kjøpe samme «kurv» med varer i alle land. Når en på denne måten korrigerer for prisnivåforskjellene, slik det er gjort i figur 10.12b, ser en at privat konsum pr. innbygger lå betydelig lavere i Norge enn f.eks. i Luxembourg, Storbritannia, Frankrike og Italia, og også noe lavere enn gjennomsnittet for landene i EØS-området.

Ved tolkningen av disse sammenlikningene må en vise varsomhet på grunn av måten pris-korreksjonene er foretatt på. For å få et sammenliknbart mål på kjøpekraften, har en beregnet hvor langt forbruksutgiftene ville strekke til i de enkelte landene dersom alle landene hadde et forbruksmønster lik gjennomsnittet for OECD-landene.

Tilnærmet viser figur 10.12b dermed hvor langt husholdningsbudsjettene i ulike land ville rekke sammenliknet med i Norge, under den forutsetning at en i alle land hadde samme forbruksmønster. Ved vurderingen av disse sammenlikningene må en også ta i betraktning at disse summariske målene ikke sier

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

noe om fordelingen av den materielle velferden i befolkningen. I en samlet vurdering av velferdsnivået er det naturlig å trekke inn og så dette aspektet.

10.2.7 Nærmere om de offentlige ytelsene

10.2.7a Barnehager og svangerskapspermisjon

I de fleste land i Vest-Europa går 6-åringer i obligatorisk skole. Statistikk over barnehageplasser til de minste barna i ulike vest-europeiske land er i liten grad tilgjengelig. Internasjonale sammenlikninger av barnehagedekning konsentrerer seg derfor om aldersgruppen 3-5 år, og statistikken skiller ikke mellom frivillige barnehager som i Norge og obligatoriske førskoler som f.eks. i Frankrike.

Av tabell 10.3 ser en at i 1986 kan 5 land, blant annet Sverige og Frankrike, sies å ha hatt full barnehagedekning, dvs. fra 90 pst. og oppover. Ytterligere 7 land har en dekningsgrad på over 50 pst. Det gjelder blant annet Norge, der 68 pst. av barna i aldersgruppen 3-5 år hadde barnehageplass. Tabellen viser for øvrig at Norge hadde en så lav andel som 17 pst. i 1975. Til gjengjeld har det vært en sterk vekst i utbyggingen. Ved tolkningen av

Tabell 10.3 Barnehage/førskoledekning for aldersgruppen 3-5 år. Dekningsgrader i prosent

Land	1975	1980	1984	1986
Belgia	100	100	100	100
Frankrike	100	100	100	100
Sverige	53	77	87	95
Tyskland	73	87	88	93
Italia	70	79	87	89
Spania	47	60	68	72
Østerrike	48	62	64	69
Irland	69	68	74	69
Norge	17	49	61	68
Nederland	76	77	75	67
Luxembourg	66	62	60	65
Sveits	53	56	55	57
Hellas	26	35	37	38
Danmark	21	31	35	36
Finland	13	16	21	22
Storbritannia	22	..	31	31
Portugal	8	16	26	29

Kilde: OECD

tallene må en også ta i betraktning at kvaliteten på barnehagetilbudet varierer fra land til land.

Tabell 10.4 Hovedregeler for fødselspermisjon i 1990

Land	Personkrets	Kompensasjonsgrad	Varighet
Sverige	Arbeidende kvinner	90 % ¹⁾	52 uker
Norge²⁾	Alle ansatte og selvstendige med inntekt over ½ G	80 %³⁾	44 uker og 2 dager
Danmark	Ansatte og frivillig forsikrede	90 %	28 uker
Portugal	Alle arbeidstakere	100 %	26 uker
Italia	Ansatte eller forsikrede	80 % ⁴⁾	22 uker
Storbritannia	Ansatte med inntekt over en viss grense	Flat rate ⁵⁾	18 uker
Frankrike	Ansatte og frivillig forsikrede	90 %	16 uker ⁶⁾
Luxembourg	Arbeidstakere, arbeidsløse, hushjelper, lærlinger o.a.	100 %	16 uker
Spania	Arbeidere i bestemte bransjer	75 %	16 uker
Belgia	Ansatte og lærlinger	75 % ⁷⁾	14 uker
Hellas	Ansatte i bestemte bransjer	50 %, pluss 10 % for hver person	14 uker
Tyskland	Alle arbeidstakere og frivillig forsikrede	100 %	14 uker
Irland	Ansatte, noen grupper utelates	75 % ⁸⁾	12 uker
Nederland	Alle arbeidstakere	100 %	12 uker

¹⁾ 90 % i 270 dager + flat rate i 90 dager.

²⁾ Tall for Norge gjelder fra 1. april 1992.

³⁾ 100 % i 35 uker som alternativ.

⁴⁾ Utover 22 uker kan man få permisjon i 6 mnd. med 30 % kompensasjon.

⁵⁾ Hvis samme arbeidsgiver i 2 år, 6 uker 90 % og 12 uker flat rate.

⁶⁾ 26 uker fra og med det 3. barnet.

⁷⁾ 79,5 % den første måneden.

⁸⁾ Flat rate i 12 uker pluss inntektsrelatert tillegg. Maks 75 %.

Kilder: Social Protection in the Member States of the Community (MISSOC 1990). Det Sociala Skyddsnetet i Vest-Europa, Svenska Arbedsgivareforeningen (1990). Social Security Systems Throughout the World (1989). Fagbevegelsens forskningscenter (1992).

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

Av tabell 10.4 ser en at fødselspermisjoner er vanlig i alle vest-europeiske land. Samtlige land bortsett fra Luxemburg knytter rettigheten til kvinner som enten er i arbeid eller som deltar i forsikringsordninger. Norge kommer svært godt ut når det gjelder varigheten på ytelsen.

10.2.7b Utdanning

Utdanningssektoren står for en betydelig del av det offentlig konsumet i de fleste vest-europeiske land. I enkelte land er i tillegg en del av utdanningen privatfinansiert.

Tabell 10.5 Totale og offentlige utgifter til utdanning i prosent av bruttonasjonalproduktet

Land	Totale utgifter ¹⁾				Offentlige utgifter			
	1975	1980	1984	1987	1975	1980	1984	1987
Danmark	7,6	7,8	6,6	..	7,5
Sverige	6,6	9,0	7,7	7,2
Nederland	8,1	7,7	6,7	7,0
Norge	6,7	7,0	6,4	7,0	6,6	6,9	6,3	6,8
Frankrike	6,2	6,1	6,8	6,6 ²⁾	5,2	5,1	5,7	5,6
Irland	6,2	6,6	6,0	6,1 ²⁾	6,1	6,4	5,7	5,8
Østerrike	5,9	5,7	5,5	5,8	5,9
Finland	5,4	5,8	..	5,2	5,0	5,3
Belgia	5,8	5,9	5,1
Sveits	5,4	5,5	5,3	5,1	5,3	5,2	5,2	5,0
Italia	4,1	4,4	5,1	5,0
Luxembourg	6,9	7,4	6,6	5,0
Storbritannia	5,2	5,0
Tyskland	5,5	5,1	4,6	4,4	5,4	5,0	4,4	4,2
Hellas	2,2	2,6	2,8	2,9 ²⁾	1,8	2,3	2,6	2,7
Portugal	4,2	4,1	4,3

¹⁾ Det er blanke felt i tabellen for totale utgifter der tall for privatfinansiering mangler.

²⁾ 1986.

Kilde: OECD.

Det fremgår av tabell 10.5 at Norge benytter en høy andel av verdiskapingen til utdanning finansiert av det offentlige. Bare tre land bruker en større andel av bruttonasjonalproduktet på offentlig finansiert utdanning enn det

vi gjør. Det er også verd å merke seg at den offentlige utgiftsandelen for Norge og mange land har vært relativt stabil i perioden 1975 til 1987. Enkelte land har hatt en svak nedgang. Det gjelder Tyskland, Sveits og Nederland.

Tabell 10.6 Totale utgifter og offentlige utgifter til helse i prosent av bruttonasjonalprodukt

Land	Totale utgifter				Offentlige utgifter			
	1975	1980	1984	1987	1975	1980	1984	1987
Sverige	8,0	9,5	9,4	9,0	7,2	8,7	8,6	8,2
Frankrike	6,8	7,6	8,6	8,6	5,2	6,2	6,9	6,7
Nederland	7,7	8,2	8,3	8,5	5,9	6,5	6,6	6,6
Østerrike	7,3	7,9	8,1	8,4	5,1	5,5	5,4	5,7
Tyskland	7,8	7,9	8,2	8,2	6,2	6,2	6,4	6,3
Sveits	7,0	7,3	7,7	7,7	4,8	5,0	5,2	5,2
Norge	6,7	6,6	6,4	7,5	6,4	6,5	6,1	7,4
Luxembourg	5,7	6,8	6,7	7,5	5,2	6,3	6,0	6,9
Finland	6,3	6,5	7,2	7,4	5,0	5,1	5,7	5,8
Irland	7,7	8,5	8,0	7,4	6,4	7,8	7,1	6,4
Belgia	5,8	6,6	7,2	7,2	4,6	5,4	5,5	5,5
Italia	5,8	6,8	6,7	6,9	5,0	5,6	5,4	5,4
Portugal	6,4	5,9	7,0	6,4	3,8	4,2	4,0	3,9
Storbritannia	5,5	5,8	6,0	6,1	5,0	5,2	5,2	5,3
Spania	5,1	5,9	6,0	6,0	3,6	4,4	4,3	4,3
Danmark	6,5	6,8	6,2	6,0	6,0	6,8	5,3	5,2
Hellas	4,1	4,3	4,9	5,3	2,5	3,5	4,0	4,0

Kilde: OECD.

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

10.2.7c Helseformål

De totale helseutgifter som andel av bruttonasjonalproduktet varierte fra 9 pst. for Sverige til 5,3 pst. for Hellas i 1987, se tabell 10.6. Norge befant seg i den øvre halvdel med 7,5 pst., men 6 land brukte totalt en relativt større andel av bruttonasjonalproduktet til helse enn det vi gjorde. Norge skiller seg ut med den absolutt laveste andelen privatfinansierte helsetjenester.

10.2.7d Trygdeforhold

Generelt har det i de vest-europeiske land funnet sted en betydelig utbygging av trygde-systemene. Eksisterende trygdeordninger er blitt forbedret og nye er innført. En større del av befolkningen er blitt omfattet av ordningene og ytelsesnivået er hevet. Pensjonsalderen er i mange land blitt senket, og mulighetene for deltidspensjonering har blitt utvidet. Norge og Danmark har høyest pensjonsalder med 67 år, jf. tabell 10.7. Vel en tredel av befolkningen i aldersgruppen 65-67 år i Norge er fortsatt yrkesaktive. Forventet gjenstående levetid i Norge ved 65 års alder atskiller seg lite fra gjennomsnittet i Vest-Europa, jf. tabell 10.8. Sammenholder en tabellene 10.7 og 10.8, ser en at nordmenn og dansker gjennomgående kan vente kortere pensjonstilværelse enn befolkningen i det øvrige Vest-Europa.

Tabell 10.7 Alminnelig pensjonsalder for hhv. menn og kvinner i forskjellige land

Land	Menn	Kvinner
Italia	60	55
Frankrike	60	60
Hellas	65	60
Østerrike	65	60
Belgia	65	60
Storbritannia	65	60
Portugal	65	62
Sveits	65	62
Spania	65	65
Tyskland	65	65
Nederland	65	65
Luxembourg	65	65
Finland	65	65
Sverige	65	65
Irland	66	66
Danmark	67	67
Norge	67	67

Kilde: Social Security Programs. Throughout The World - 1989.

Over tid er det blitt innført tilleggspensjonsordninger og pensjonsdekningen er blitt høyere. I figurene 10.13.a og 10.13.b er pensjonsdekningen i den norske folketrygden sammenliknet med tilsvarende trygder i andre vest-europeiske land.

Tabell 10.8 Forventet gjenstående levetid ved 65 års alder¹⁾

Land	Menn	Kvinner
Island	15,7	18,9
Sveits	15,4	19,6
Sverige	15,0	18,8
Norge	14,7	18,7
Frankrike ²⁾	14,6	19,0
Østerrike	14,5	17,9
Nederland	14,4	19,0
Italia	14,4	18,2
Danmark	14,1	17,9
Vest-Tyskland	13,8	17,6
England og Wales	13,6	17,5
Finland	13,5	17,6
Belgia	13,1	17,0
Irland	12,6	15,7

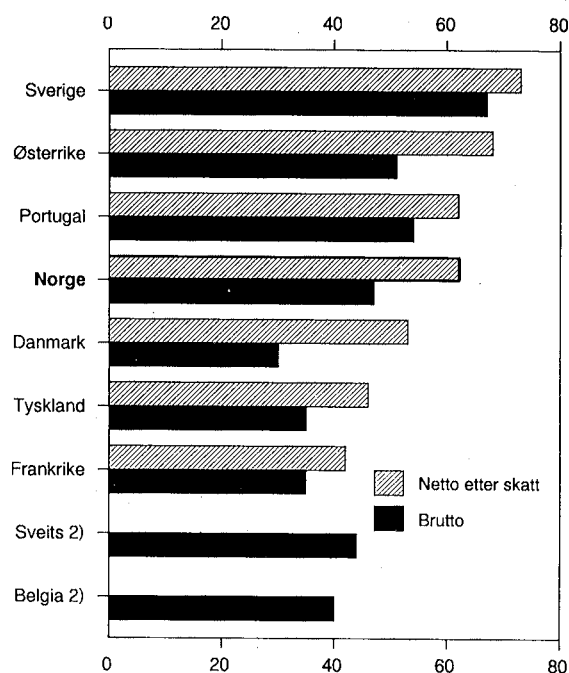
¹⁾ Tallene gjelder perioden 1987-89.

²⁾ Tallene gjelder året 1986.

Kilde: United Nations, Demographic Yearbook.

Sverige skiller seg ut med en bruttodekning på omlag 2/3 av arbeidsinntekten for en enslig pensjonist. Pensjonsdekningen i Norge ligger rundt 50 pst. ved 30 års opptjening. Danmark, Belgia, Tyskland, Sveits og Frankrike har lavere dekning enn Norge. Sverige, Østerrike og Portugal har høyere dekning.

Figur 10.13a Alderspensjon i prosent av gjennomsnittsinntekt¹⁾ for enslige 30 års opptjeningstid

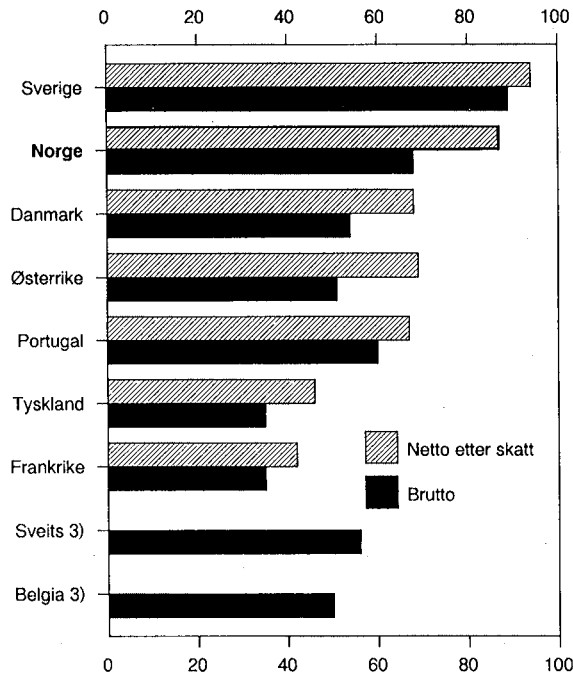
¹⁾ Inntektsbegrepet som figuren bygger på, er «pensjongivende inntekt pr. normalårsverk».

²⁾ Netto tall eksisterer ikke.

Kilde: Sosialdepartementet 1990.

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

Figur 10.13b Alderspensjon i prosent av gjennomsnittsinntekt¹⁾ for ektepar²⁾. 30 års opptjeningsstid

¹⁾ Inntektsbegrepet som figuren bygger på, er «pensjonsgivende inntekt pr. normalårsverk».

²⁾ Bare en ektefelle har vært yrkesaktiv.

³⁾ Netto tall eksisterer ikke.

Kilde: Sosialdepartementet 1990.

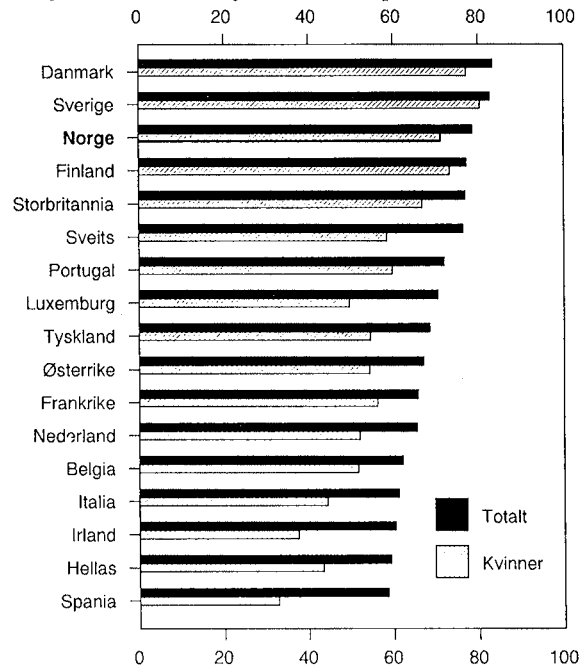
Når en sammenlikner ektepar hvor den ene har vært yrkesaktiv, er det bare Sverige som har høyere dekning. Dette har sammenheng med at det norske systemet gir minstepensjon til alle, selv om de ikke har hatt forutgående arbeidsinntekt. De kontinentale pensjonssystemene er i større grad basert på arbeidsinntekt og premieinnbetaling. For ektepar der begge har vært yrkesaktive blir situasjonen mer på linje med de enslige.

10.2.8 Yrkesdeltakelse, sysselsetting og arbeidstid

Som det fremgår av figur 10.14 er Norge blant de land som har høyest yrkesfrekvens, dvs. andel yrkesaktive blant befolkningen i arbeidsfør alder. Bare Danmark og Sverige hadde høyere total yrkesfrekvens og bare Danmark, Sverige og Finland hadde høyere yrkesfrekvens for kvinner i 1989. Yrkesfrekvensene er beregnet for aldersgruppen 15-64 år.

På den annen side viser figur 10.15 at den gjennomsnittlige arbeidstiden i Norge er betydelig lavere enn i mange andre land i Europa. Det har sammenheng med at Norge har en stor andel deltidsansatte sammenliknet med andre land. Den lave gjennomsnittlige arbeidstiden innebærer at antallet nedlagte ar-

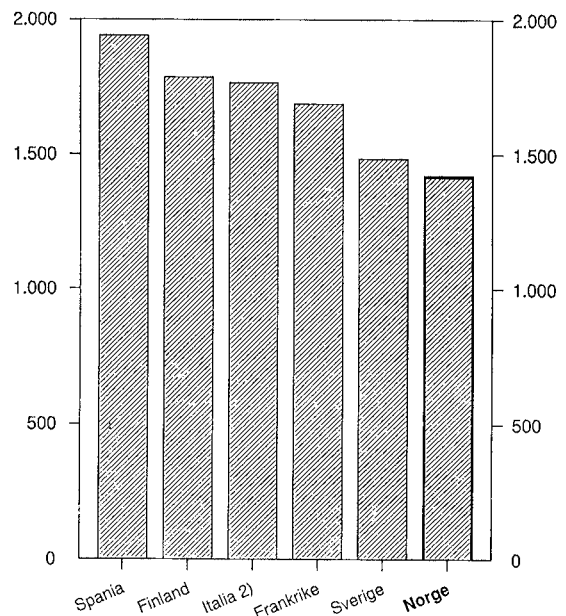
Figur 10.14 Yrkesfrekvenser i prosent i 1989

Kilde: OECD.

beidstimer i forhold til arbeidsstyrken ikke er spesielt høyt i Norge. Norge skiller seg imidlertid ut ved at de totalt nedlagte arbeidstimerne er jevnere fordelt blant befolkningen i arbeidsfør alder enn i mange andre vesteuropeiske land.

Figur 10.15 Antall arbeidstimer i gjennomsnitt pr. person i 1989¹⁾

¹⁾ Inkludert deltidsarbeid.

²⁾ Tall fra 1983.

Kilde: OECD.

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

Tabell 10.9 Årlig og ukentlig normalarbeidstid, feriedager og helligdager i 1987¹⁾

Land	Ukentlig Arbeidstid i timer ²⁾	Ferie- dager	Hellig- dager	Årsarbeids- tid i timer
Vest-Tyskland	39	30	12	1712
Norge	37,5	21	12	1714
Danmark	38,5	25	11	1733
Østerrike	38,9	25	13	1739
Nederland ³⁾	40	24	7	1744
Belgia	38	20	10	1759
Frankrike	39	25	10	1767
Finland ³⁾	40	25	9	1772
Storbritannia	39	25	8	1782
Sverige	40	25	12	1796

¹⁾ Årsarbeidstiden er normalarbeidstiden for industriarbeidere.

²⁾ Ukentlig arbeidstid er den avtalefestede mellom partene i arbeidslivet.

³⁾ I årlig arbeidstid for Finland og Nederland er det inkludert en spesiell arbeidstidsforkortelse på henholdsvis 48 og 100 timer.

Kilde: SOU 1989:53.

Tabell 10.9 viser blant annet årlig normalarbeidstid for industriarbeidere som er ansatt på heltid. Mellom de som arbeidet mest, svenske, og de som arbeider minst, vest-tyskerne, var det i 1987 drøye 80 timer i forskjell.

Norge skiller seg ut ved å ha lavest ukentlig arbeidstid, men til gjengjeld har vi færre feriedager enn de fleste andre land. Samlet er vi blant de land som har lavest årlig normalarbeidstid.

Tabell 10.10 Arbeidsledighetsrater i europeiske land, i prosent av arbeidsstyrken

Land	1980	1985	1990 ²⁾
Sveits	0,2	0,8	0,6
Luxembourg	0,7	1,6	1,3
Sverige	1,6	2,4	1,5
Østerrike	1,6	3,6	3,3
Portugal	8,0	8,7	4,6
Tyskland ¹⁾	2,5	7,2	5,1
Norge	1,7	2,6	5,2
Nederland	4,1	10,0	6,5
Finland	4,7	5,0	3,5
Storbritannia	6,1	11,6	5,9
Hellas	2,8	7,8	7,2
Belgia	7,9	12,3	8,8
Frankrike	6,3	10,2	8,9
Danmark	7,0	9,0	9,5
Italia	7,7	10,2	11,2
Irland	7,3	17,4	13,7
Spania	11,5	21,5	16,3
EF	6,2	11,0	8,4

¹⁾ Vest-Tyskland.

²⁾ Anslag Economic Outlook desember 1991.

Kilde: OECD.

Norge har lenge vært blant de land i Vest-Europa som har lavest arbeidsledighet. I lange perioder var den registrerte ledigheten rundt 2 pst. Nå er forskjellen i forhold til andre land blitt mindre. I 1985 var arbeidsledigheten i Norge 2,6 pst., mens gjennomsnittet for EF var 11 pst. I 1990 var arbeidsledigheten i vårt land steget til 5,2 pst., mens den gjennomsnittlige arbeidsledigheten i EF-landene hadde sunket til 8,4 pst., jf. tabell 10.10.

10.3 EØS-AVTALEN OG VIRKEMIDLENE I DEN ØKONOMISKE POLITIKKEN

10.3.1 Virkemidler i den økonomiske politikken

Økonomisk integrasjon påvirker virkemiddelbruken i den økonomiske politikken på ulike måter.

Økonomisk integrasjon i form av et formalisert internasjonalt økonomisk samarbeid innebærer formelle bindinger på virkemiddelbruken. De land som deltar i et slikt samarbeid, forplikter seg gjensidig til å tilpasse virkemiddelbruken til et felles regelverk. Norsk deltakelse i EFTA- og GATT-samarbeidet begrenser f.eks. mulighetene til å benytte toll og andre konkurransevridende tiltak. Isolert sett begrenser slike bindinger handlingsrommet i den økonomiske politikken.

Ved å inngå en avtale og akseptere slike bindinger oppnår vi imidlertid innflytelse på de rammevilkår norsk næringsliv møter internasjonalt. Norske bedrifter oppnår forbedret markedsadgang og mer stabile og forutsigbare rammevilkår ved at handelspartnerne forplikter seg til å avstå fra vilkårlige tiltak mot

norsk eksport. I denne forstand medfører et formalisert internasjonalt økonomisk samarbeid økte muligheter til å påvirke den økonomiske utviklingen. Som et lite land med stor utenrikshandel, men begrenset økonomisk og politisk innflytelse, har Norge spesiell interesse av at internasjonal handel reguleres gjennom et enhetlig regelverk.

Internasjonalt økonomisk samarbeid kan også gi økte muligheter til å realisere sentrale mål i den økonomiske politikken. Internasjonale avtaler gir f.eks. nye muligheter for styring ved at en kan samordne utformingen av virkemiddelbruken innenfor hele avtaleområdet. Et eksempel på dette er utformingen av miljøpolitikken. Et annet eksempel er mulighetene for å innføre en enhetlig konkurransepolitikk.

EØS-avtalen vil medføre forpliktelser som legger visse restriksjoner på virkemiddelbruken i den økonomiske politikken. Det gjelder bl.a. på områdene statsstøtte, konkurranse-regler og offentlige innkjøp.

EØS-avtalen legger ikke restriksjoner på utformingen av finanspolitikken, av skatte- og avgiftspolitikken og valutakurspolitikken. Avtalen innebærer en forpliktelse til å avvikle valutareguleringene. Valutareguleringene er imidlertid allerede i hovedsak avviklet. EØS-avtalen innebærer dermed ingen vesentlige endringer for pengepolitikken i forhold til dagens situasjon.

Forpliktelsene i EØS-avtalen begrenser ikke myndighetenes mulighet til å ta de nødvendige samfunnsmessige hensyn i den økonomiske politikken. F.eks. har myndighetene ifølge EØS-avtalen full rett til å utforme konsesjonsregler for økonomisk virksomhet på enkelte områder for å ivareta hensyn til miljø og sosiale forhold. Reglene må imidlertid ikke gi fortrinn for norsk næringsliv på bekostning av næringslivet i det øvrige EØS-området.

Ved å velge et frihandelsalternativ vil vi formelt sett opprettholde større handlefrihet i den økonomiske politikken. På den annen side vil et slikt alternativ stille strengere krav til utformingen av den økonomiske politikken. Konkurransesposisjonen vil bli svakere og markedsadgangen til Vest-Europa mindre sikker for norsk næringsliv enn ved en EØS-tilslutning. Produktivitetsutviklingen vil kunne bli svakere.

10.3.2 EØS-avtalen og arbeidet med å effektivisere norsk økonomi

Reformer med sikte på å bedre økonomiens virkemåte utgjør en sentral del av Regjeringens samlede økonomiske opplegg. Regjeringen gjennomgår rammevilkårene både i pri-

vat og offentlig sektor for å få økonomien til å virke bedre og dermed oppnå bedre avkastning av arbeidskraft, realkapital og naturressurser. Det vil gi større muligheter til å løse prioriterte samfunnsoppgaver. Samtidig vil det norske velferdsnivået bli mer robust mot et fall i olje- og gassprisene. Også for å gjenopprette full sysselsetting er det nødvendig å bedre økonomiens virkemåte.

Opprettelsen av det indre marked og EØS kan ses på som et koordinert program for å forbedre økonomiens virkemåte i Vest-Europa, slik at fordelene ved internasjonal spesialisering, stordrift og sterkere konkurranse kan utnyttes bedre.

En del av effektiviseringsgevinstene som kan oppnås ved en EØS-avtale, kan Norge i prinsippet høste ved en ensidig tilpasning til det indre marked, uten å inngå en slik avtale. Avtalen innebærer imidlertid at tiltak iverksettes på gjensidig basis og at de er kombinert med økt markedsadgang. Videre konkretiserer Avtalen effektivitetsfremmende reformer og gir en tidsramme for gjennomføringen av dem.

10.3.3 Penge- og finanspolitikken

I og med at Norge allerede langt på vei har avviklet valutareguleringene, vil ikke en EØS-avtale innebære noen vesentlige endringer for pengepolitikken. Tilslutning til Avtalen innebærer imidlertid at vi forplikter oss til ikke å gjeninnføre valutareguleringene på permanent basis. I spesielt vanskelige situasjoner kan vi imidlertid gjennomføre valutareguleringer i henhold til Avtalens Artikkel 43. Det vises i denne forbindelse til omtalen av beskyttelsestiltak i forbindelse med kapitalbevegelser i proposisjonens kapittel 5.

Avvikling av restriksjoner på bevegelse av kapital er en forutsetning for å utvikle et mer effektivt marked for handel med finansielle tjenester over landegrensene i det indre marked og i EØS.

Finansmarkedet er allerede i utpreget grad et internasjonalt marked. Økt handel med varer og tjenester og internasjonalisering av næringslivet har bidratt til at nasjonale finansmarkeder - også det norske - i økende grad er blitt sammenvevd til et internasjonalt marked. Denne tendensen er blitt forsterket av at den teknologiske utviklingen har effektivisert betalingsformidlingen, medført raskere informasjonsspredning og gitt grunnlag for utviklingen av nye finansielle instrumenter. Internasjonaliseringen av finansmarkedene har medført at valutareguleringer gradvis ble vesentlig mindre effektive virkemidler i penge- og kredittpolitikken.

De norske valutareguleringene mistet derfor etter hvert sin betydning som virkemiddel

i den økonomiske politikken. Renteendringer i utlandet slo raskere igjennom i det norske rentenivået. Forventninger om utvikling i renter og valutakurser og endringer i tilliten til norsk økonomi kan utløse betydelige kapitalbevegelser selv med ulike valutarestriksjoner. På denne bakgrunn ble de norske valutareguleringene gradvis bygd ned i 1980-årene. Fra 1. juli 1990 ble valutarestriksjonene i hovedsak avvirket.

Penge- og kredittpolitikken i Norge er rettet inn mot å holde en stabil valutakurs. Med den ensidige tilknytningen av den norske krone til ECU høsten 1990 har Norge i praksis bundet seg til en fastkurspolitikk i forhold til EMS-landene. Med frie kapitalbevegelser innebærer det at penge- og kredittpolitikken må benyttes til å holde valutakursen fast. Rentenivået vil i stor grad bli bestemt av rentenivået internasjonalt. Til et gitt internasjonalt rentenivå vil det innenlandske rentenivået være lavere desto større tillit utlandet har til den økonomiske politikken og den økonomiske utviklingen.

EØS-avtalen forplikter oss ikke når det gjelder utformingen av finanspolitikken. I og med at pengepolitikken er bundet opp av hensynet til valutakursen, må stabiliseringspolitiske hensyn i stor utstrekning ivaretas ved hjelp av finanspolitikken. Finanspolitikken må imidlertid også utformes slik at den sett over noen års sikt sikrer en forsvarlig utvikling i statsfinansene og dermed understøtter en fast valutakurs. I et fritt kapitalmarked vil eventuelle oppfatninger om at utviklingen i statsfinansene ikke er forenlig med en fast valutakurs, gjøre det nødvendig over lang tid å holde et vesentlig høyere rentenivå overfor utlandet for å stabilisere valutakursen. En forsvarlig utvikling i statsfinansene på mellomlang sikt er derfor en forutsetning for å kunne bruke finanspolitikken aktivt for å påvirke den økonomiske aktiviteten. Sammenliknet med dagens situasjon endrer ikke EØS-avtalen på dette forhold.

10.3.4 Skatte- og avgiftspolitikken og omfanget av offentlig sektor

EØS-avtalen omfatter ikke felles skatte- og avgiftspolitik. Økt økonomisk integrasjon vil imidlertid kunne påvirke utformingen av norsk skatte- og avgiftspolitik.

Den reformen av skattesystemet som Stortinget har vedtatt, innebærer et utvidet skattegrunnlag, lavere skattesatser i person- og bedriftsbeskatningen og et mer nøytralt skattesystem. Reformen er motivert bl.a. ut fra målet om å oppnå en mer effektiv kapitalbruk, og dermed sterkere økonomisk vekst. Reformen innebærer at mulighetene for og in-

sitamentene til samfunnsøkonomisk lite lønnsom skattetilpasning er blitt vesentlig redusert. Dette skyldes for det første den vesentlige reduksjonen i skattesatsene og for det andre at det er mindre forskjeller enn tidligere i beskatningen av ulike inntektsarter. Det er dermed vanskelig å redusere skattebelastningen gjennom omplassering av aktiva.

Skattereformen i Norge følger et bredere internasjonalt mønster for endringer i skattesystemet i land både i og utenfor Europa. Det norske skattesystemet vil etter reformen derfor være rimelig tilpasset en situasjon med økt mobilitet.

Norsk grensekontroll forutsettes opprettholdt og tilpasning av avgiftssystemene har ikke inngått i EØS-forhandlingene. Avtalen vil dermed ikke innebære at det norske avgiftssystemet, verken merverdiavgiften eller særavgiftene, må endres. Ordningen med kilometeravgift er imidlertid et unntak. Fra et avtalemessig synspunkt må denne ordningen legges om fordi Norge har inngått avtaler med enkelte EF-land om fritak fra avgiften. Den forskjellsbehandlingen som dette medfører mellom transportører fra ulike land, er uforenlig med EØS-avtalen. Se ellers omtalen av dette spørsmålet i avsnittet om veitransport i proposisjonens kapittel 5.

EØS-avtalen etablerer et felles arbeidsmarked i EØS-området. Forskjeller i personbeskatningen vil da kunne få større betydning enn i dag for mobiliteten i arbeidsstyrken og dermed for det nasjonale skattegrunnlaget. Mange andre faktorer enn forskjeller i personbeskatningen vil imidlertid virke inn på mobiliteten av arbeidskraft. Blant annet gjelder dette lønnsforhold, trygderegler, muligheten for å få arbeid i Norge og i EF, språk og andre bostedspreferanser. Selv med fri bevegelse av arbeidskraft, er det trolig mulig å opprettholde ganske store forskjeller i beskatningen uten at dette får vesentlige virkninger på inn- og utflytting.

EØS-avtalen får ingen direkte virkninger for det samlede skattenivået. Økt økonomisk integrasjon kan imidlertid tilsi at forskjeller i skattesystemene mellom ulike land, både skattesatser, definisjon av skattegrunnlag og skattenivået, kan få større betydning for bevegelser av kapital, varer, tjenester og personer, og dermed på sikt også for muligheten til å opprettholde slike forskjeller i skattesystemene. Dette gjelder uansett om Norge slutter seg til EØS eller ikke. Dette innebærer isolert sett sterkere bindinger enn tidligere på utviklingen også i det samlede skattenivået. På den annen side vil bedre ressursutnyttelse bidra til økt inntekt, jf. avsnitt 10.4 nedenfor, og dermed styrke det generelle skattefunden-

tet. Bl.a. som følge av de inntekter staten mottar fra oljevirkksomheten, kan Norge isolert sett opprettholde et høyere samlet skattenivå enn andre land, uten at det medfører høyere beskatning av kapital og arbeidskraft.

EØS-avtalen omfatter som nevnt ikke skatte- og avgiftsspørsmål i sin alminnelighet. Statsstøtteregleverket i EØS vil, med nødvendige tilpasninger, tilsvare regelverket i EF, jf. proposisjonens kapittel 4 og avsnitt 10.3.7. I EFs regelverk defineres særlige unntak fra generelle skatteregler, såkalte «skatteutgifter» eller «tax concessions» som statsstøtte. Dersom slik statsstøtte blir bedømt å være handelsvridende og dermed til hinder for det indre markeds funksjonsmåte, kan det oppstå krav om at slike ordninger må fjernes.

Differensiert arbeidsgiveravgift er et viktig distriktspolitisk virkemiddel. I lys av dette har en vurdert om den regionale differensieringen av arbeidsgiveravgiften, kan bli klassifisert som handelsvridende statsstøtte. Regjeringens vurdering er at den regionale differensieringen av arbeidsgiveravgiften kan og skal opprettholdes. Hovedbegrunnelsen for dette er for det første at arbeidsgiveravgiften i hver region er nøytral med hensyn på næring, bedriftsstørrelse, yrke, offentlig eller privat virksomhet m.v., og at den er knyttet til bostedskommune og ikke til arbeidskommune. Dermed virker den på omtrent samme måte som f.eks. regionalt differensierte inntektskattesatser i personbeskatningen. For det andre diskriminerer ikke arbeidsgiveravgiften mellom norske og utenlandske arbeidsgivere eller arbeidstakere. Dermed bryter den ikke med Avtalens Artikkel 4 om ikke-diskriminering. Det presiseres at ingen enkeltordninger på statsstøtteområdet har vært vurdert i EØS-forhandlingene.

Med unntak av hva som følger av statsstøttereglene og de finansielle forpliktelser Norge påtar seg, som f.eks. utgifter til forskning og utvikling mv., regulerer ikke EØS-avtalen omfanget eller innretningen av offentlige utgifter. Avtalen inneholder heller ikke bestemmelser om hvorvidt ytelse skal frembringes i privat eller offentlig regi.

10.3.5 Arbeidsmarkedspolitikken

EØS-avtalen innebærer at like regler om adgang til å søke og ta arbeid i andre land blir gjort gjeldende i hele EØS-området. Nordmenn gis muligheter til å ta arbeid i det øvrige Vest-Europa med de samme rettigheter som borgerne i det land de søker til. De samme muligheter gis for EØS-borgere i Norge. Regelverk for gjensidig godkjenning av utdanning kan også bidra til økt mobilitet i deler av arbeidsmarkedet.

En aktiv arbeidsmarkedspolitikk har vært et sentralt element for å omstille arbeidstakerne til nye jobber og for å motvirke at omstillingene i næringslivet slår ut i ledighet. Arbeidsmarkedspolitikken brukes også aktivt i konjunkturpolitikken gjennom beredskapsplanen for arbeidsmarkedstiltak. Muligheten for å benytte arbeidsmarkedstiltak vil ikke påvirkes av EØS-avtalen. Disse tiltakene retter seg mot arbeidstakerne og vil av den grunn ikke bli klassifisert som næringsstøtte, jf. avsnitt 10.3.7 nedenfor. På andre områder vil en kunne dra nytte av erfaringer de mellom-europeiske land har på dette området. Den økte vektleggingen på fagopplæring i arbeidslivet for å begrense ungdomsledigheten har bakgrunn i de gunstige erfaringer land som Tyskland, Sveits og Østerrike har på dette området.

10.3.6 Distriktspolitikken

Regionalstøtte omfattes av statsstøtteregleverket. Det vises i den forbindelse til proposisjonens kapittel 4 for en nærmere omtale av konsekvensene for regionalpolitikken og prosedyren i forbindelse med notifisering av virkemidlene.

De regionale målene i EF er i hovedsak knyttet til utjevning av inntektsnivå og/eller å motvirke høy arbeidsledighet. I Norge og de andre nordiske EFTA-land er det derimot en sentral målsetting å opprettholde bosettingen i alle deler av landet. Det har derfor vært et krav fra EFTA å få inn kriterier som gjør det mulig å videreføre hovedtrekkene i den eksisterende regionalstøtte. Det kriteriet som best sikrer dette er lav befolkningstetthet. EFTA fremmet derfor som krav i forhandlingene at lav befolkningstetthet skulle være et selvstendig kriterium for fastsettelse av regionalpolitiske virkeområder. Dette har en fått aksept for.

De støtteordningene som benyttes i Norge, avviker ikke vesentlig fra de som benyttes innen EF. Hovedtyngden av støtten går til investeringer i næringsvirksomhet og i noen grad infrastrukturtiltak.

Ingen enkeltordninger innenfor regionalstøtte har imidlertid vært gjenstand for forhandlinger eller godkjenning. EFTAs overvågingsorgan skal i tillegg til å vurdere virkeområdet for distriktsstøtten, også vurdere de enkelte virkemidler. Det er Regjeringens vurdering at hovedlinjene i dagens distriktsstøtte kan videreføres innenfor EØS.

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

10.3.7 Statsstøtte

Statlig næringsstøtte innebærer som regel en vridning i konkurransevilkårene. De samfunnmessige kostnadene består i et inntektstap som følge av en lite rasjonell arbeidsdeling så vel nasjonalt som internasjonalt. I de senere år er det vokst fram en økende erkjennelse av de uheldige handelsmessige sidene ved bruken av statlig næringsstøtte. Det er ønskelig å komme fram til et felles regelverk som kan bidra til en gjensidig nedbygging av støtten internasjonalt.

EFs regler for statsstøtte og håndhevelsen av disse er en viktig del av konkurransepolitikken i EF og således en forutsetning for at det indre marked skal fungere etter intensjonene. Reglene for statsstøtte skal bidra til effektiv ressursutnyttelse og hindre at statlige inngrep gir bedrifter eller sektorer konkurransemessige fortrinn i forhold til konkurrentene i andre medlemsland. Statsstøtteregelverket i EØS vil, med nødvendige tilpasninger, tilsvare regelverket i EF.

I forhold til EFTA-samarbeidet innfører EØS-avtalen strengere bestemmelser for å overvåke og håndheve at statsstøtte innenfor EØS-området ikke er konkurransevridende, og at den praktiseres i overensstemmelse med det felles regelverket. Støtten skal notifiseres til EFTAs overvåkingsorgan. Dersom overvåkingsorganet finner at utbetalt støtte ikke er i samsvar med regelverket, kan det pålegge vedkommende land å krevne støtten tilbakebetalt. EFTAs overvåkingsorgan kan også på eget initiativ iverksette undersøkelser av eksisterende støtteordninger.

En legger til grunn at hovedtrekkene i norsk praksis, med enkelte mindre justeringer, vil være i overensstemmelse med EØS-regelverket, jf. proposisjonens kapittel 4.

Statsstøtteregelverket gir norske myndigheter og norsk næringsliv muligheter til å sette søkelyset på støtten i andre land, samt innsyn i EFs behandling av konkrete statsstøttesaker og EFs praksis for tildeling av midler fra strukturfondene. Det vil gi oss et håndhevingsapparat som gjør at en klage på handelsvridende statsstøtte i andre land kan gi resultater. Dette vil gi norsk næringsliv mer forutsigbare og stabile markedsvilkår. EFTAs overvåkingsorgan vil få samme rett til informasjonsutveksling som medlemsland i EF i saker som er under gransking av EF-kommisjonen. Norske bedrifter, norske myndigheter og EFTAs overvåkingsorgan vil derfor få anledning til å gi kommentarer til Kommisjonen i saker hvor det er innledet en undersøkelsesprosedyre, jf. for øvrig omtalen i proposisjonens kapittel 4.

10.3.8 Offentlige innkjøp

EØS-avtalen innebærer at EFs regelverk for offentlige innkjøp skal legges til grunn for offentlige innkjøp også i EFTA-landene. Regelverket omfatter innkjøp over visse terskelverdier. Det er gjort nærmere rede for regelverket i EF og gjeldende regler og praksis i Norge i proposisjonens kapittel 4.

De offentlige innkjøpsenheter som omfattes av EØS-regelverket omfatter ikke bare innkjøpsorganer tilknyttet forvaltningsorganer i stat, fylkeskommune, kommuner og statlig og kommunal forretningsdrift. Regelverket omfatter også virksomheter som opererer på grunnlag av særlige eller eksklusive rettigheter gitt av det offentlige. Blant annet vil innkjøp til olje- og gassvirksomhet omfattes av regelverket.

Kravet om likebehandling legger bindinger på næringspolitikken og hindrer preferansebehandling av norske produsenter.

De undersøkelser som er gjennomført vedrørende norsk innkjøpspraksis konkluderer med at en i Norge i forholdsvis liten utstrekning gir preferansebehandling til norske leverandører. Materialet indikerer større tilbøyelighet til nasjonal favorisering i EF. Det er grunn til å anta at virkningene for norsk næringsliv først og fremst vil bestå i økt markedsadgang for norske bedrifter ved leveranser til offentlig sektor i det øvrige EØS-området. Dette forutsetter at regelverket praktiseres likt og at markedene for offentlige innkjøp dermed åpnes på gjensidig basis.

10.3.9 Finanslovgivningen

EØS-avtalen vil bety en samordning av regelverket som omfatter bankvirksomhet, forsikring og verdipapirhandel. Denne samordningen vil ikke medføre vesentlige endringer i forhold til gjeldende norsk regelverk. Systemet med konsesjonsplikt for etablering, oppkjøp og fusjon der minst en av partene er norsk vil kunne opprettholdes.

Egenkapitalkravene for bankene vil innen EØS svare til de regler som er anbefalt av Bank of International Settlement. De nye norske egenkapitalkravene for kredittinstitusjoner tilfredsstiller allerede disse reglene. Det er for øvrig mulig å ha strengere nasjonale krav til egenkapital.

En legger til grunn at det sikringsystemet som er bygget opp omkring norsk bankvesen, med bl.a. Statens Banksikringsfond og Statens Bankinvesteringsfond, kan opprettholdes innenfor EØS.

Endringene i regelverket for finansnæringen består bl.a. i at det åpnes adgang for utenlandske banker til direkte filialetablering i

Norge, og at den øvre grensen på 33½ pst. for utlendingers samlede eierandel i norske finansinstitusjoner oppheves. Det vises til nærmere omtale i proposisjonens kapittel 5.

10.3.10 Konesjonslovgivningen

EØS-avtalen bygger på prinsippet om at det skal være likebehandling uavhengig av nasjonalitet bl.a. når det gjelder adgangen til å etablere ny næringsvirksomhet eller kjøpe eierandeler i eksisterende næringsvirksomhet. De bestemmelser i norsk konesjonslovgivning som forskjellsbehandler nordmenn og utlendinger må derfor avvikles. Jf. omtale av disse reglene i proposisjonens kapittel 5.

EØS-avtalen hindrer ikke at konesjonslovgivning som sådan kan videreføres. Avtalen gir adgang til å innføre nye bestemmelser for å regulere eierskap til og utnyttelse av norske naturressurser, bedrifter og finansinstitusjoner dersom det skulle være ønskelig. Forutsetningen er at bestemmelsene er basert på prinsippet om at det ikke skal forskjellsbehandles på grunnlag av nasjonalitet.

10.3.11 Konkurranseregler

Konkurransereglens formål er å sikre like vilkår for bedriftene og å få markedene til å virke effektivt slik at en oppnår god ressursutnyttning i samfunnet. EØS-avtalen innebærer ensartede regler som vil bli overvåket av EFTAs overvåkingsorgan og EF-kommisjonen. Statsstøtte blir i EØS-regelverket sett på som en del av konkurransepolitikken.

Konkurransereglene skal bl.a. hindre at bedrifter misbruker sin markedsrett eller inngår konkurransebegrensende avtaler. EØS-reglene får anvendelse der konkurransebegrensningen har betydning for samhandelen mellom landene.

Det er ikke nødvendig å endre den norske pris- og konkurranselovgivningen som følge av EØS-avtalen. De nasjonale reglene får anvendelse på konkurransebegrensninger som bare har betydning for handelen i Norge, mens EØS-reglene skal anvendes når konkurransebegrensningen har virkning på handelen over landegrensene. Dette betyr at konkurransereglene i EØS og de nasjonale reglene vil gjelde parallelt.

For norske bedrifter vil de felles EØS-konkurransereglene innebære en objektiv og ensartet behandling av konkurransesaker i overvåkingsorganene, herunder økte muligheter for å vinne fram med klager på bedrifter og myndigheter i andre land.

Med felles konkurranseregler som håndheves effektivt, vil EØS-avtalen innebære at EFTA- og EF-landene ikke vil benytte anti-dum-

pingtiltak på de områder som dekkes av Avtalen. Når det gjelder antidumpingtiltak for fiskerisektoren, vises det til proposisjonens kapittel 4.

EØS-avtalen legger etter norske myndigheters syn ikke begrensninger på den nåværende organiseringen av offentlige bedrifter. Slike bedrifter vil til dels kunne arbeide i konkurranse med private bedrifter. EØS-reglene innebærer imidlertid at offentlig eide bedrifter ikke skal ha konkurransemessige fordeler.

10.3.12 Tekniske forskrifter

Et viktig mål i EØS-samarbeidet er å avvikle og forebygge tekniske handelshindre som er et resultat av forskjellige nasjonale produktkrav, godkjennings- og kontrollordninger slik at fri omsetning av produkter er mulig.

Ulike produktkrav i de enkelte land har konsekvenser for internasjonal handel. Produsentene må tilpasse seg kravene i det enkelte eksportmarked. Dette innebærer flere produksjonsserier og dermed økte produksjonskostnader dersom en avsetter produksjonen på flere eksportmarkeder. På den annen side vil hjemmemarkedsprodusentene være skjermet for internasjonal konkurranse. Priskonkurransen på hjemmemarkedet vil svekkes. Dette vil innebære høyere priser for forbrukerne. I små nasjonale markeder vil utenlandske produsenter i liten grad påta seg kostnadene med å skreddersy produkter etter nasjonale spesifikasjoner. Dette tilsier at forbrukerne i små land taper relativt sett mest på at produktkrav er forskjellige i ulike land.

EF har iverksatt en rekke tiltak for å harmonisere produktkravene. På de viktigste vareområder hvor hensynet både til helse, sikkerhet og miljø spiller en sentral rolle, har EF utarbeidet generelle fellesskapsregler. De generelle regler skal utfylles med spesifikke særdirrektiv eller europeiske standarder. Viktige områder som er regulert med fellesskapsregler er næringsmidler, legemidler, maskiner, byggevarer, teleutstyr mv.

Arbeidet med utvikling av felles produktkrav er imidlertid ikke sluttført og vil være en høyt prioritert oppgave også etter 1. januar 1993. På områder som ikke reguleres av fellesskapsregler, vil EF-landene gjensidig godkjenne varer produsert etter nasjonale krav (jf. proposisjonens kapittel 4 om Cassis de Dijon-prinsippet).

I tråd med utviklingen mot et felles marked innføres det mer ensartede produktkrav i EF. Dette vil føre til større markeder for produsentene og økt konkurranse på de nasjonale markeder. Produsentene kan i ett felles mar-

ked produsere i større produksjonsserier. I distribusjonsleddet kan det utvikles et behov for markedsdekkende kjeder og ikke minst gode transportmuligheter for varene. I markedsføringen vil produsentene kunne dra nytte av felles markedsføring for de samme produktene i flere land. Denne utviklingen er allerede i gang, og den vil forsterkes uavhengig av EØS-avtalen.

Med EØS-avtalen vil norske produsenter få de samme muligheter som EFs egne produsenter til å selge produktene fritt i EØS-markedet. Norske produsenter vil kunne benytte CE-merket på produktene og dermed være sikret fri markedsadgang. Med deltakelse i arbeidet i de europeiske standardiseringsorganisasjonene kan norske bedrifter være med på å utforme de nye produktkravene på viktige områder som maskiner, byggevarer og skipsutstyr. En aktiv deltakelse vil sikre at en på et tidlig stadium kan benytte europeiske produktkrav i egen produksjon.

10.3.13 Handelspolitikk overfor land utenom EØS

EF er en tollunion med et felles tollregime overfor tredjeland. EØS vil ikke innebære en tollunion mellom EFTA-landene og EF. EØS-avtalen innebærer dermed ikke at Norge og de øvrige EFTA-landene må justere handelspolitikken overfor tredjeland til den felles ytre handelspolitikk EF-landene fører. I hovedsak står det dermed Norge fritt å utforme handelspolitikken overfor tredjeland. På enkelte områder som finansielle tjenester og skipsfart legges det i EØS-avtalen opp til et nærmere samarbeid om politikken overfor tredjeland.

10.4 MAKROØKONOMISKE VIRKNINGER FOR NORSK ØKONOMI AV EØS

10.4.1 Innledning

EØS-avtalen etablerer et enhetlig regelverk som, når det gjennomføres nasjonalt, regulerer rammebetingelsene for forbrukere, arbeidstakere og næringsliv. Avtalen oppretter dessuten ordninger for overvåking og håndhevelse for å sikre enhetlig etterlevelse av reglene. Innenfor det området Avtalen dekker, vil det ikke være anledning til å forskjellsbehandle arbeidstakere og næringsliv på grunnlag av nasjonalitet.

De felles konkurransereglene og håndhevelsen av dem vil påvirke rammebetingelsene for offentlige myndigheter, forbrukere, arbeidstakere og næringsliv i Norge og de andre

EØS-landene. De økonomiske virkningene av EØS-avtalen vil være et resultat av hvordan disse ulike aktørene tilpasser seg nye rammebetingelser. Ulike nasjonale regler innebærer at det økonomiske samkvemmet mellom landene i Vest-Europa begrenses av barrierer. For forbrukere, arbeidstakere og næringsliv betyr dette at det er større kostnader forbundet med transaksjoner på tvers av landegrensene enn innenlands.

EØS vil gi nye økonomiske og institusjonelle rammebetingelser for Norge, uansett om Norge slutter seg til Avtalen, eller velger å basere det økonomiske samkvemmet med EF og de øvrige EFTA-landene på henholdsvis Frihandelsavtalene og Stockholmskonvensjonen som sikrer fri handel med industrivarer (frihandelsalternativet). Dersom de øvrige EFTA-landene slutter seg til EØS og Norge velger å stå utenfor, vil Norge bli stående utenfor et område der felles konkurranseregler og ordninger for overvåking og håndhevelse av disse vil regulere de økonomiske forbindelsene mellom de øvrige landene i Vest-Europa.

Selv om et frihandelsalternativ formelt sett representerer en uendret situasjon i forhold til våre europeiske handelspartnere, vil derfor norsk økonomi likevel bli påvirket av at de øvrige vesteuropeiske landene endrer spillereglene for sine økonomiske mellomværende.

Det relevante sammenligningsgrunnlag for å vurdere konsekvensene av norsk tilslutning til EØS-avtalen er derfor de virkninger en videreføring av frihandelsavtalen vil ha for norsk økonomi i en situasjon der våre europeiske handelspartnere utdyper det økonomiske samarbeidet ved å danne EØS.

For å etablere et grunnlag for å vurdere konsekvensene av norsk tilslutning til EØS-avtalen drøfter en i det følgende hvordan EØS vil påvirke den økonomiske utviklingen under to alternative forutsetninger:

- norsk tilslutning til EØS-avtalen;
- et frihandelsalternativ, dvs. videreføring av frihandelsavtalene med EF og opprettholdelse av EFTA-konvensjonen i en situasjon der de øvrige EFTA-landene slutter seg til EØS.

I prinsippet kan en tenke seg et tredje alternativ; en utbygging av frihandelsordningene med EF- og EFTA-landene. Spørsmål knyttet til et slikt alternativ er nærmere drøftet i kapittel 2.10. Det er på det nåværende tidspunkt svært vanskelig å ha noen klare formeninger om hva et slikt avtalealternativ ville kunne gå ut på. Det gir følgelig lite mening å vurdere de økonomiske virkningene av en slik løsning.

10.4.2 Mekanismer som vil gjøre seg gjeldende ved en EØS-avtale

En EØS-avtale vil virke inn på norsk økonomi på ulike måter. Deltakelse i et samarbeid basert på enhetlige rettslige rammer innebærer nedbygging av barrierer som i dag begrenser det økonomiske samkvemmet mellom Norge og de øvrige vesteuropeiske landene. Eksempler på gjenstående handelsbarrierer, eller såkalte ikke-tariffære handelshindre, er bl.a.:

- ulike nasjonale produktstandarder og andre tekniske bestemmelser for varer, f.eks. sikkerhetsspesifikasjoner for motorkjøretøyer, restriksjoner på tilsetningsstoffer i næringsmidler, krav til elektrisk installasjonsutstyr, forbud eller kontroll på det veterinære og plantesanitære området mv.;
- tidkrevende og kompliserte toll- og grensepasseringsprosedyrer;
- restriksjoner på handel med tjenester bl.a. i form av valutareguleringer som begrenser muligheten til å benytte utenlandske banker, eller restriksjoner på utenlandske banker mht. etablering;
- bruk av eller trussel om bruk av anti-dumpingtiltak for proteksjonistiske formål;
- preferanse for nasjonalt næringsliv ved offentlige innkjøp;
- statsstøtte eller konsesjonslovgivning som gir nasjonalt næringsliv konkurransefortrinn i forhold til utenlandske konkurrenter.

De tre mekanismene en har for å fjerne hindre er:

- innføring av felles standarder og gjensidig godkjenning av nasjonale produktstandarder;
- utvikling av felles regelverk på områder av betydning for internasjonal handel, f.eks. konkurranseregler, statsstøtte, offentlige innkjøp og tjenesteyting innen finans og samferdsel;
- effektive ordninger for overvåking og håndhevelse av regelverket.

En kan splitte de sentrale virkningene for næringsliv og forbrukere i fire komponenter:

- virkninger av reduksjon i kostnader som følge av handelsbarrierer;
- virkninger av forsterket konkurranse,
- virkninger av økt utnyttelse av stordriftsfordeler;
- virkninger av å integrere det vest-europeiske kapitalmarkedet.

Kostnadene vil reduseres som en direkte følge av at myndighetene bygger ned handelshindre. Innføring av enhetlige krav til, eller gjensidig godkjenning av, produktstandarder vil f.eks. spare norske eksportbedrifter for kostnadene ved å tilpasse produktene til ulike nasjonale standarder. Enklere grensekontroll og deregulering av veitransport vil redusere kostnadene for norske eksportører. Samtidig vil det innebære lavere priser på importerte varer. Nedbygging av handelshindre vil også indirekte redusere kostnadene som følge av at konkurransen øker.

Handelshindre og markedssegmentering er imidlertid ikke bare et resultat av offentlige reguleringer. De enkelte bedrifter kan ha interesse av å skjerme seg mest mulig fra konkurranse. Graden av markedsintegrasjon vil derfor også avhenge av i hvilken utstrekning en klarer å bryte ned private handelshindre ved å føre en konkurransefremmende politikk.

Både innenfor industriproduksjon og tjenesteytende næringer finner en for enkelte produkter stordriftsfordeler knyttet til produksjon, markedsføring og distribusjon som innebærer at kostnadene pr. enhet avtar med økende salg. De nasjonale markedene kan i mange tilfeller være for små til at disse fordelene blir fullt utnyttet. I den utstrekning markedsintegrasjonen fører til en omstrukturering innen næringslivet i retning av produksjonsheter som produserer i større skala, vil kostnadene reduseres.

Forsterket konkurranse vil over tid bedre produktiviteten og dermed redusere kostnadene som følge av omstillinger fra mindre effektive til mer effektive bedrifter. Reduserte kostnader, både som følge av lavere importpriser og bedre produktivitet innenlands, innebærer lavere priser og dermed økt kjøpekraft for norske forbrukere. De realinntekstgevinster integrasjonen gir opphav til i det øvrige EØS-området, vil isolert sett gi økt etterspørsvekst. Det vil gi norsk næringsliv impulser i form av økt eksportmarkedsvekst.

Mer generelt vil norske bedrifters konkurransesituasjon bli påvirket av at EØS-avtalen vil gi mer like rammevilkår i de forskjellige EØS-land, og trygghet for at denne balansen ikke forrykkes i fremtiden, selv om regelverket i EØS skulle endres. Et større område med enhetlige regler og likeverdig håndheving vil i utgangspunktet ha større betydning for bedrifter i små land enn i store land, av to grunner: For det første kan bedrifter fra små land oftere stå overfor en mer usikker rettstilstand, spesielt i tilfeller med handelskonflikter. Små land har begrenset mulighet til å treffe effektive mottiltak og har derfor liten for-

handlingsstyrke. For det andre vil en større del av bedriftenes produksjon være rettet mot utenlandske markeder, fordi hjemmemarkedet er lite og omfanget av eksporten stor i forhold til økonomiens størrelse.

I tillegg kommer at EØS også gir en garanti mot fremtidige handelshindre, herunder en utvidet bruk av anti-dumping våpenet, hvis EF i fremtiden skulle justere sin politikk i proteksjonistisk retning overfor tredjeland, f.eks. som følge av en alminnelig forverring av det internasjonale handelspolitiske klimaet eller kraftige økonomiske tilbakeslag i Europa. En slik utvikling i EFs politikk kan føre til at bedrifter som skal foreta langsiktige investeringer i produksjon for det europeiske markedet vil kunne legge vekt på slike vurderinger ved lokalisering av ny virksomhet.

En EØS-avtale vil derfor også påvirke næringslivets rammebetingelser på andre måter:

- usikkerheten og dermed risikoen knyttet til investeringer i konkurranseutsatt virksomhet i Norge i forhold til investeringer i resten av Vest-Europa vil reduseres. For det første gir Avtalen økt sikkerhet for markedsadgang til det vesteuropeiske markedet. For det andre gir Avtalen mer forutsigbare og stabile rammevilkår for næringslivet lokalisert i Norge i den forstand at norske myndigheter forplikter seg til å gjennomføre og etterleve det felles EØS-lov- og regelverket;
- internasjonaliseringen forenkles. Et ensartet regelverk på hjemmemarkedet og EØS-markedet vil bidra til å redusere forskjellen mellom hjemmemarked og eksportmarked. Det blir dermed enklere for de hjemmemarkedsorienterte næringene å ekspandere via eksport.

10.4.3 Mekanismer som vil gjøre seg gjeldende i et frihandelsalternativ

Også i en situasjon der de andre EFTA-landene tilsluttes EØS, mens Norge velger å stå utenfor, vil noen av de samme mekanismene gjøre seg gjeldende i det norske hjemmemarkedet som ved en EØS-avtale:

- norske forbrukere vil oppnå gevinster som følge av reduserte priser på varer og tjenester importert fra EØS-området;
- økt importkonkurranse vil presse pris- og kostnadsnivået i norsk næringsliv. Dette vil gi opphav til omstillinger og produktivitetsgevinster.

Hvor sterke disse virkningene vil være i et frihandelsalternativ i forhold til EØS-avtalen,

vil i noen grad avhenge av i hvilken utstrekning norske myndigheter ensidig velger å åpne opp for sterkere konkurranse i det norske hjemmemarkedet. Desto større vekt en legger på å skjerme norsk næringsliv fra omstillingene, desto mindre vil disse positive virkningene være. Dersom siktemålet med en forlenget av frihandelsavtalen skulle være å dempe omstillingene i norsk økonomi som følge av markedsintegrasjonen i Europa, må en opprettholde handelsbarrierer. Da vil også de positive virkningene bli mindre.

Selv om Norge i et frihandelsalternativ så langt råd er skulle velge å tilpasse seg EØS-regelverket på ensidig basis, ville dette imidlertid ikke sikre tilsvarende rettigheter overfor landene som deltar i EØS. EØS-avtalen oppretter et system med avtalte, gjensidige forpliktelser og rettigheter mellom avtalepartene, der forpliktelser og rettigheter forutsettes balansert mot hverandre. Også i et frihandelsalternativ vil norsk næringsliv dra nytte av eksportmarkedsvekst som følge av den ekstra vekst markedsintegrasjon i EØS-området vil gi opphav til.

Ved en samlet vurdering av et frihandelsalternativ må en dessuten ta hensyn til at dersom Norge blir stående utenfor EØS, vil det, sammenliknet med dagens situasjon, trolig virke negativt inn på konkurranseposisjonen på eksportmarkedene og på investeringene:

- dersom Norge opprettholder barrierer i det norske hjemmemarkedet, vil norske eksportører bli møtt med barrierer i EØS-markedet. Norsk næringsliv får dermed ikke fullt ut del i de kostnadsbesparelser det øvrige næringslivet i EØS oppnår som følge av nedbygging av interne handelsbarrierer. Ved nedbygging av handelsbarrierene vil noe av handelen til de landene som i dette tilfellet er med i EØS, bli vridd bort fra handel med Norge og over til handel EØS-landene imellom.
- det vil trolig være større risiko knyttet til investeringer i konkurranseutsatt virksomhet i Norge enn ved tilsvarende investeringer i EØS-området. Dette vil dels være en følge av at norske eksportører ikke vil stå over samme forutsigbarhet mht. markedsadgang som eksportørene i EØS-landene. Dels vil det kunne oppstå større usikkerhet om fremtidige rammebetingelser for næringsliv lokalisert i Norge enn for næringslivet i EØS-området. Dette følger av at norske myndigheter i et frihandelsalternativ ikke forplikter seg til å innføre regelverket i EØS.

10.4.4 Langsiktige integrasjonsgevinster - virkninger på inntekts- og velferdsnivå

En har valgt å tilnærme seg analysen av virkningene for norsk økonomi fra to perspektiver. I dette avsnittet drøftes de langsiktige virkninger EØS vil kunne få for norsk økonomi, dvs. de virkningene som vil gjøre seg gjeldende etter at næringsliv og arbeidstakere har tilpasset seg de nye rammebetingelser det indre marked og EØS innebærer. I avsnitt 10.5.5 drøftes de omstillinger EØS forventes å resultere i, og hvordan EØS vil påvirke den økonomiske utviklingen de nærmeste årene. Denne tilnærmingen må betraktes som en analytisk forenkling. Det vil i praksis ikke være mulig å foreta noen presis avgrensning i tid av omstillingsperioden. For det første vil økonomien være i kontinuerlig omstilling også etter at EØS har fått fullt gjennomslag i de økonomiske rammebetingelsene. For det annet vil omstillingsperioden variere fra sektor til sektor.

Det foreligger et omfattende forskningsmateriale internasjonalt om de virkningene det indre marked og EØS vil kunne få for de vesteuropeiske landene, jf. også omtalen i avsnitt 10.2. Selv om de studier som foreligger, entydig konkluderer med at det indre marked i en periode vil gi vekstimpulser for de land som deltar i integrasjonen, er det imidlertid ulike vurderinger av størrelsen på de samlede inntektsgevinstene. Dette må ses på bakgrunn av de betydelige metodemessige problemene som knytter seg til det å tallfeste så omfattende endringer i de økonomiske rammebetingelser som det indre marked og EØS forventes å innebære, samt usikkerheten knyttet til hvorvidt en faktisk klarer å realisere et indre marked etter intensjonene.

I de spesialutredningene som foreligger er det utarbeidet anslag for effektivitetsgevinster på enkelte områder av norsk økonomi. For enkelte industrinæringer og offentlige innkjøp foreligger det beregninger av de potensielle effektivitetsgevinstene for norsk økonomi, basert på et lignende metodeopplegg som det EF-kommisjonen (Cecchini-rapporten) har lagt til grunn i analysene for EF-landene. Disse beregningene gir visse holdepunkter for å dimensjonere de potensielle virkningene for norsk økonomi i forhold til det som er anslått for andre land, jf. boks 10.2. Beregningene viser for det første at Norge vil oppnå gevinster av det indre markedet dersom Norge deltar i integrasjonen på linje med øvrige europeiske land. Videre indikerer beregningene at integrasjonsgevinstene for norsk økonomi ikke er mindre enn for gjen-

nomsnittet av EF-landene på de områder som vil dekkes av en EØS-avtale.

Også et par andre forhold kan trekkes fram når en skal sammenlikne mulige økonomiske virkninger for Norge og de andre landene i EF eller i EFTA:

Markedet for produktene fra en betydelig del av næringslivet i Norge og flere av de andre EFTA-landene vil umiddelbart og direkte bli lite berørt av en eventuell EØS-avtale, enten fordi enkelte næringer i stor grad er naturlig skjermet, eller fordi det allerede eksisterer effektive internasjonale markeder der prisvariasjonene mellom geografiske områder er små. Det siste gjelder bl.a. for oljeprodukter og for store deler av produktene fra den kraftintensive industrien. Den kraftintensive industrien vil imidlertid dra fordel av at bruken av anti-dumpingtiltak blir avskaffet innen EØS. Samlet vil likevel en mindre andel av eksportnæringene i Norge bli direkte berørt av EØS enn hva tilfellet er for andre EFTA-land. Til gjengjeld kan virkningen av EØS for hjemmemarkedsorienterte næringer bli sterkere.

Det norske hjemmemarkedet er lite i europeisk sammenheng. Konkurransetrykket har trolig derfor vært svakere enn i mange andre vesteuropeiske land og avsetningsmulighetene for begrensede til å oppnå de kostnadsbesparelser produksjon og distribusjon i stor skala kan gi opphav til. Det relativt høye prisnivået i Norge indikerer også at det norske hjemmemarkedet er mer skjermet for konkurranse enn hjemmemarkedene i mange av de øvrige vesteuropeiske landene. Dette tilsier isolert sett at det kan være potensiale for større allokeringsevner i Norge enn i EF-landene sett under ett, jf. Haaland (1990).

Beregningene referert i boks 10.2 er i hovedsak basert på det analyseopplegget EF-kommisjonen anvendte for å tallfeste virkningene av det indre marked. Slik det ble redegjort for i avsnitt 10.2, er disse beregningene blitt kritisert. Ifølge en analyse av Baldwin (1989) vil det indre marked kunne gi betydelig større gevinster som følge av at den langsiktige veksten heves. Legger en denne analysen til grunn, vil virkningene for Norge også bli større enn det de refererte anslagene indikerer. Det er imidlertid også lagt fram analyser som konkluderer med at virkningene kan bli mindre enn det Kommisjonen har lagt til grunn.

Både norske og utenlandske analyser (jf. avsnitt 10.2.3 og boks 10.2) peker i retning av at Norge vil kunne tape på etablering av det indre marked dersom vi velger å bli stående utenfor. Dette tilsier at den økonomiske vek-

Boks 10.2 Eksempler på tallfesting av integrasjonsgevinster på enkelte områder av norsk økonomi

Det er anslått at norsk deltakelse i et indre marked for offentlige innkjøp vil kunne resultere i gjennomsnittlige prisreduksjoner for det offentlige på 7-10 pst. som følge av økt konkurranse blant leverandørene. Samlet vil dette kunne gi en besparelse tilsvarende 0,5-0,8 pst. av bruttonasjonalproduktet, eller ca. 3,5 - 5,5 milliarder kroner uttrykt i 1991-priser, jf. Kjær (1989). I en studie i regi av EF-kommisjonen anslås den tilsvarende besparelsen for EF-landene under ett til 0,6 pst. av bruttonasjonalproduktet.

Beregninger av integrasjonseffektene som følge av økt konkurranse og økt utnyttelse av stordriftsfordeler for fire industribransjer indikerer at norske forbrukere og produsenter samlet vil kunne oppnå gevinster i størrelse 0,9-4,0 pst. av utgiftene til de industrivarer som dekkes av studien. Jf. Norman og Orvedal (1990). Isolert sett vil økt konkurranse medføre lavere inntjening og overskudd for produsentene. Dette vil imidlertid mer enn oppveies av at forbrukernes realinntekt øker som følge av lavere priser. De tilsvarende gevinstene i EF-landene under ett er anslått til 0,6-2,5 pst. Blir vi derimot stående utenfor, vil realiseringen av det indre markedet kunne påføre oss et lite tap.

Beregningsresultatene i alternativet der Norge blir stående utenfor det indre markedet indikerer at den økonomiske velferden vil reduseres noe i forhold til utgangssituasjonen. Sammenliknes velferdsvirkningene i de to beregningsalternativene, består virkningene av å stå utenfor det indre markedet først og fremst i at vi går glipp av de realinntektsgevinster økt integrasjon gir opphav til.

I begge beregningsalternativene vil det indre markedet resultere i betydelige omstillinger i de analyserte bransjene. Ifølge beregningene er det dermed begrensede muligheter til å skjerme industrien fra omstillinger ved å stå utenfor det indre markedet.

Beregningene er basert på at Sverige velger samme tilknytningsform til det indre markedet som Norge. Norman og Orvedal gjennomførte imidlertid også beregninger som belyser virkningene for Norge av å stå utenfor det indre markedet i det tilfellet Sverige tok del. De negative utslag på norsk økonomi ved å stå utenfor det indre markedet ble i dette tilfellet forsterket.

sten på lang sikt vil bli svakere dersom Norge skulle velge et frihandelsalternativ enn ved en EØS-tilslutning.

Det har i enkelte sammenhenger vært uttrykt frykt for at EF vil bygge opp handelsbarrierer mot tredjeland. Dersom økt konkurranse i EF skulle resultere i oppbygning av handelsbarrierer mot tredjeland, vil de samlede gevinstene av markedsintegrasjonen reduseres, og EØS vil dermed også gi mindre vekstimpulser til norsk økonomi. En slik utvikling vil imidlertid også øke kostnadene ved å stå utenfor EØS. Dersom Norge velger et frihandelsalternativ, vil det være en risiko for at Norge blir rammet av eventuelt økt proteksjonisme fra EF.

10.4.5 Omstilling og sysselsetting

Omstillinger som følge av nedbygging av handelsbarrierer er ikke noen ny erfaring for Norge. Den sterke veksten i 1950- og 1960-årene var bl.a. et resultat av at vi utnyttet fordele-

ne ved økt internasjonal arbeidsdeling. Spesielt bidro frihandel innen EFTA til betydelige omstillinger innen hjemmemarkedsorientert industri i 1960-årene. Omstillingene i denne perioden førte ikke til økning i arbeidsledigheten.

Omstillinger innebærer overføring av kapital og arbeidskraft fra de næringer og bedrifter som ikke kan hevde seg i en situasjon med forsterket konkurranse til næringer og bedrifter som oppnår nye ekspansjonsmuligheter.

Spesielt med den svake utgangsposisjonen deler av næringslivet har, kan en ikke forvente at omstillingene vil forløpe like balansert som i 1950- og 1960-årene. I de næringer og bedrifter som i dag er skjermet for internasjonal konkurranse og som ikke vil kunne oppnå lønnsom drift når de utsettes for sterkere internasjonal konkurranse, vil produksjon og sysselsetting forholdsvis raskt kunne bli redusert. Den omfattende avskallingen innen industri og annen konkurranseutsatt virksomhet de senere årene er dels et uttrykk for

interne problemer i norsk økonomi, men kan også reflektere at næringslivet allerede er i ferd med å innstille seg på sterkere konkurranse i det europeiske markedet.

Det tar tid å bygge opp ny produksjonskapasitet og å utnytte økt markedsadgang i de næringer og bedrifter som får sine rammebetingelser forbedret i EØS. Det kan derfor ta flere år før gevinstene ved økt integrasjon gir merkbare utslag på nasjonaløkonomiske størrelser som samlet verdiskaping og sysselsetting. De nærmeste årene må vi fortsatt være innstilt på at avskallingseffekter kan slå negativt ut på sysselsettingen. Dette vil trolig gjelde både i alternativet med en EØS-avtale og i et frihandelsalternativ. I en periode kan markedsendringene i Europa derfor medføre kostnader bl.a. i form av en høyere arbeidsledighet.

I et frihandelsalternativ vil en, dersom en velger å opprettholde barrierer, kunne dempe omstillingene og de umiddelbare negative sysselsettingseffektene i de hjemmemarkedsorienterte næringene. På den annen side vil en i et slikt alternativ oppnå svakere sysselsettingsvekst som følge av at eksporten vil øke mindre enn ved en EØS-tilslutning. Videre vil større usikkerhet trolig slå negativt ut på investeringene, noe som isolert sett innebærer lavere etterspørsel og dermed produksjon og sysselsetting. Spesielt vil dette være tilfelle dersom norsk avvisning av EØS-avtalen blir tolket som signal om at Norge vil føre en politikk som avviker betydelig fra den som føres i det øvrige Vest-Europa. I så fall vil den samlede sysselsettingsveksten i et frihandelsalternativ kunne bli svakere på kort sikt enn ved en EØS-tilslutning.

10.5 VIRKNINGENE FOR KAPITALMARKEDET OG INVESTERINGENE

10.5.1 Virkninger av å delta i et integrert vesteuropeisk kapitalmarked

EØS-avtalen vil, med noen få unntak, sikre frie kapitalbevegelser i hele EØS-området. Det blir fri adgang til å tilby og etterspørre finansielle tjenester på tvers av landegrensene. Avtalen fjerner restriksjoner på plassering av bankinnskudd, kjøp og salg av verdipapirer, samt adgangen til å etablere næringsvirksomhet og kjøpe eierandeler i eksisterende selskaper i andre land.

Nedbyggingen av restriksjonene på kapitalbevegelser virker inn på kapitalmarkedets funksjonsmåte. Det er viktig for næringslivets konkurransevne at det har samme adgang som internasjonale konkurrenter til å låne og plassere over landegrensene, og at kost-

nadene i den innenlandske kredittformidlingen reduseres. Konkurransen i det norske finansmarkedet vil øke. En viktig virkning av internasjonaliseringen av kapitalmarkedet, er at kravene til avkastning på kapital i Norge blir mer lik den avkastning som kan oppnås internasjonalt.

Selv om Norge velger å stå utenfor EØS-samarbeidet, fører den høye mobiliteten i finansmarkedene til at det i praksis blir få muligheter til å opprettholde effektive restriksjoner på kapitalbevegelsene. Avviklingen av valutareguleringen som allerede er gjennomført, reflekterer bl.a. dette forhold. Usikkerheten med hensyn til markedsadgangen hvis Norge velger å stå utenfor EØS-samarbeidet, kan på sin side bidra til at kravet til kapitalavkastningen på investeringene i Norge blir høyere i dette tilfellet. Det vil i såfall tilsi et lavere investeringsnivå.

10.5.2 Direkte investeringer og markedet for selskapskontroll

EØS-avtalen vil innebære at de regler som idag forskjellsbehandler nordmenn og utlendinger når det gjelder adgangen til eierskap i norske selskaper, må avvikes. Dette gjelder først og fremst dagens regler vedrørende den særskilte konsesjonsplikten for utlendinger i industrikonsesjonsloven, og den øvre grensen for samlet utenlandsk eierskap i finansinstitusjoner. Jf. proposisjonens kapittel 5.

En sterkere økonomisk integrasjon i Europa kan ventes å føre til en øking i omfanget av direkte investeringer på tvers av landegrensene. Reduserte handelsbarrierer og økt mulighet til å utnytte stordriftsfordeler kan gjøre det fordelaktig å konsentrere produksjonen for det europeiske markedet i færre og større enheter.

Reduserte barrierer innebærer at forskjeller i transportkostnader vil ha større innvirkning på næringslivets lokaliseringvalg. Dette kan, særlig for visse typer vareproduksjon, også føre til økt geografisk konsentrasjon av produksjonen til områder nær de største markedene i Europa. Som følge av Norges perifere lokalisering i forhold til de sentrale markedene, kan transportkostnadene trekke i retning av at enkelte norske produsenter vil ønske å etablere seg ute. Økt vekst for norske bedrifter vil dermed ikke nødvendigvis slå ut i økt sysselsetting i Norge. Står vi utenfor EØS, er det grunn til å tro at denne tendensen vil bli forsterket. Bl.a. kan ønske om lokalisering innenfor EØS bli utslagsgivende for valg mellom investeringer i Norge eller i andre vesteuropeiske land.

Innenfor enkelte ressursbaserte næringer, f.eks. deler av fiskeforedlingsindustrien, har

nærhet til råstoffkildene betydning for produktkvalitet og lønnsomhet. Innenfor segmenter av industrien har en i Norge et avansert industrielt miljø som vil kunne motivere utenlandsk industri til etablering i Norge. Innen slike næringer kan nedbygging av markeds- og etableringsbarrierer føre til at europeisk næringsliv i større utstrekning enn tidligere etablerer seg i Norge.

Omfanget av direkte investeringer over landegrensene i OECD-området økte sterkt i årene fra 1985 til 1990, med gjennomsnittlig 34 pst. pr. år. Selv om en del av denne økingen skyldes verdiendringer, bl.a. økte eiendomsverdier, kan en stor del av økingen tilskrives den oppmykning av regelverket for direkte investeringer fra utlandet som har funnet sted i OECD-landene.

Veksten i direkte investeringer har vært større mellom EF-land enn i OECD-området forøvrig. Tall for samlet oppkjøpsaktivitet, dvs. fusjoner og bedriftsoppkjøp, viser at 60 pst. av den globale oppkjøpsaktiviteten utenfor USA foregikk mellom europeiske selskaper. Volumet av slike transaksjoner mellom selskaper i Europa økte spesielt sterkt og ble 9-doblet i årene 1985-1989. Planene om det indre marked antas å ha spilt en viktig rolle for denne utviklingen.

Akkumulerte utenlandske direkte investeringer utenom oljesektoren i Norge steg fra 53,7 mrd. kroner i 1987 til 73,3 mrd. kroner ved utgangen av 1990. Over halvparten av all utenlandsk kapital i Norge var investert i oljesektoren. USA og Sverige er de største investerland med til sammen to tredeler av totalbeløpet, fordelt med nesten halvparten på USA og en seksdel på Sverige.

De akkumulerte norske direkte investeringer i utlandet økte, ifølge undersøkelser foretatt av Norges Bank, fra 28 mrd. kroner i 1988 til ca. 36 mrd. kroner i 1989. Av dette er tre firdeler investert i Vest-Europa.

Fusjoner, oppkjøp, aksjeerverv eller andre samarbeidsformer over landegrensene kan bidra til et mer kostnadseffektivt og dermed mer konkurransedyktig næringsliv. En utnyttelse av stordriftsfordeler i ledelse, produksjon og distribusjon kan gi grunnlag for lavere priser og samfunnsøkonomiske gevinster. Slike muligheter vil i utgangspunktet kunne utnyttes av både norske og utenlandske bedrifter.

Direkte investeringer kan være et alternativ til handel med varer over landegrensene ved at lokaliseringen av selve produksjonen kan endres. Beslutningen om valg av lokalisering for en produksjonsenhet vil være basert på flere forhold, bl.a. transportkostnadene for bedriftens produkter til markedet, pris på

innsatsfaktorene, herunder arbeidskraftskostnader, og skatte- og avgiftsbelastningen i det aktuelle landet. Kostnadsnivået i Norge vil også ha vesentlig betydning for nordmenns og utlendingers beslutninger om å investere i Norge. Det generelle lønnsnivået i Norge er høyt. På den annen side er lønnskostnadene for høyt kvalifisert arbeidskraft gjennomgående lavere enn i mange av EF- og EFTA-landene.

Etablering av en produksjonsenhet i et annet land vil i mange tilfelle også være motivert ut fra ønsket om å komme inn under landets regelverk for favorisering av egne bedrifter, hva angår f.eks. skattemessige konsesjoner, tollfrihet eller favorisering ved offentlige innkjøp. En EØS-avtale vil gi felles konkurranseregler og dermed redusere norske bedrifters behov for å foreta investeringer i Vest-Europa ut fra dette motivet.

I en utredning utarbeidet på oppdrag av Kommunaldepartementet analyseres virkningene av det indre markedet på utgående og inngående direkte utenlandsinvesteringer i Norge, jf. Bachtler (1991b). Analysen bygger på en intervjuundersøkelse blant 26 utenlandske og 10 norske foretak innen kjemisk industri og verkstedsindustri. De norske datterselskaper til de kartlagte utenlandske foretakene sysselsatte i 1991 om lag 46 000 arbeidstakere og hadde en samlet omsetning på om lag 60 mrd. kroner. Selskapene ga uttrykk for at det indre marked på lengre sikt kunne få betydelig innvirkning på investeringsnivået i Norge bl.a. som følge av at det ble mer attraktivt å være lokalisert nær de store europeiske markedene. Ifølge utredningen vil valg av norsk tilknytningsform til det indre marked kunne få merkbar innvirkning på investeringsnivået i Norge utover i 1990-årene.

Ifølge bedriftenes vurderinger vil investeringsklimaet i Norge ikke endre seg vesentlig ved norsk tilslutning til EØS. Dette kan ha sammenheng med at investeringsplanene allerede er tilpasset de endringene i markedsbetingelsene som det indre marked innebærer, og at næringslivet har lagt til grunn at Norge vil delta fullt ut i det indre marked, enten ved en EØS-avtale eller EF-medlemskap.

Dersom Norge skulle velge et frihandelsalternativ, forventet 25 pst. av foretakene en forverring av investeringsklimaet. En må forvente at behovet for nærhet til de store europeiske markedene vil bli større i et slikt alternativ enn med en EØS-avtale.

En opphevelse av eierbegrensningene som diskriminerer mot utlendinger innebærer at det internasjonale kapitalmarkedet i større grad åpnes for norske bedrifter. I en rapport om de økonomiske konsekvensene av å av-

vikle de særlige eierbegrensningene for utlendinger i norsk næringsliv, Eckbo (1991), pekes det på at regler som effektivt begrenser utlendingers eierandeler i norske selskaper, begrenser tilgangen på risikovillig kapital, noe som øker kapitalkostnadene. Tendensen mot en høy innenlandsk kapitalkostnad forsterkes som følge av at eierkonsentrasjonen i norsk næringsliv gjennomgående er høyere enn i sentrale europeiske industriland. Kombinasjonen av høy eierkonsentrasjon og begrensninger på tilgangen på utenlandsk kapital innebærer at tilbudssiden i kapitalmarkedet domineres av noen få store aktører med markedsmakt. Det kan innebære at prisen på risikokapitalen blir høyere enn ved fri konkurranse.

Kapitalmarkedets funksjonsmåte påvirker også effektiviteten i produksjonen, og dermed evnen til å bære et gitt kostnadsnivå. Fusjoner og aksjeoppkjøp kan være viktige i denne sammenheng, fordi de tillater selskaper å gå inn i ny virksomhet uten nødvendigvis å måtte duplisere eksisterende, kostbar produksjonskapasitet.

Virkningene av å oppheve eierbegrensningene som diskriminerer mot utlendinger, kan i følge den omtalte rapport være:

- økt konkurranse og økt likviditet og dermed reduserte kapitalkostnader;
- økt oppkjøpsaktivitet innenlands både som følge av at utenlandske og norske investors oppkjøpsmuligheter øker. Lavere kapitalkostnad og økt tilgang på risikokapital fra utlandet vil gjøre det lettere for norske investorer å konkurrere om å overta «dårlig» drevne norske selskaper;
- avvikling av nasjonale eierbegrensninger innenfor EØS-avtalen vil sikre muligheten for norske investorer og selskaper til å etablere seg i utlandet, og de vil dermed kunne dra nytte av stordriftsfordeler og markedsstrategier for hele EØS-området.

10.6 VIRKNINGER FOR ARBEIDSMARKEDET

10.6.1 Innledning

Det norske arbeidsmarkedet vil bli påvirket av en EØS-avtale gjennom flere mekanismer, bl.a. gjennom virkningene på næringsstrukturen og virkningen av effektiviseringsgevinster i næringslivet. I dette avsnittet omtales de endringer en EØS-avtale vil medføre for arbeidsmarkedets rammebetingelser direkte, dvs. gjennom bl.a. regler for fri bevegelighet av arbeidskraft og regelverk for gjensidig godkjenning av utdanning. Proposisjonens kapittel 6 redegjør for de endringer i regel-

verk og rammebetingelser for arbeidsmarkedet, bl.a. trygderettigheter, som vil følge av en EØS-avtale.

Arbeidssøkere fra et EØS-land vil få adgang til andre EØS-land for å søke arbeid. Generelt vil EØS-borgere som dekker sine egne oppholdsutgifter, fritt kunne bosette seg i andre EØS-land. Fulle trygderettigheter - inkludert syketrygd - er imidlertid begrenset til personer i arbeid og deres familie.

Avtalen vil legge grunnlaget for gjensidig offentlig godkjenning av kompetanse for en del yrkesgrupper. Vurderingen av kvalifikasjoner i forhold til konkrete stillinger - herunder om språkkunnskapene er tilstrekkelige - vil fortsatt tilligge arbeidsgiveren.

Avtalen vil i tillegg bedre mulighetene for norske studenter til å ta hele eller deler av sin utdanning i utlandet og tilsvarende for EF-/EFTA-studenter i Norge. Både utenlandsstudier og adgang til utveksling av arbeidskraft med andre land kan bidra til økt kompetanse i norsk næringsliv.

EØS-avtalen sikrer den enkelte EØS-borgers økte rettigheter til å bo, studere og arbeide hvor som helst i EØS-området. Et hovedspørsmål er om disse økte rettigheter vil føre til omfattende arbeidsmigrasjon på tvers av landegrensene. Nedenfor drøftes forhold som påvirker arbeidskraftens mobilitet og erfaringer med felles arbeidsmarked i Norden og EF. Basert på erfaringene fra Norden og EF er konklusjonen at det ikke er grunn til å vente vesentlig øking i arbeidsmigrasjonen innen EØS-området.

Det er sannsynlig at de fremste utfordringene vedrørende arbeidsmigrasjon i Europa i årene fremover vil være knyttet til forholdet til Øst-Europa og det tidligere Sovjetunionen. Mens levekårene i EØS-området er relativt likeartede, er inntektsnivået i Øst-Europa og det tidligere Sovjetunionen lavt og fremtidsutsiktene usikre. EØS-avtalen omfatter imidlertid ikke et felles regime overfor tredjeland. Forholdet til borgere utenfor EØS vil som før være et norsk anliggende.

10.6.2 Virkninger for mobiliteten

Det er flere faktorer som påvirker arbeidskraftmobiliteten over landegrensene.

- institusjonelle forhold. Dette omfatter bl.a. regler som regulerer personers adgang til å søke arbeid i et annet land på fritt grunnlag (arbeidstillatelse) og reglene for godkjenning av utenlandsk utdanning/yrkespraksis;
- makroøkonomiske forhold. Ulikheter i økonomiske vilkår eller vekstutsikter kan innebære sterke drivkrefter i retning av ar-

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

- beidsmigrasjon. Utsiktene til å få jobb nevnes ofte som den viktigste motivasjonsfaktor bak den enkeltes beslutning om å søke arbeide i et annet land. Høyere lønn er en annen faktor som påvirker flyttingen;
- det nasjonale arbeidsmarkedets virkemåte vil være med på å bestemme i hvilken grad landets etterspørsel kan møtes med landets egen arbeidsstyrke og i hvilken grad det vil være mulig å skaffe arbeide til de av landets innbyggere som ønsker dette. Knapphet eller overskudd vil kunne føre til migrasjon;
 - befolkningsutviklingen. Både veksten i befolkningen og sammensetningen av befolkningen vil være bestemmende for utviklingen i arbeidsstyrken og kan på lengre sikt påvirke omfanget av arbeidsmigrasjon;
 - sosiale og kulturelle forhold. En vesentlig hindring for arbeidsmigrasjon er de sosiale bånd en arbeidstaker normalt har knyttet i hjemlandet, og de kulturelle forskjeller de fleste vil møte i et annet land, ikke minst i form av språklige barrierer.

10.6.3 Migrasjonsmønstre innen EF

Fri bevegelse av arbeidskraft mellom de seks opprinnelige EF-landene Vest-Tyskland, Frankrike, Italia, Belgia, Nederland og Luxembourg ble gjennomført gradvis. I 1968 ble det felles arbeidsmarked formelt innført. Denne formaliseringen medførte ikke økt flytting mellom de seks, jf. Larsen (1990).

Storbritannia, Irland og Danmark gikk inn i EF i 1973. Det var på forhånd ventet at Storbritannias medlemskap ville føre til en viss innvandring av arbeidskraft fra Sør-Europa. Tilgjengelige tall tyder ikke på noen slik innvandring. Tall for Danmark gir et tilsvarende bilde. Variasjonene i nettoinnflyttingen (+/- 10 000 pr. år) har fulgt svingningene i sysselsettingen forøvrig (økende nettoinnvandring ved økende sysselsetting og motsatt). Dette mønsteret er ikke endret etter 1973. Statsborgere fra andre EF-land (enn Danmark) utgjorde i 1989 om lag samme andel av samlet antall utlendinger i Danmark som i Norge. Regnet i forhold til folketallet var det i 1989 noe færre statsborgere fra andre EF-land (enn Danmark) i Danmark enn i Norge.

Hellas ble medlem av EF i 1981, Spania og Portugal i 1986. Hellas ble i 1988 med i det felles arbeidsmarked, mens Spania og Portugal først blir med fra 1993.

Tall kan tyde på at det etter 1988 har skjedd en økt utvandring fra Hellas til Vest-Tyskland, men det er for tidlig å fastslå om dette bare er uttrykk for et oppdemmet behov for

familiegjenforening eller om det er nye arbeidssøkere som flytter.

I alt bor 1,5-2 pst. av EF-borgere i andre EF-land enn sitt hjemland.

Den utvidede adgangen til å flytte og søke arbeid innen EF er således ikke blitt benyttet i særlig grad. Den forholdsvis sterke inntektsveksten i lavinntektslandene i EF - understøttet av økte overføringer fra fellesskapet - har sannsynligvis bidratt til dette.

10.6.4 Det nordiske arbeidsmarkedet

Det felles nordiske arbeidsmarkedet ble formelt etablert i 1954. Barrierene mellom de nasjonale arbeidsmarkedene er etter bygget ned ved at man har inngått omfattende avtaler om juridisk og sosial likebehandling av nordiske innvandrere med landets egne innbyggere. Felles nordiske regler for gjensidig godkjenning av utdanning er imidlertid begrenset til helse- og undervisningssektoren.

Norden har unntatt offentlig tjenesteyting fra det åpne arbeidsmarkedet i den forstand at hvert land kan innføre egne regler om tilsetting av utenlandske statsborgere i offentlig tjeneste. I EF er til sammenligning offentlig administrasjon holdt utenom, mens offentlig tjenesteyting forøvrig er inkludert i det felles arbeidsmarkedet. Det samme vil gjelde i EØS.

Flyttestrømmen mellom de nordiske landene var størst på slutten av 1960-tallet og begynnelsen av 1970-tallet. Migrasjonene var størst i 1970 da omlag 70 000 personer flyttet fra et nordisk land til et annet. Etter dette har mobiliteten over landegrensene vist en synkende tendens. Etter 1980 har mobilitetsmønsteret i Norden alt i alt vært mer balansert enn tidligere. Den totale flyttestrømmen har ligget på et jevnt lavt nivå. Differansen mellom inn- og utvandringen i de enkelte landene har vært ganske liten.

Den klart største flyttestrømmen har gått fra Finland til Sverige. Av den totale nordiske emigrasjonen til Sverige etter 1954 står Finland for nær 70 pst. Det nest største emigrantlandet er Danmark.

Mobiliteten mellom Norge og resten av Norden siden 1954 har vært liten og balansert. Den nordiske innvandringen til Norge lå særlig høyt i 1986, da Norge mottok 26 pst. av den samlede flyttestømmen i Norden. Det var da bl.a. en stor innvandring av svensker og dansker til bygg- og anleggsnæringen. På slutten av åttitallet økte imidlertid utvandringen fra Norge til Sverige betydelig.

Mobilitetsmønsteret innen Norden synes i grove trekk å ha avspeilet ulikheter i konjunktusituasjonen i de nordiske økonomiene.

Arbeidsledighet i et land har skapt et utflyttingspress som har blitt utløst av knapphet på arbeidskraft i et annet land.

En stor andel av emigrasjon i Norden ser ut til å være midlertidig. Utflyttingen etterfølges av tilbakeflytting når mulighetene i hjemlandet er blitt bedre. I 1973 besto f.eks. nær 50 pst. av den totale emigrasjon i Norden av finner som flyttet hjem igjen fra Sverige.

I 1985 bodde det i de nordiske landene (utenom Island) omlag 250 000 statsborgere fra andre nordiske land. Dette tilsvarer 1,1 pst. av befolkningen i disse landene. I Norge var det pr. 1. juli 1991 omlag 34 000 statsborgere fra andre nordiske land, eller 0,9 pst. av befolkningen i Norge.

Til tross for relativt sett små kulturelle og språklige forskjeller og få institusjonelle beskrankninger, synes dermed mer enn 35 år med et felles nordisk arbeidsmarked ikke å ha ledet til noen betydelige permanente skift i arbeidskraftmigrasjonen mellom landene.

10.6.5 Virkninger for ulike typer arbeidskraft

De undersøkelser som er gjennomført for enkelte faggrupper tyder på at det i dag hovedsakelig er muligheten til å få arbeid, eventuelt bedre betalt jobb, som er den viktigste faktoren for dem som bestemmer seg for å flytte til et annet land. Med frihet til å søke arbeid hvor en ønsker, vil det dermed være etterspørselen etter arbeidskraft som i større grad styrer flyttingene mellom land. Virkningene av et felles arbeidsmarked i EØS vil derfor antakelig variere noe over tid for ulike typer arbeidskraft, avhengig av arbeidskraftsituasjonen i de ulike EØS-land.

Undersøkelser tyder også på at tidligere tilknytning til et annet land - bl.a. gjennom studier i landet - er en medvirkende faktor bak beslutninger om å søke arbeid der.

Erfaringene med både det europeiske og det nordiske arbeidsmarked tilsier også at den fremtidige mobiliteten av arbeidskraft i hovedsak vil ta form av tidsavgrenset migrasjon, og i mindre grad av permanent ut- eller innflytting. Dette er også i samsvar med flyttemønsteret til emigrerte nordmenn, jf. Larsen og Røed (1992).

70 pst. av alle nordmenn som emigrerte til utlandet i de to årene 1971 og 1981 flyttet tilbake til Norge innen 4 år.

Flere arbeidsmarkedsforskere har pekt på at potensialet for migrasjon blant unge mennesker med høy utdanning kan være stort. En viktig grunn til dette kan være at språklige og tildels kulturelle barrierer er mindre for disse gruppene enn før, til dels på grunn av tidligere utenlandsopphold.

Emigrasjonen av høyere utdannet personell fra Norge har økt jevnt fra 1985 til 1989 (dvs. uavhengig av EØS), og sterkere enn veksten i antall personer med høyere utdanning. En årsak kan være at antall utenlandsstudenter viste en sterk øking gjennom åttitallet.

12,6 pst. av dem som hadde studert i utlandet var bosatt i utlandet høsten 1990, mens bare 1,6 pst. av dem som hadde studert i Norge var bosatt i utlandet. Isolert sett tyder dette på at utdanningssted er medbestemmende for valg av arbeidssted. Sannsynligvis vil EØS-avtalen føre til at utdanning i utlandet blir mer vanlig enn før. Dette kan etter hvert føre til at noen flere nordmenn med akademisk utdanning ønsker å ta arbeid i utlandet. Samtidig viser tallet ovenfor at den alt vesentlige delen av utenlandsstudentene flytter tilbake til Norge.

Tilsvarende kan det forventes at noen flere utlendinger vil ta utdanning i Norge og i noen grad søke arbeid her i landet etterpå.

Opprettelsen av EØS vil gjøre det enklere å realisere et ønske om å arbeide i utlandet. Det er likevel uklart hvor stor betydning fri adgang til å søke arbeid i EØS-området vil få i praksis. Av de nordmenn som avsluttet sin utdanning i utlandet og ønsket arbeid innen EF utenom Danmark, var det omtrent en tredel som enten fikk avslag på søknad om arbeidstillatelse, eller som unnlot å søke fordi de regnet med avslag. For andre yrkesgrupper kan problemene med å få arbeidstillatelse antakelig være større enn for akademikere. De fleste land har bestemmelser som gjør det lettere for en del typer akademisk arbeidskraft å få arbeidstillatelse.

Utenom akademiske yrker har det vært antatt at EØS-reglene kan få størst virkning i olje- og gasssektoren, og bygge- og anleggsbransjen. Bl.a. har det vært antatt at bygge- og anleggsbransjen kunne bli utsatt for økt lønnskonnkurransse fra EF-land med lavt lønnsnivå. I EØS vil et firma som utfører tjenester i et annet land, ha anledning til å bringe med seg sine egne arbeidstakere. Betydningen av dette begrenses imidlertid av at alle EØS-land kan gjøre sin lovgivning om arbeidsvilkår og avtaler om lønns- og arbeidsforhold gjeldende for all form for lønnet arbeid i sitt land, uavhengig av arbeidstakerens nasjonalitet. Jf. også proposisjonens kapittel 6.

For norsk ufaglært arbeidskraft vil trolig bl.a. relativt sett færre jobbmuligheter og språkbarrierer tilsi at det ikke vil finne sted noen vesentlig utstrømming. Til tross for et relativt sett høyere lønnsnivå for denne gruppen i Norge, ventes det av tilsvarende grunner heller ikke noen stor innstrømming av ufaglært arbeidskraft fra andre land. En kan imid-

lertid vente variasjon i flyttestrømmen, avhengig av variasjon i konjunktursituasjonen i de mest aktuelle landene. I de fleste bransjer vil det antakelig fortsatt være migrasjonen mellom de nordiske land som dominerer flyttestrømmene.

Eventuell økt arbeidsmigrasjon innen EØS-området vil i prinsippet påvirke lønnsdannelsen og på lengre sikt virke i retning av mer lik lønn for samme type arbeidskraft over hele EØS-området. Lønnsnivået for ufaglært arbeidskraft er høyere og lønnsnivået for høyt utdannet arbeidskraft lavere i Norge enn i de fleste andre vest-europeiske land. Imidlertid tyder erfaringene med åpent arbeidsmarked i Norden og EF som nevnt på at endringene i flyttestrømmene antakelig vil bli forholdsvis små. Virkningene på lønnsdannelsen vil i så fall bli små både i Norge og andre land.

Reglene for et felles arbeidsmarked i EØS går på noen områder lenger enn tilsvarende regler for det nordiske arbeidsmarkedet. I praksis må en likevel regne med at likhet i språk og kultur, herunder i noen grad utdanningssystem og faglige autorisasjonskrav, gjør det enklere for de fleste faggrupper å konkurrere om arbeid innen Norden enn innen EØS-området sett under ett.

10.7 VIRKNINGER FOR ENKELTE NÆRINGER OG MARKEDER

10.7.1 Innledning

I dette avsnittet ser en på virkningene for ulike næringer og markeder av norsk deltakelse i EØS i forhold til frihandelsalternativet.

Hvis Norge går med i EØS, vil mange næringer få sine rammevilkår endret. Konkurransesituasjonen vil bli endret både i forholdet til de andre EFTA-landene og i forholdet til EF-landene. I hovedsak innebærer EØS-avtalen en like sterk utdyping av samarbeidet EFTA-landene imellom som mellom EFTA-landene og EF.

Flere næringer enn tidligere vil møte direkte utenlandsk konkurranse - og få bedre muligheter til å konkurrere i utlandet. Andre næringer vil bli berørt indirekte, selv om regelverket for disse ikke endres. Det kan skje endringer i de markedene hvor de kjøper sine innsatsfaktorer eller i de markedene hvor de avsetter sine produkter, både i Norge og utlandet. EØS-avtalen vil i motsetning til EFTA-avtalen og frihandelsavtalen med EF også omfatte handel med tjenester.

Selv om de aller fleste norske næringer vil bli påvirket av opprettelsen av EØS, vil virkningene for mange næringer bli små. Mange

næringer vil fortsatt, i ulik grad, være naturlig skjermet for sterk utenlandsk konkurranse. Offentlig sektor berøres lite. Landbrukspolitikken, herunder avskjermingen overfor utlandet, berøres i all hovedsak ikke av EØS-avtalen.

I avsnitt 10.5 er det bl.a. gjort rede for hvordan opprettelsen av det indre marked i EF og EØS vil kunne øke inntektsnivået gjennom mer effektiv ressursbruk bl.a. som følge av mer utstrakt arbeidsdeling. Dette innebærer bl.a. at etterspørselen etter varer og tjenester i EØS-området vil øke. I tillegg vil det ventelig skje en viss vridning av handelen når handelsbarrierene innen EØS-området reduseres, slik at EØS-landene i noe større utstrekning vil handle med hverandre, på bekostning av land utenom området. Fordelene for næringslivet ved økt etterspørsel og handel i EØS-området vil imidlertid bli ulikt fordelt mellom ulike bedrifter og næringer.

Når handel- og etableringshindre fjernes i EØS-området, vil resultatet bli mer lik markedsadgang og økt konkurranse. For bedrifter som har hatt begrenset eller usikker markedsadgang vil dette gi nye muligheter. Bedrifter og næringer som hittil har vært forholdsvis skjermet for konkurranse, vil, ihvertfall i en overgangsperiode, kunne oppleve mer lik markedsadgang og økt konkurranse som en ulempe. Spesielt gjelder det de bedriftene som har en svak konkurransemessig utgangsposisjon.

Norsk næringslivs rammevilkår vil også påvirkes av den delen av EØS-samarbeidet som går utover fri bevegelse av varer, tjenester, kapital og personer. Bl.a. gjelder dette samarbeidet om forsknings- og utviklingsprogrammer og utdanning, som er nærmere omtalt i proposisjonens kapittel 7. EF har også et eget program for små og mellomstore bedrifter. Gjennom deltakelse i EØS sikres EFTA-landene full adgang til disse programmene og vil også delta i finansieringen. Den direkte virkningen av disse tiltakene for norske enkelt-næringer er vanskelig å bedømme. Generelt vil disse programmene virke til å øke kompetansen i norsk næringsliv og lette samarbeid og kontakt med europeisk næringsliv.

Det legges i denne proposisjonen til grunn at EØS blir opprettet uavhengig av hvordan Norge stiller seg. Hovedspørsmålet for norsk næringsliv er derfor hvordan deltakelse i EØS vil virke i forhold til å stå utenfor. Ved en slik sammenligning er det med andre ord ikke relevant å sammenligne med dagens situasjon, eller status quo. Forskjellen mellom deltakelse i EØS og et frihandelsalternativ må analyseres som forskjellen mellom to utviklingsbaner, som begge vil avvike fra en utvikling ba-

sert på dagens handelsregimer, hvor EFs indre marked ikke er ferdig gjennomført og alle EFTA-landene er knyttet til EF med frihandelsavtaler.

Selv om Norge står utenfor EØS vil likevel rammebetingelsene for næringslivet bli endret, om enn ikke så mye i formell forstand som i reell forstand. Utenfor EØS vil ikke de legale rammebetingelser forandres i særlig grad i forhold til dagens situasjon. Men de økonomiske rammebetingelser vil bli påvirket av at de andre EFTA-landene og hele EF-området gjennom EØS etablerer et åpent marked basert på felles regelverk for sine økonomiske mellomværende. Dette vil endre konkurransesituasjonen, investeringsmulighetene m.v. for norsk næringsliv, selv om frihandelsordningene med de andre EFTA-landene og EF formelt sett forblir uendret. Virkningene av dette vil variere mellom ulike næringer.

10.7.2 Generelt om virkningen av EØS-avtalen for ulike typer næringer

Liberaliseringen av internasjonal handel i etterkrigstiden har særlig tatt form av tollnedsettelse for varer, særlig industrivarer, samt fjerning av kvantitative restriksjoner på import og eksport. Jordbruksvarer har i hovedsak vært holdt utenom. I handelen mellom EFTA- og EF-landene er kvotebegrensninger og toll på handel med industrivarer helt fjernet.

EØS-avtalen tar for seg andre typer hindre for internasjonal handel og konkurranse enn frihandelsavtalene. Avtalen spenner dessuten videre og omfatter større deler av økonomien enn frihandelsavtalene Norge har med EFTA- og EF-land idag. Bl.a. omfatter avtalen også tjenestesektoren.

Virkningen for ulike norske bedrifter og næringer av deltakelse i EØS vil variere bl.a. avhengig av i hvilken grad konkurranse og markedsadgang øker som følge av deltakelse i EØS, dvs. i hvilken grad de i dag enten er skjermet på det norske markedet eller ute-stengt fra markedet i EØS-land på grunn av handels- og etableringshindre som forsvinner med EØS. Herunder kommer i hvilken grad bedrifter som i prinsippet allerede har adgang til markedene i EØS-landene, kan få sikrere markedsadgang og likere rammevilkår, blant annet gjennom felles konkurranseregler. I en del næringer vil former for naturlig skjerming begrense betydningen av at tekniske handelshindre og andre former for skjerming forsvinner.

Virkningene kan på lang sikt bli størst for næringer som i dag opererer på forholdsvis

atskilte nasjonale vare- og tjenestemarkeder, men hvor det er få naturlige hindre for konkurranse over landegrensene, som f.eks. høye transportkostnader. I slike tilfeller vil de nasjonale vare- og tjenestemarkedene som en følge av EØS-avtalen og EFs indre marked kunne bli integrert til felles vest-europeiske markeder. Integreringen av markedene vil vanligvis være en gradvis prosess, ettersom det vil ta tid for bedrifter som har operert i avgrensede, nasjonale markeder, å internasjonalisere virksomheten. Markedsintegrasjon forutsetter også en effektiv konkurransepolitikk for å hindre at konkurransen begrenses av monopoler og private konkurransereguleringer.

En god del varer og spesielt tjenester omsettes på lokale markeder som vanskelig kan tenkes å bli en del av integrerte europeiske markeder. Ikke minst gjelder dette i distrikterne. Virkningen av en EØS-avtale vil i slike tilfeller derfor også bli liten.

På kort sikt kan virkningene av EØS-avtalen bli størst for næringer som allerede er sterkt internasjonale i sin virksomhet eller i utstrakt grad konkurrerer i hjemmemarkedet med utenlandske konkurrenter. I slike næringer vil virkningene kunne komme hurtig i den forstand at de fleste bedriftene i næringene raskt blir berørt av endringer i rammevilkårene. Omfanget av slike virkninger vil imidlertid variere bl.a. med produksjonens art.

Oppsummert vil betydningen av en EØS-avtale for ulike næringer avhenge av i hvilken grad forholdene ligger naturlig til rette for internasjonal konkurranse, og av i hvilken grad denne konkurransen har vært begrenset av handelshindre som fjernes gjennom EØS-avtalen.

Mulighetene for sterkere internasjonal konkurranse har tradisjonelt vært regnet som særlig store innen vareproduksjon, særlig ettersom transportkostnadene gradvis er blitt redusert. Innen vareproduksjon er handelshindrene - og dermed markedssegmenteringen - antakelig størst innen produksjon av *ferdigvarer* og andre bearbejdede varer. For mange typer ferdigvarer representerer bl.a. forskjeller i produktkrav og prosedyrene for offentlige innkjøp viktige handelshindre som gjennom EØS-avtalen vil bli sterkt redusert. Markedene for *råvarer* og *halvfabrikata* er i større grad allerede integrerte, internasjonale markeder. Her er det få gjenstående tekniske handelshindre. Bedriftene - også de norske - i disse markedene er imidlertid ofte store med omfattende internasjonal virksomhet, og kan dermed ha stor interesse av å oppnå samme rammevilkår, i vid forstand, som konkurren-

tene. Fordi disse markedene er preget av homogene produkter (stapelprodukter) med forholdsvis få markedsdeltakere, vil bl.a. betydningen av felles konkurranseregler kunne være av særlig betydning. Bl.a. gjelder dette muligheten for å unngå dumping-anklager.

Innen *tjenesteproduksjon* har internasjonal konkurranse vært begrenset av at tjenesteyterne i mange tilfeller må være til stede i landet hvor tjenesten skal selges, fordi det kreves en nærhet mellom tjenesteyter og tjenestemottaker. Ved tjenesteproduksjon vil kundene ved kjøp fra utenlandske produsenter ofte stå overfor større informasjonsproblemer, bl.a. ved bedømming av produktets (tjenestens) kvalitet, enn ved tilsvarende kjøp av innenlandsk produserte tjenester. Markedsintegrasjonen over landegrensene har imidlertid også vært hindret av at tjenesteproduksjon i mye større grad enn vareproduksjon er offentlig regulert, med store forskjeller i nasjonal lovgivning. Det gjelder, med unntak bl.a. for skipsfart, også i de tilfeller hvor forholdene ellers kunne ligge til rette for internasjonal konkurranse, så som transport over landegrensene og telekommunikasjoner.

Også i EF har handelen med tjenester over landegrensene vært svært begrenset. Det antas at dette vil endre seg når det indre markedet er gjennomført. Harmonisering av lovverket, gjensidig godkjenning av utdanning, lik etableringsadgang, og fremskritt innen informasjons- og kommunikasjonsteknologi som reduserer behovet for fysisk kontakt med kunden, vil til sammen ventelig føre til økt internasjonalisering og økt konkurranse i tjenestesektoren i årene fremover. I større grad enn for varemarkedene ventes den økte internasjonale konkurransen å skje gjennom direkte investeringer og oppkjøp av eksisterende selskaper. Dette har bl.a. sammenheng med at det innen mange tjenestesektorer på grunn av informasjonsproblemer er særlig vanskelig for nye firmaer å opparbeide markedsandeler ved å konkurrere med etablerte, velrenommerte firmaer. Det kan også forventes en større grad av formidling av tjenester på tvers av landegrensene. Mye tjenesteproduksjon er imidlertid så lokal og drives i så liten skala (dvs. stordriftsfordeler realiseres ved lite produksjonsvolum) at virksomheten vil forbli skjermet for internasjonal (og noen ganger nasjonal) konkurranse.

Utviklingen mot mer integrerte europeiske vare- og tjenestemarkeder i EF og de øvrige EFTA-landene vil skje enten Norge slutter seg til EØS eller velger å stå utenfor. Strukturendringene i europeisk næringsliv vil være de samme. De norske næringer som idag konkurrerer med utenlandske produsenter på hjemme- eller utemarkedet, vil i fremtiden

også i frihandelsalternativet stå overfor konkurrenter som har tilpasset seg mulighetene som det indre marked gir. For disse næringene vil dette innebære økt konkurranse. I tillegg kommer at europeiske bedrifter i flere vare- og tjenestemarkeder enn tidligere blir internasjonale i sin virksomhet. Det innebærer antakelig at også i et frihandelsalternativ vil flere norske næringer enn tidligere bli utsatt for internasjonal konkurranse. Imidlertid vil integrasjonsprosessen for norske næringer ventelig gå langsommere i et frihandelsalternativ enn ved norsk deltakelse i EØS.

10.7.3 Omstillinger i norske næringer i og utenfor EØS

EØS-avtalen innebærer bl.a. at lønnsomheten av eksport og internasjonalisering av virksomhet i utgangspunktet bedres i forhold til lønnsomheten ved produksjon bare for det nasjonale markedet. Skjematisk kan virkningen beskrives som lavere priser i det norske markedet og lavere kostnader og dermed høyere netto-priser ved eksport. I tillegg vil eksportbedrifter dra fordel av at etterspørselen i EØS-området kan øke som følge av økt inntektsnivå og en viss vridning av handelen i retning av økt intern EØS-handel. De fulle virkningene vil komme gradvis etter hvert som bedriftene i EØS - herunder i Norge - tilpasser seg en slik situasjon. Bl.a. må en i mange næringer regne med gradvise strukturendringer som følge av endrede lønnsomhets- og etterspørselsforhold. Noen av strukturendringene vil skje gjennom økte direkte investeringer over landegrensene. Generelt vil mange bedrifter ventelig bli mer internasjonale, med en større del av EØS som virkeområde enn tidligere.

Også i et frihandelsalternativ vil det skje en viss vridning av lønnsomhetsforholdene i Norge til fordel for eksport. Priser og fortjenestemarginer i det norske markedet vil derfor kunne bli redusert også i dette tilfellet, men antakelig i noe mindre grad enn ved EØS-deltakelse. Ved eksport vil norske eksportører nyte godt av noen - men ikke alle - forenklingene ved eksport av varer og tjenester til EØS-området. Økt etterspørsel i EF og i de andre EFTA-landene vil isolert sett komme norske bedrifter til gode også i et frihandelsalternativ. Norske næringer vil imidlertid i et frihandelsalternativ samtidig kunne tape noe på tendensen til vridning av samhandelen i EØS, i retning av økt intern EØS-handel. Økt konkurranse og mer effektiv produksjon innenfor EØS-området vil også i et frihandelsalternativ kunne føre til lavere priser på importerte varer og tjenester.

Disse forhold trekker i retning av at produksjon for det europeiske markedet under

ellers like forhold vil kunne skje mer lønnsomt innenfor EØS enn utenfor. I et frihandelsalternativ vil det kunne føre til at en del norske bedrifter og andre investorer velger å flytte produksjonen ut av Norge og til EØS-området. I tillegg kommer også at mange store internasjonale bedrifter ser ut til å foreta et strategisk valg om å konsentrere sin satsing til land som er med i et enhetlig europeisk marked, jf. avsnitt 10.6.

For store deler av norsk næringsliv, som for norsk økonomi generelt, jf. avsnitt 10.5, er det sannsynlig at deltakelse i EØS vil ha positive virkninger som på lengre sikt kan være betydelige. På kort sikt kan deltakelse i EØS føre til noe større omstillinger enn i et frihandelsalternativ i en del næringer som blir utsatt for økt konkurranse. På den annen side vil ventelig et frihandelsalternativ føre til lavere investeringer i Norge (både norske og utenlandske) enn ved deltakelse i EØS. Svakere utvikling i investeringene og ringvirkninger av dette kan for mange norske næringer og for økonomien som helhet også på kort sikt gi svakere utvikling i et frihandelsalternativ enn ved deltakelse i EØS.

Tidsforløpet i begge de to utviklingsbanene, i og utenfor EØS, vil være preget av utgangssituasjonen i norsk økonomi. Svak lønnsomhet som har tæret på egenkapitalen, vil ventelig i flere år framover forbli et hovedproblem for mange næringer utenom oljevirksomhet og skipsfart, enten vi er utenfor eller innenfor EØS. Uavhengig av opprettelsen av EFs indre marked og EØS har det gjennom flere år derfor vært et press for omstillinger i norsk økonomi, som kan gi bedre ressursutnyttelse og dermed bedre lønnsomhet. Dette er godt dokumentert for industriens del, jf. avsnitt 10.8.4b.

En del av de omstillinger som er skjedd i norsk økonomi de siste årene, bør antakelig ses på bakgrunn av forventninger om økt konkurranse i Europa. For noen næringer har økt markedsintegrasjon allerede ført til økt konkurranse. For enkelte næringer vil virkningen av endringer i andre rammebetingelser overskygge virkningen av en EØS-avtale. F.eks. har norsk varehandel og finansnæringen i løpet av 1980-tallet gjennomgått betydelige strukturelle endringer. I praksis vil det være vanskelig å skille omstillinger knyttet til økt europeisk integrasjon fra de endringene som skjer løpende i norsk økonomi.

10.7.4 Rammvilkår for enkelt næringer

10.7.4a Innledning

Forskjellen i konkurransesituasjonen ved å være med i EØS i forhold til å stå utenfor, vil dels ha betydning for produksjonen i eksiste-

rende bedrifter i Norge, dels for beslutninger om utvidelse av produksjon eller etablering av ny virksomhet, enten eierne er norske eller utenlandske. Virkningen av EØS-avtalen kan derfor ikke analyseres fullt ut ved å studere virkningen for eksisterende norske bedrifter. Særlig på lang sikt er også virkningene for investering og etablering av ny virksomhet i Norge - og norskeid virksomhet i utlandet - av interesse, både i bransjer som i dag er viktige for Norge og også i bransjer som i dag betyr lite.

Å vurdere virkningene av EØS-avtalen for enkelt næringer er derfor komplisert, spesielt når tidsperspektivet forlenges slik at forskjeller i investeringer og nyetableringer blir viktige for resultatet. Selv om en kan si noe om virkningene for økonomien sett under ett, kan det være vanskelig å spesifisere de langsiktige virkningene for de enkelte næringer. Innen alle næringer vil det dessuten alltid være store variasjoner mellom enkeltbedrifter. Det må en regne med også vil gjelde i forhold til de muligheter og utfordringer som EØS-avtalen vil innebære.

Hensikten med dette avsnittet er bl.a. med utgangspunkt i dagens næringsstruktur å identifisere områder hvor konkurransesituasjonen som følge av EØS-avtalen endres direkte, dels i form av økt konkurranse på det norske markedet og dels i form av bedret markedsadgang i andre EØS-land. Begge deler kan gi opphav til omstillinger og strukturendringer i de berørte næringene. Vurderingene er særlig basert på endringer i produktmarkedene (varer og tjenester). For vurdering av endringer i kapitalmarkedet og arbeidsmarkedet vises til avsnittene 10.6 og 10.7.

10.7.4b Industri

Den norske industristrukturen avviker forholdsvis betydelig fra mange andre land i Vest-Europa, jf. avsnitt 10.3. Produksjonen av råvarer, halvfabrikata og energi teller svært mye, mens produksjonen av ferdigvarer, spesielt til eksport, er forholdsvis liten.

Ved vurderingen av virkningen av EØS-avtalen for industrien kan det være hensiktsmessig å gruppere norsk industri på denne måten:

- prosessindustri: Kjemiske råvarer - herunder gjødsel, raffinerte oljeprodukter og plastprodukter - metaller og treforedling. Disse bransjene produserer i overveiende grad stapelprodukter (råvarer og halvfabrikata) som omsettes i internasjonale markeder.
- annen norsk industri: Produksjon av stykvarer, dvs. ferdigvarer (konsum- og investeringsvarer) og bearbejdede varer som

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

brukes som innsatsvarer i annen produksjon. Denne gruppen vil her for enkelthets skyld bli kalt ferdigvareindustri.

To-delingen er valgt her fordi det er viktige forskjeller i måten EØS-avtalen vil påvirke henholdsvis ferdigvareindustrien og prosessindustrien.

Norsk *prosessindustri* er gjennomgående lite berørt av handelshindre i form av ulike nasjonale produktkrav og standardiseringsprosedyrer og nasjonal favorisering ved offentlige innkjøp, og vil følgelig bli lite påvirket av denne delen av EØS-avtalen. Imidlertid er det grunn til å anta at de mer generelle virkningene av å bli en del av EØS-området er særlig relevante for disse bransjene, og denne delen av industrien har selv gitt uttrykk for at den legger stor vekt på en EØS-avtale. Bransjene er sterkt kapitalintensive, og risikovurderinger kan derfor få forholdsvis stor betydning ved vurdering av investeringsprosjekter og valg av lokalisering. Like, avtalefestede konkurransevilkår og økt rettsbeskyttelse i forhold til bl.a. anti-dumpinganklager er derfor viktige for disse næringene. Fullføringen av det indre marked i EF og opprettelsen av EØS innebærer i seg selv store endringer i mange næringers rammevilkår. Deltakelse i EØS vil imidlertid sikre stabilitet i rammevilkårene i forhold til konkurrenter i andre EØS-land. Generelt er disse bransjene svært internasjonale, og lik adgang som konkurrentene til etablering og oppkjøp i andre EØS-land, enten det er produksjonsanlegg eller distribusjon, kan ha betydning for foretakenes evne til å konkurrere internasjonalt med base i Norge. På lengre sikt kan også reduksjon av tekniske handelshindre få en viss betydning, bl.a. ved beslutninger om å satse sterkere på videreforedling.

Norsk prosessindustri er sterkt energiintensiv. Utviklingen i energimarkedet, spesielt markedet for elektrisk kraft, utgjør derfor en viktig del av næringens rammevilkår. Det vises til kap. 10.8.4c.

Ferdigvareindustrien kan igjen hensiktsmessig deles i tre:

- Bransjer som i stor grad er eksportorienterte
- Bransjer som overveiende er hjemmemarkedorienterte.
- Nærings- og nytelsesmiddelindustri basert på råstoff fra norsk jordbruk.

Nærings- og nytelsesmiddelindustrien er behandlet for seg fordi produksjon basert på råvarer fra norsk jordbruk i all hovedsak fortsatt vil være skjermet mot utenlandsk konkurranse. Det følger av at EØS-avtalen ikke

omfatter landbrukspolitikken. Import av næringsmiddelprodukter fremstilt av landbruksråvarer som også kan fremstilles i Norge er forbudt eller blir avgiftsbelagt for å utjevne forskjeller i råvarepriser mellom utenlandske og norske råvarer. Importforbudet skjermer norsk næringsmiddelindustri, mens råvareprisutjevningen har til hensikt å utjevne forskjellene i råvarekostnadene for industrien, som må anvende norske råstoffer til norske priser som en følge av norsk landbrukspolitikk. Betydningen av importvernet er kanskje særlig stor for slakteriene og kjøttindustrien samt meieriene, men er også viktig for enkelte andre deler av næringsmiddelindustrien. Produsenter av varer som ikke omfattes av råvareprisutjevning, bl.a. bryggerier og sjokoladeindustrien, vil bli påvirket på linje med den øvrige ferdigvareindustrien.

Fjerningen av handelshindre i form av ulike produktkrav, økt adgang til å konkurrere om offentlige innkjøp og enklere grensepasseringer vil særlig ha virkning for *ferdigvareindustrien*. I noen grad produserer også prosessindustrien ferdigvarer og innsatsvarer (gjødsel, visse kjemikalier etc.) som idag kan være gjenstand for ulike produktkrav. Fiskeforedlingsindustrien vil ha fordel av redusert toll ved eksport til EF (se avsnitt 10.8.4h for nærmere omtale). Generelt vil lønnsomheten ved eksport bedres relativt til produksjon for det nasjonale markedet, samtidig som nye markeder åpnes opp, kanskje særlig på grunn av mer lik konkurranseadgang ved offentlige innkjøp i EØS-landene.

Offentlige innkjøp av varer og tjenester utgjør i alle EØS-land en vesentlig del av samlet etterspørsel, tilsvarende omtrent 15 pst. av BNP i EF og 20 pst. i Norge. For Norge er det anslått at EØS-reglene kan få virkning for om lag 30 pst. av offentlige innkjøp (Kjær, 1989). Det offentlige innkjøpsmarkedet i EF-landene har tradisjonelt vært mer lukket enn det norske. Mens den direkte importandelen i offentlige innkjøp i Norge anslås til ca. 24 pst., varierer tilsvarende tall for EF fra 21 pst. for Belgia helt ned til 4 og 1 pst. for henholdsvis Storbritannia og Italia. Ved vurdering av tallene må en ta hensyn til at små land p.g.a. mer spesialisert næringsstruktur generelt har høyere importandeler enn større land.

For deler av norsk industri er det av stor betydning at reglene om offentlige innkjøp også vil gjelde leveranser til virksomheter basert på særlige eller spesielle rettigheter tildelt av det offentlige, spesielt oljevirksomheten i EØS-området. En vanlig vurdering er at britisk sokkel er mer lukket for utenlandsk konkurranse enn norsk sokkel. Norsk offshoreindustri anses å være konkurransedyktig slik at

reell og likeverdig konkurranseadgang forventes å gi økte muligheter for norsk leverandørindustri.

På det norske hjemmemarkedet vil konkurransen i ferdigvareindustrien kunne bli hardere slik at priser og fortjenestemarginer kommer under press. For forbrukerne vil dette innebære gevinster. Også næringslivet vil oppnå gevinster med lavere priser på vareinnsetts og utstyr.

Den begrensede norske produksjonen av ferdigvarer innebærer at en mindre del av industrien berøres av tekniske handelshindre og reglene for offentlige innkjøp enn i de fleste andre vest-europeiske land. I tillegg kommer at også innen mye av ferdigvaresektoren synes handelshindrene gjennomgående å være forholdsvis små, og til dels mindre enn i EF.

I følge en analyse av virkningene av det indre markedet på EFTA-landenes industri, er det først og fremst verkstedsindustrien som vil dra fordel av å delta i dette markedet, jf. Haaland og Norman (1992), og som vil styrke sin posisjon i forhold til konkurransen fra EF-landene.

En undersøkelse (Golombek, 1991a) indikerer at om lag en fjerdedel av bedriftene innen ferdigvareindustrien - regnet etter andel av sysselsettingen - vil bli direkte påvirket av det indre markedet. Utgangspunktet for anslagene er en metode utviklet og anvendt av EF-kommisjonen for å vurdere hvilke næringer som blir sterkest påvirket av det indre marked. Det viktigste grunnlaget for vurderingen er omfanget av ikke-tariffære handelshindre mellom Norge og EF. I tabell 10.8.1 er det gitt en oppstilling over norske industribransjer som ifølge den nevnte undersøkelsen vurderes berørt av høye eller middels høye handelshindre som antas å bli fjernet ved EØS-avtalen.

Det metodiske grunnlaget for slike vurderinger er usikkert. Hvor sterkt ulike bransjer blir påvirket av det indre marked og EØS-avtalen avhenger også av andre faktorer enn ikke-tariffære handelshindringer. Vurderingene må derfor tolkes med forsiktighet. Imidlertid synes det sannsynlig at sammenlignet med andre EØS-land vil en mindre del av industrien i Norge bli direkte påvirket av det indre marked. Dette skyldes særlig forskjell i næringsstrukturen mellom Norge og de fleste andre EØS-land.

Den norske ferdigvareindustrien er i liten grad eksportrettet, og produserer i overveiende grad for hjemmemarkedet. På kort sikt vil derfor virkningene for ferdigvareindustrien særlig avhenge av hvordan konkurransen i det norske markedet blir påvirket.

Tabell 10.8.1: Norske industrisektorer med høyt og middels nivå på ikke-tariffære barrierer

Store handelshindringer	Middels handelshindringer
farmasøytiske produkter	framstilling av byggematerialer av betong og gips
alle typer drikkevarer	store deler av kjemisk industri trykkbeholdere en betydelig del av maskinindustrien deler av elektroindustrien skipsverft (offshore verksteder) lokomotiver og togmateriell medisinske apparater sjokolade og sukkervarer deler av treindustrien tremøbler papir og papp

Reduserte fortjenestemarginer i det norske hjemmemarkedet vil som nevnt lede til et økt press for omstillinger i disse delene av norsk industri. Analytisk er det imidlertid vanskelig å skille omstillinger knyttet til deltakelse i EØS fra virkninger av EFs indre marked som også vil gjøre seg gjeldende under frihandelsalternativet, jf. avsnitt 10.8.3. Presset for omstillinger påvirkes vesentlig av den svake lønnsomheten i norsk industri i utgangspunktet.

En studie av norsk industri (Golombek, 1991b) indikerer at lavere priser som følge av både opprettelsen av EFs indre marked og av norsk deltakelse i EØS, isolert sett kan føre til at industribedrifter med til sammen om lag 16 000 ansatte vil gå over fra å ha (ofte liten) positiv til negativ kapitalavkastning, dvs. at arbeidsverdien vil bli mindre enn lønnskostnadene.

I den samme studien blir det antatt at presset på fortjenestemarginene i norsk industri (først og fremst den hjemmemarkedsorienterte delen av det som her er kalt ferdigvareindustrien) blir omtrent det samme også hvis Norge står utenfor EØS, dvs. at virkningen på lønnsomheten på kort sikt blir omtrent den samme i frihandelsalternativet som ved en EØS-avtale. Det er da lagt til grunn at Norge likevel velger å følge EF-standardene. Det in-

dre marked vil innebære økt konkurranse på det norske markedet selv om Norge blir stående utenfor EØS. Skjerpningen av konkurranseklimaet på det norske markedet antas først og fremst å være et resultat av opprettelsen av EFs indre marked, forholdsvis uavhengig av om Norge deltar i EØS eller velger frihandelsalternativet.

Den refererte studien tar sikte på å gi en stilisert analyse av den isolerte virkningen på overskuddet i industrien av reduserte fortjenestemarginer i hjemmemarkedet og bedre fortjenestemarginer i eksportmarkedet. Med isolert virkning menes her bl.a. at en ser bort fra tiltak som måtte bli satt i gang i de enkelte norske bedrifter og næringer som svar på prisendringene. En ser også bort fra virkningen av forventet økt etterspørsel i EØS-området generelt, eller at norske bedrifter over tid vil kunne tilpasse sammensetningen av sin produksjon mer i retning av økt eksport som svar på endring i lønnsomhetsforholdene. Videre er det antatt at lavere inflasjon i det norske markedet ikke vil føre til lavere nominell lønnsvekst. Hvis reallønningene derimot holdes stabile og lønnsutviklingen samtidig differensieres ut fra utviklingen i den enkelte bedrift eller bransje, ventes virkningene på bedriftenes lønnsomhet og sysselsetting å bli små.

Studien omfatter heller ikke noen vurdering av virkningene på investeringene i industrien av norsk EØS-deltakelse. Studien tar med andre ord ikke sikte på å gi en samlet analyse av virkningen av økt europeisk integrasjon for norsk industri. Studien kan imidlertid gi en indikasjon på hvilket press for omstillinger og driftsforbedringer som økt europeisk integrasjon kan skape i deler av norsk industri, og forklare noen av de mekanismene som vil gjøre seg gjeldende. De kvantitative anslagene for utslagene bør imidlertid tolkes med stor forsiktighet.

Resultatet i undersøkelsen avspeiler bl.a. at store deler av norsk industri har svært svak lønnsomhet. I en stor del av industrien, særlig ferdigvareindustrien, utgjør lønnskostnadene en svært stor del av bearbeidingsverdien - og noen ganger mer enn bearbeidingsverdien. I slike tilfeller vil f.eks. selv mindre prisendringer kunne føre et betydelig antall bedrifter over i en posisjon hvor lønnskostnadene overstiger bearbeidingsverdien. Den samme undersøkelsen kan indikere at det i 1989 - dvs. uavhengig av EFs indre marked og EØS - var et vesentlig større omstillingsbehov enn det som kan forventes gjennom opprettelsen av EFs indre marked og EØS. Studien viser at i 1989 var 50 000 av arbeidsplassene i industrien i bedrifter med negativ kapitalavkastning,

dvs. der lønnskostnadene oversteg bearbeidingsverdien.

Lønnsomheten i norsk industri synes svak også ved internasjonal sammenligning. I den refererte studien er det påvist at forskjellen mellom lønnsomheten i norsk og svensk industri er forholdsvis stor, og økte ytterligere i norsk disfavour i den perioden som ble undersøkt (1980-1987). Videre blir det påpekt at indikatorer som er brukt for å sammenligne konkurranseposisjonen i industrisektorer som blir påvirket av EFs indre marked og EØS-avtalen, viser at norsk industri står svakere enn i andre EFTA- og EF-land.

Norsk industri står derfor overfor store utfordringer. Behovet for omstillinger i norsk industri kan i stor grad sies å skyldes lav lønnsomhet og svekket egenkapital gjennom flere år. Dette behovet forsterkes gjennom opprettelsen av EFs indre marked og EØS enten Norge slutter seg til eller står utenfor. På noen områder vil konkurransen på det norske markedet forsterkes ytterligere, eller i hvert fall raskere, hvis Norge går med i EØS. Motstykket vil være mer omfattende og sikrere adgang til EØS-markedet og en klarere definert rettsstilling for norske bedrifter på det internasjonale markedet. Dette kan bl.a. bidra til en bedre investeringsutvikling i Norge. Hvor godt mulighetene som EØS-deltakelse gir, faktisk vil bli utnyttet, vil avhenge først og fremst av bedriftene selv, men også av bl.a. den økonomiske politikken og lønns- og kostnadsutviklingen.

10.7.4c *Oljeutvinning, rørtransport og elektrisitetsforsyning*

Norges energiresurser er betydelige i vest-europeisk målestokk. Samlet utgjør norsk energiproduksjon i dag vel 15 pst. av primær energiproduksjon i Vest-Europa, mens vi har vel 1 pst. av folkemengden. Energiproduksjonen er mer enn 6 ganger vårt innenlandske forbruk. Energoverskuddet går i hovedsak inn i Vest-Europas energiforsyning og er vår viktigste eksportvare. Energiproduksjon utgjør i dag omlag 1/6 av vårt bruttonasjonalprodukt. Utviklingen på energimarkedene i Europa vil derfor være av stor betydning for Norge.

EF har ingen felles energipolitikk og Roma-traktaten inneholder ikke egne bestemmelser om energi. I EFs arbeid med det indre marked er imidlertid energipolitiske problemstillinger skjøvet sterkere frem og det legges nå vekt på å integrere energi i det felles marked. Mens det for råolje er et internasjonalt marked med fri markedsadgang og betydelig konkurranse, er markedene for andre energibærere i Europa ofte nasjonale med liten eller

begrenset grad av markedsintegrasjon over grensene.

Ønsket om sikker tilgang på energi har vært en av hovedårsakene til at energisektoren, og da spesielt elektrisitet og gass, i stor grad har vært dominert av lovbeskyttede nasjonale forsyningsmonopoler innen transmisjon og distribusjon. EFs arbeid med å skape et felles energimarked er imidlertid ennå ikke kommet særlig langt. EØS-avtalen inneholder få konkrete bestemmelser på dette området, jf. kapittel 4.

I tillegg til EFs arbeid med integrering av energimarkedet, er det kommet i gang et arbeid med å utvikle et all-europeisk energisamarbeid. Det omfatter OECD-landene, herunder Norge, de øst-europeiske landene og Samveldet av uavhengige stater. Dette samarbeidet reguleres av et energicharter og tilhørende protokoller. Charteret ble undertegnet i Paris i desember 1991, og en er i gang med forhandlinger om de underliggende protokoller.

Charterets kontraherende parter vil forplikte seg til å fjerne handelshindre på energi og arbeide for en effektiv utnyttelse av energiresursene i de stater charteret omfatter.

EFs arbeid med å utvikle sitt indre marked og den felles europeiske innsats for å etablere et alleuropeisk samarbeid i energisektoren vil være en viktig drivkraft i utviklingen av et europeisk energimarked, som i vesentlig grad vil bestemme rammebetingelsene for Norge som energiproducent og eksportør.

De felles informasjons- og rådslagningsprosedyrer i EØS vil gi Norge bedre innsikt og påvirkningsmuligheter på dette området.

Utformingen av miljø- og energipolitikken, herunder bruk av skatte- og avgiftspolitiske virkemidler i de europeiske landene, vil ha stor betydning for markedsverdien av norsk energieksport. Skatte- og avgiftspolitikk omfattes imidlertid ikke av EØS-avtalen.

Kommisjonen har i den senere tid med utgangspunkt i Romatraktatens konkurranse-regler og bestemmelser om avvikling av handelsrestriksjoner vurdert restriksjoner på medlemslandenes samhandel med energi, og spesielt monopolens rolle i eksport- og importsammenheng. Kommisjonen har fremmet forslag som bl.a. sikter mot å oppløse eller regulere monopoler innen produksjon og distribusjon av energi for å oppnå større konkurranse og lavere produksjons- og distribusjonskostnader.

Råoljeproduksjonen fra kontinentalsokkelen selges allerede i internasjonale markeder med fri konkurranse, og EØS-avtalen vil ikke endre dette. Avtalen vil imidlertid kunne skape tryggere rammevilkår for eksporten av raffinerte produkter, herunder for norsk delta-

kelse i eller oppkjøp av raffinerings- og distribusjonsselskaper i utlandet.

Gassmarkedet er i større grad enn oljemarkedet et regionalt marked. Dette innebærer at utviklingen av det europeiske energimarkedet får særlig betydning for markedssituasjonen for norsk gass.

I tillegg til den generelle betydningen av miljø- og energipolitikk har reguleringen av gassdistribusjonsselskapene på Kontinentet stor betydning for rammebetingelsene for norsk gasseksport. Enkelte forslag som for tiden er til behandling i EF-systemet, kan få betydning for avsetningen.

Rettighetshaverne på norsk kontinentalsokkel eier og disponerer produsert olje og gass som tilfaller dem i forhold til andelene i den enkelte utvinningstillatelse. Særlig når det gjelder gass har det ut fra hensynet til rasjonell ressursutnyttning og kostnader vært stort behov for samordning av produksjon, transport og salg. Det henger sammen med tekniske og transportmessige forhold. For å kunne etablere et rasjonelt opplegg for utvinning, injeksjon og transport av gass fra norsk kontinentalsokkel skal rettighetshaverne samarbeide gjennom Gassforhandlingsutvalget. Vilkårene for salg av gassen innenfor en utvinningstillatelse kan imidlertid variere mellom de enkelte rettighetshavere, dersom de kan oppnå bedre pris for sin andel av gassen, eller de skal bruke gassen i egne anlegg.

Ut fra hensynet til en optimal ressursutnyttning og en fortsatt rasjonell utbygging av norsk sokkel, vil det fra norsk side innenfor EØS-avtalens rammer bli lagt opp til et teknisk/operativt samarbeid om gassdisponering fra norsk sokkel.

Utviklingen av det innenlandske kraftmarked vil særlig bli påvirket av rammevilkårene i den nye energiloven som bl.a. har til formål å effektivisere kraftmarkedet. Lovens intensjoner og regelverk er i godt samsvar med EØS-avtalen. Regjeringen har i egen proposisjon fremmet forslag om organisering av utenlandshandelen med kraft.

10.7.4d Bygg og anlegg

Undersøkelser både blant norske entreprenører og i offentlige etater kan tyde på at manglende konkurransedyktighet på pris er den viktigste årsaken til at utenlandske entreprenører hittil ikke har vunnet vesentlige markedsandeler på det norske markedet for bygg og anlegg. Større åpenhet i markedet og mer konkurranse betraktes av norske entreprenører snarere som en mulighet enn som en trussel. Spesielt ser en muligheter innenfor det svenske markedet, som av flere entrepre-

nører betraktes som mer proteksjonistisk enn det norske.

Så langt har konkurransen fra utenlandske entreprenører på det norske markedet kommet fra nabolandene, der lønnsnivået ikke skiller seg vesentlig fra det norske. I flere land i Europa er lønnsnivået betydelig lavere. Bygningsarbeidere er tradisjonelt svært mobil arbeidskraft. Både Portugal og Spania anses som aktuelle utvandringsland når landene blir med i det felles europeiske arbeidsmarked i 1993, jf. Larsen (1990). Dette kan medføre at utenlandske entreprenører medbringer arbeidskraft fra disse landene, og at arbeidstakere på egen hånd søker arbeid i Norge for kortere eller lengre tidsrom. Dette vil isolert sett kunne gi et press nedover på lønnskostnader og priser i bransjen. Innenfor en EØS-avtale vil det imidlertid være rom for å utforme lov- og regelverket slik at norske arbeids- og lønnsbetingelser gjøres gjeldende også for arbeidstakere fra andre EØS-land engasjert f.eks. av utenlandske entreprenører. Kommunaldepartementet arbeider med å finne den beste fremgangsmåten for å sikre at norske lønsvilkår følges av utenlandske selskaper som med egne arbeidstakere utfører arbeid i Norge, jf. proposisjonens kapittel 6.

De samlede vurderingene er at bygge- og anleggsbransjen vil kunne tjene på en EØS-avtale også på kort sikt. Noen vesentlig tilstrømning av utenlandsk arbeidskraft og utenlandske bedrifter ventes ikke. Samtidig åpnes muligheter internasjonalt på områder der norske entreprenører har opparbeidet spesialkompetanse, f.eks. bygging i fjell. Dette vil trolig i første rekke komme større entreprenører til gode.

10.7.4e Samferdsel

Samferdselssektoren er sammensatt og mangeartet. Med unntak av utenriks sjøfart er samferdsel i alle EØS-land sterkt regulert. Det er et betydelig innslag av offentlige monopoler, løyve- og konsesjonsordninger, prisreguleringer og prissamarbeid, og omfattende subsidier - både direkte og i form av krysssubsidiering. I alle EØS-land har det meste av transportvirksomheten foregått innenfor rammen av regelverk som har begrenset konkurransen både nasjonalt og i forhold til utlandet. Internasjonal virksomhet har i stor grad foregått innenfor rammen av avtaler - ofte bilaterale - forhandlet på myndighetsplan. I andre tilfeller har konkurransen vært begrenset ved pris- og konkurranseavtaler i internasjonale organisasjoner som Den internasjonale teleunionen (ITU) og Den europeiske post- og teleorganisasjonen (CEPT).

Generelt har det derfor vært ansett at potensialet for økt effektivitet er stort innenfor samferdselssektoren og at det burde komme forbrukerne til gode. I tillegg er en godt utbygd infrastruktur blitt sett på som viktig for vekstevnen i europeisk økonomi.

For Norge, som et land i utkanten av Europa med stor utenriksøkonomi, vil mer effektive kommunikasjoner i Europa ha større betydning for næringslivets kostnader og alminnelige konkurranseevne enn i de fleste andre EØS-land.

For deler av samferdselssektoren vil EF's indre marked og EØS innebære vesentlige skritt mot friere konkurranse og lettere markedsadgang. Dette gjelder særlig internasjonal vegtransport og luftfart. På flere områder vil det likevel fremdeles være omfattende reguleringer. Konsesjonsordninger som regulerer markedsadgangen innen f.eks. busstransport, jernbane og innenriks luftfart, vil kunne opprettholdes i henhold til regelverket.

EØS-avtalen innebærer endringer i regelverket for bruk av subsidier. Økonomisk støtte til transportvirksomheter skal bare gis etter visse retningslinjer. Bl.a. kan støtte fra det offentlige gis som vederlag for persontransporttjenester som det er i myndighetenes interesse å opprettholde, men som ikke kan drives på forretningsmessig grunnlag. Det kan også gis offentlig støtte til infrastruktur for og drift av internasjonale kombinerte transportopplegg (lastebil/jernbane).

Det kan på lengre sikt ventes en utvikling med større konkurranse mellom transportselskaper om å stå for driften av transporttjenester som utføres på oppdrag av, og med støtte fra, det offentlige.

Nedenfor går en noe mer detaljert inn på virkningene på enkelte deler av samferdselssektoren, både kortsiktige virkninger og virkninger på noe lengre sikt basert på forslag til fremtidig EF-regelverk, jf. forøvrig proposisjonens kapittel 5.

Hovedtyngden av samferdselssektoren utenom skipsfart utgjøres av landtransport, (dvs. transport av gods og personer med lastebil, buss og bane). En del av disse bransjene, i første rekke skinnegående trafikk, vil ikke berøres vesentlig av en EØS-avtale.

Dereguleringen av veitransporten er et viktig element i etableringen av det indre markedet. Markedet for godstransport mellom medlemslandene i EF er allerede tilnærmet fritt. Adgangen til kabotasje (intern transport i ett land med et transportmiddel hjemmehørende i et annet) er foreløpig kvoteregulert. Fra 1993 planlegger EF å fjerne gjenværende restriksjoner på kabotasjevirkosomhet. Gjennom EØS-avtalen vil det indre markedet for trans-

port utvides til hele EØS. Disse omleggingene vil muliggjøre en effektivisering av transportøvernes virksomhet innenfor dette markedet. Blant annet vil bedret utnyttelse av vognparken medføre billigere og mer miljøvennlige transporter.

Gevinstene for norske transportbrukere av et felles transportmarked i EØS kan være betydelige. I Cecchini-rapporten er det anslått at økt konkurranse på det indre markedet for veitransporter i EF kan lede til en prisnedgang på transporttjenestene på 5 pst. I tillegg kommer at tidskostnadene ved grensepasse-ringer blir redusert.

Mer effektiv transport vil ha gunstige konsekvenser for norske eksportnæringer, som på grunn av Norges beliggenhet tynges av relativt høye transportkostnader. Siden den norske importen fra Kontinentet også er stor, vil reduserte transportkostnader også få innvirkning på kostnadene ved import av ferdigvarer og innsatsfaktorer til Norge.

Hvis norske transportører ikke får samme adgang til EØS-markedet som konkurrenter i andre EØS-land, vil deres relative konkurranseadgang og konkurransevne på internasjonale transporter svekkes. Mer enn 40 pst. av vår utenrikshandel utenom olje og gass (regnet etter verdi) transporteres på vei.

Norsk deltakelse i EØS vil innebære at konkurransen på det interne norske markedet vil øke. Det antas imidlertid at utenlandske transportørers interesse for Norge - og evne til å konkurrere på det norske markedet - vil begrenses av vår beliggenhet, markedets størrelse og topografiske og klimatiske forhold.

I EØS-landene må en vente strukturendringer i næringen i retning av større transportselskaper. I Norge, i likhet med de fleste andre EØS-land, er lastebilnæringen i stor grad preget av enmannsbedrifter. Som nevnt vil imidlertid forholdsvis betydelige deler av det norske marked være naturlig skjermet, hvilket fortsatt vil kunne gjøre en slik driftsform konkurransedyktig.

Utviklingen innenfor området persontransport på vei er kommet relativt kort i EF. For nærmere omtale vises til proposisjonens kapittel 5. Det er imidlertid rimelig å legge til grunn at norske busselskaper vil kunne oppnå fordeler gjennom økt markedsadgang. Avhengig av utviklingen av regelverket i EF og EØS, vil norske busselskaper noen år fram i tiden ventelig kunne trafikere en rekke forbindelser som de pr. idag er utelukket fra. Blant annet vil det bli mulig å markedsføre norske reiseopplegg der også transport av de reisende fra Kontinentet til Norge forestås av norske interesser.

Gjennom luftfartsavtalen mellom Norge, Sverige og EF, som ventes å tre i kraft fra 1. ju-

li 1992, vil Norge være forpliktet til å gjennomføre EFs regelverk for luftfart i norsk rett. Luftfartsavtalen vil bli avløst av EØS-avtalen når denne trer i kraft. Det vises til proposisjonens kapittel 5 hvor det også redegjøres for det videre arbeid i EF med å fjerne hindre for konkurransen i luftfartsmarkedet. Som følge av luftfartsavtalen og EØS-avtalen kan det ventes opprettet nye ruter mellom Norge og andre europeiske land. Det blir åpnet for konkurranse fra flere utenlandske flyselskaper på rutene, herunder rutene mellom de skandinaviske land. Tilsvarende kan norske flyselskaper - forutsatt konsesjon fra norske myndigheter - opprette nye ruter til/mellom andre EØS-land, og bl.a. betjene trafikk mellom disse land.

I EFs luftfartspakke 3 foreslås det ytterligere liberalisering av luftfarten. Forslaget vil innebære økt konkurranse også i innenriks luftfart. På noe sikt vil derfor de trafikksterke flyrutene i Norge kunne bli underlagt fri konkurranse, også fra utenlandske selskaper. Det forventes at liberalisering av luftfarten kan bidra til et mer effektivt og rasjonelt flyrutesystem. Flyruter i distriktene som gis støtte av distriktpolitiske hensyn forventes å kunne bli opprettholdt som i dag. Trafikksvake og uøkonomiske flyruter i distriktene forventes også i fremtiden å bli regulert av myndighetene, men antakelig vil markedsadgangen til slike ruter foregå ved bruk av anbud.

Utenriks sjøfart er en av Norges mest internasjonale næringer. EØS-avtalen formaliserer og sikrer adgangen til det viktigste markedet, EF-landene. Brutto inntekter på frakt til, fra og mellom EF-landene utgjorde i 1991 om lag 25 mrd. kroner, mer enn halvparten av skipsfartens totale inntekter. Avtalen kan gi norsk skipsfart økte markedsmuligheter. Viktigere er antakelig at avtalen gir sikkerhet om fremtidige rammevilkår, herunder sikkerhet for at det ikke vil skje innskrenkninger i markedsadgangen, f.eks. i form av proteksjonistiske inngrep fra EF mot norsk skipsfart. Rammevilkårene på lang sikt gjøres også mer forutsigbare ved at EF og EF^{TA} er blitt enige om å samarbeide om felles skipsfartspolitiske holdninger overfor tredjeland.

EØS-avtalen legger derfor et tryggere grunnlag for investeringer i norsk skipsfart. Virkningen av dette kan være vanskelig å tallfeste, men næringens representanter har selv tillagt avtalen stor betydning. Utviklingen i norsk skipsfart har også betydning for norske verft, norske utstyrsleverandører og det øvrige maritime miljø.

Det regnes ikke med at EØS-avtalen i seg selv vil medføre særlige endringer i norsk innenriks sjøfart. Det vises til at en betydelig del av virksomheten alt er konkurransutsatt.

EØS-avtalen vil i seg selv heller ikke medføre endringer i systemet med behovsprøvde konsesjoner for rutedrift f.eks. hurtigbåt og ferje) jf. tilsvarende spørsmål for persontrafikk på vei. Det regnes videre med at subsidieordningene kan opprettholdes (jf. omtalen av statsstøtte i proposisjonens kapittel 4).

Økt internasjonal konkurranse har sammen med ny teknologi ført til at teletjenester er i ferd med å bli stadig billigere. Kombinasjoner av telekommunikasjon og datatjenester har ført til effektivisering av produksjon, handel og transport og har dermed bidratt til å bedre vekstvilkårene i samfunnet. Tilgangen på avanserte og kostnadseffektive teletjenester er en viktig konkurransefaktor i mange næringer, som særlig innen mange tjenestesektorer vektlegges ved lokalisering av ny virksomhet. I EF er det blitt lagt spesiell vekt på effektive teletjenester for å styrke EF-landenes konkurransevne, spesielt overfor USA og Japan.

I EØS pålegges avtalepartene å innføre konkurranse på teletjenester, med unntak av telenettet og den offentlige telefontjeneste. For å sikre mest mulig like regler og rettigheter innenfor telekommunikasjonsmarkedet i EØS-området blir det stilt harmoniseringskrav til televerkene. Disse kravene går ut på å sikre andre leverandører av teletjenester og brukere tilgang til telenettet (leie av linjer) og ulike teletjenester (telefontjenester, dataoverføringstjenester mv.) på likeartede vilkår som skal være offentlig kjente og tilgjengelige.

Norge er allerede godt på linje med denne utviklingen. Det er dels gjennomført og dels fremmet forslag som stort sett bringer Norge på linje med telepolitikken innen EF. EØS-avtalen får på dette området slik sett ingen umiddelbare økonomiske konsekvenser.

10.7.4f Finansiell tjenesteyting

EØS-avtalen vil bety at det etableres et åpent marked for finansielle tjenester mellom EØS-landene og at det føres en langt på vei felles politikk overfor tredjeland. Finansielle tjenester omfatter formidling av banktjenester, forsikring, og kjøp og salg av verdipapirer. I forhold til dagens norske regelverk vil en av de viktigste endringene være at utenlandske banker vil kunne etablere filial i Norge direkte fra utlandet.

Gevinstene ved handel med finansielle tjenester over landegrensene er prinsipielt av samme karakter som ved liberalisering av handel med varer. Økt konkurranse over landegrensene vil bidra til mer rasjonell tjenesteproduksjon, slik at finansielle tjenester vil kunne formidles billigere og mer effektivt. Som i andre markeder vil forutsetningen for

slike gevinster være omstillinger, dels innen selskapene, og dels strukturendringer i bransjen. Den økte konkurransen i finansmarkedene vil gi et press nedover på rentemarginer og premiesatser.

En studie utført på oppdrag av EF-kommisjonen (Cecchini-rapporten) antyder at de potensielle gevinstene av et felles marked for finansielle tjenester kan være betydelige. De direkte kostnadene ved de hindre som i dag begrenser utvekslingen av finansielle tjenester mellom EF-landene blir anslått til 0,7 pst. av bruttonasjonalproduktet. Dersom det også tas hensyn til ringvirkningene av denne innsparingen, blir det anslått at den samfunnsøkonomiske gevinsten av en liberalisering vil kunne svare til 1,5 pst. av bruttonasjonalproduktet. Dette er gjennomsnittstall for 8 EF-land, og tallene dekker derfor over store individuelle variasjoner.

På oppdrag av Finansdepartementet er også en lignende studie utført for norske finansnæringer av Gardener og Teppett ved University College of North Wales. I følge de beregningene som er gjort, kan den direkte realinnetktsforbedringen som følge av prisfall på finansielle tjenester i Norge ved en integrasjon av det norske markedet med EF's indre marked - regnet i forhold til situasjonen i 1987 - svare til 0,6 pst. av bruttonasjonalproduktet, dvs. om lag det samme som gjennomsnittet for EF-landene. Dette forutsetter at markedsdeltakerne utnytter de mulighetene som foreligger.

Tilsvarende beregninger er gjort for alle EFTA-landene. Resultatene viser at etableringen av et integrert marked for finansielle tjenester innenfor EØS vil kunne gi en samlet effektivitetsgevinst på 1,6 pst. av bruttonasjonalproduktet. For hvert enkelt EFTA-land utgjør gevinstene fra 0,7 pst. til 3,2 pst. For Norge utgjør den beregnede effektivitetsgevinsten av et åpent marked for finansielle tjenester i hele EØS-området 1,3 pst. av bruttonasjonalproduktet.

Disse undersøkelsene er beheftet med adskillig usikkerhet og det har kommet kritiske kommentarer til dem. Dette har blant annet sammenheng med at de enkelte typer av finansielle tjenester har ulikt innhold i forskjellige land, noe som vil påvirke sammenligningen av priser. Videre bygger undersøkelsen på data fra 1987, og fanger dermed ikke opp de betydelige endringene, bl.a. i det norske finansmarkedet, som har skjedd de siste årene. Undersøkelsen gir ikke grunnlag for å trekke noen klare konklusjoner om hvor store samfunnsøkonomiske gevinster som vil følge av den økte konkurransen i det norske finansmarkedet som følge av EØS.

Norsk næringsliv har lenge hatt adgang til internasjonale forsikringstjenester. Utenlandske forsikringsselskapers markedsandeler på storbedrift-markedet var betydelige i 1950- og 1960-årene, men har senere skrumpet sterkt inn. Dette er skjedd på tross av det relativt åpne markedet for forsikringstjenester som er etablert. Antakelig har dette sammenheng med at norske forsikringsselskaper gradvis er blitt større med økt kapasitet og kompetanse.

For å betjene person- og småbedriftsmarkedet i Norge er etablering av forsikringsvirksomhet her i landet, gjennom filial eller overtakelse av eksisterende selskap, antakelig en forutsetning for økt utenlandsk konkurranse i det norske markedet. Den forholdsvis høye konsentrasjonen i det norske markedet og markedets begrensede størrelse trekker i retning av at omfanget av utenlandske etableringer i det norske markedet kan bli lite. Mer generelt synes tendensen i Europa å være at forsikringsmarkedet vokser sterkest i den sørlige delen av Europa, og at europeiske forsikringsselskaper derfor satser sterkest i dette området.

I noen grad gjør en del av de samme forholdene som er pekt på ovenfor, seg gjeldende i markedet for banktjenester. De store tapene i norsk banknæring kan isolert sett indikere at nyetablerte banker kunne få en gunstig konkurransesituasjon. På kort sikt må en likevel regne med at problemene i norsk banknæring kan overskygge mulige konkurransefordeler for utenlandske banker og totalt sett redusere utenlandske institusjoners interesse for større satsinger i det norske markedet.

Slike vurderinger indikerer at de samlede samfunnsøkonomiske gevinstene av et EØS-marked for finansielle tjenester kan bli mindre for Norge enn anslått i studien av Gardener og Teppet. Særlig gjelder dette på kort sikt. På noe lengre sikt må en regne med at forskjellene i prisnivå mellom finansielle tjenester i Norge og i EF-land vil jevne seg mer ut på et gjennomsnittlig lavere prisnivå innen alle de tre sektorene bank, forsikring og verdipapirhandel. De strukturendringene som dette kan lede til, vil imidlertid ventelig bli små i forhold til de dramatiske endringene som er skjedd i det norske markedet for finansielle tjenester i løpet av de siste 10 årene og spesielt i forbindelse med krisen i bankvesenet.

10.7.4g Varehandel

Det er bare 2 av de 283 direktivene i EF's hvitbok som direkte angår varehandelen, nærmere bestemt direktivene om kjøpekort og elektroniske nettverk. Disse direktivene vil bare innebære mindre direkte endringer i næringens rammebetingelser.

Konkurransetilstandene for næringen endres imidlertid på flere måter. Offentlige innkjøp åpnes for utenlandsk konkurranse. Lettere etableringsadgang kan lede til en større internasjonalisering innen deler av varehandelen. Lavere transport- og grensepasseringskostnader kan gjøre det mulig å realisere stor-driftsfordeler i innkjøp, distribusjon og lagerhold. Felles produktkrav og standarder trekker i samme retning. Erfaringer fra EF kan tyde på at økt internasjonalisering særlig vil skje ved at selskap hjemmehørende i et EØS-land utvider sin virksomhet til de nærmeste nabolandene. Det er foreløpig få tendenser til at selskaper innen varehandelen har en strategi som spenner over hele EF eller EØS.

I tillegg vil økt utenlandsk deltakelse og større sammenslutninger innen detaljhandelen legge til rette for økt parallellimport uten å gå veien om grossist og agent. Samtidig kan erfaringer fra EF-land tyde på at økt spesialisering vil kunne gi økt grossistomsetning. Hvilke tendenser som vil gjøre seg sterkest gjeldende, er vanskelig å si.

Generelt ventes det at detaljhandelen påvirkes forholdsvis lite av en EØS-avtale. Denne delen av næringen er i en viss utstrekning naturlig skjermet, ved at produksjonen skjer der hvor kundegrnlaget er. Innen en del områder kan det imidlertid bl.a. bli økt tendens til etableringer på tvers av landegrensene.

I Norge er det skjedd en stor strukturendring og effektivisering i dagligvarehandelen de siste ti-årene, bl.a. som følge av at konkurransehindre i form av restriktive lukningsbestemmelser er myket opp. Dette har kommet forbrukerne til gode i form av lavere priser og økt tilgjengelighet. Det er også tendenser til både økt samarbeid og økt konkurranse over landegrensene i Norden. Det er usikkert om EØS-avtalen vil føre til ytterligere strukturendringer. På den annen side øker mulighetene for at større norske selskaper, alene eller i samarbeid med andre, i noen utstrekning kan etablere seg i dagligvarehandelen i andre EØS-land.

Generelt er virkningen av det indre marked og EØS på varehandelen forholdsvis lite studert. En kan ikke se bort fra at økt økonomisk integrasjon i Europa på lengre sikt kan føre til større internasjonalisering av næringen enn hva som er indikert ovenfor.

10.7.4h Fiskerinæringen

Fiskerinæringen omfatter tradisjonell fangst, fiskeforedlingsindustrien og oppdrettsnæringen. I nasjonaløkonomisk sammenheng er fiskerisektoren i dag en liten næring. Den står for mindre enn 1 pst. av den samlede verdiskaping (BNP). Den er imidlertid viktig

som grunnlag for næringsvirksomhet og bo-setting i kystsamfunnene, og som eksportnæring. Eksportverdien var på omlag 14,2 milliarder kroner i 1991, hvorav lakseeksporten stod for om lag 40 pst., og fiskeforedlingsindustrien for vel 35 pst. Av fiskeeksporten går om lag 60 pst. til EF-landene.

Fiskerinæringen blir hovedsakelig berørt av EØS-avtalen gjennom reduserte tollsatsar på eksport av norsk fisk og fiskeprodukter til EF. Dette gir bedret markedsadgang og muligheter for å øke verdien av fiskeeksporten. Innholdet i denne delen av EØS-avtalen er nærmere omtalt i proposisjonens kapittel 4.

EØS-avtalen medfører tollordninger som er vesentlig bedre enn de som gjelder i dag. Avtalen innebærer en reduksjon i tollbelastningen på norske fiskeprodukter i 1997 på om lag 45 pst. av samlet tollbelastning i 1990. I Avtalen er fiskevarer delt inn i tre kategorier: Fiskevarer som omfattes av full tollfrihet fra 1993, varer der tollene skal reduseres med 70 pst. innen 1997, og fiskevarer som ikke omfattes av tollreduksjoner, deriblant laks. Ser en bort fra laks, som har høy verdi og lave tollsatsar, blir tollbelastningen i 1997 redusert med vel 60 pst. som følge av Avtalen. Vel 80 pst. av all fiskeeksport eksklusive laks får tollettelser.

Tollettelsene sier i seg selv ikke hvor store de økonomiske gevinstene for norsk fiskerinæring av redusert toll vil være. Størrelsen på disse gevinstene avhenger særlig av volumet på den norske fiskeeksporten, herunder fordelingen av eksporten på ubearbeidede og bearbeidede produkter, og av utviklingen i markedsprisene som igjen bestemmes av bl.a. ressurstilgangen og av hvilken pris forbrukerne i EF er villig til å betale. Utviklingen i både eksportvolum og prisene på forskjellige fiskeprodukter vil bl.a. avhenge av kostnadsnivået for norske fiskevarer, virkningen av tollbeskyttelsen av EFs egen fiskerinæring, det relative konkurranseforhold mellom Norge og andre eksportører utenfor EF, og graden av Norges dominans på EFs markeder. Virkningene vil også bli forskjellige for ulike deler av næringen, og for ulike produkter og virksomheter. Dessuten vil virkningene i stor grad avhenge av i hvilken grad næringen selv vil utnytte det potensialet Avtalen innebærer. For å kunne tallfeste konsekvensene av Avtalen må det derfor gjøres mange svært forenkla forutsetninger, som begrenser hva som kan legges i anslagene. Hensikten med den nedenstående analysen er ikke å presentere konkrete anslag, men å få fram noen sentrale mekanismer som kan gjøre seg gjeldende.

Generelt er virkningen av toll på eksport av norsk fisk og fiskeprodukter til EF at konsu-

mentprisene og produsentprisene i EF økes, mens norske produsentpriser og samlet etterspørsel blir lavere enn de ville vært uten toll så lenge det ikke finnes alternative markeder for norsk fisk med tilstrekkelig betalingsvillighet utenfor EF. Belastningen av tollene deles dermed mellom konsumentene i EF og produsentene i Norge. Tilsvarende vil gevinsten ved lavere eller fullt avvirket toll bli delt mellom norske fiskere og forbrukere i EF-land. Prisen til norske leverandører vil øke samtidig som forbrukerne i EF-landene vil stå overfor lavere priser på norsk fisk (fersk og foredlet). Hvilken pris som påvirkes mest avhenger av tilbuds- og etterspørselsforholdene. Dette kan variere fra fiskeslag til fiskeslag. Hvis markedsprisen på fisk i EF endres lite når tollene på norsk og islandsk fisk reduseres, vil det aller meste av tollbeløpet tilfalle norske fiskere i form av høyere produsentpris. Produsentprisen på bearbeidede produkter vil gjennomgående øke mer enn prisen på fersk fisk. En må derfor regne med at levert kvantum av bearbeidede produkter vil øke.

I tillegg kommer at tollsatsene til EF for noen bearbeidede produkters vedkommende hittil har hindret enhver norsk eksport av slike produkter. Norske leverandører vil således få muligheten til å komme inn på markeder med et bredere produktspekter. Samlet vil den tollsituasjonen EØS-avtalen gir, åpne for en betydelig øking i verdien på eksporten til EF-land.

Tollettelsene vil bedre lønnsomheten i fiskerisektoren sett under ett. Virkningene av EØS-avtalen vil kunne variere mellom fiskeslag og mellom fangst- og foredlingsleddet.

Lønnsomheten i fangsten av fersk fisk blir bedret som følge av at tollene reduseres, noe som gir høyere priser på råvarer levert til EF. Dette vil også påvirke prisen i det norske markedet. Denne delen av fiskerinæringen vil dermed entydig dra fordeler av Avtalen. Virkningen blir størst for viktige fiskeslag som torsk, hyse, sei, kveite og blåkveite hvor tollene fjernes helt.

Også for tradisjonelle produkter som saltet og tørket fisk vil tollene fjernes helt. På disse områdene har Norge betydelige tollfrie kvoter i dag, og det vil derfor gi begrensede umiddelbare utslag for den totale lønnsomheten i bransjen. Gitt at bransjen får tilgang på råstoff, kan imidlertid ekspansjonsmulighetene i bransjen på lang sikt være store, fordi eksporten tidligere var begrenset av de tollfrie kvotene.

Den konkurranseulempen foredlingsindustrien står overfor i forhold til konkurrentene i EF avhenger ikke bare av de nominelle tollsatsene på de bearbeidede produktene, men

også av tollene på fersk fisk. Norsk foredlingsindustri rammes av toll på foredlede produkter, mens toll på eksport av norsk ubearbeidet fisk trekker opp prisen i EF-markedet og fordyrer råstoffet for foredlingsbedriftenes konkurrenter i EF. Uttrykket effektiv toll blir brukt om den netto belastningen som norsk foredlingsindustri står overfor i forhold til konkurrentene i EF, som følge av tollene på både ubearbeidet og bearbeidet fisk. Den effektive tollsatsen er således et uttrykk for tollbelastningen på bearbeidings-elementet i produktet. Ettersom tollsatsene i dag er høyere på bearbeidede produkter enn på ubearbeidet fisk, blir den effektive tollsatsen på bearbeidede produkter høyere enn den nominelle tollsatsen på disse produktene.

Som et eksempel er tollene på fersk torsk i dag 12 pst., mens tollene på enkelte bearbeidede torskprodukter ligger på 20 pst. Dette kan innebære at den effektive tollsatsen for bearbeidede produkter er om lag 28 pst. I dette regnestykket er det skjønnsmessig lagt til grunn at førstehåndsverdien av fisken utgjør 50 pst. av verdien på det bearbeidede produktet. I tillegg er det lagt til grunn forenklete forutsetninger om tilbuds- og etterspørselsforholdene i markedene i Norge og EF. Den nøyaktige størrelsen på den effektive tollene vil avhenge av slike forutsetninger.

Redusert toll på bearbeidede produkter fører til at prisen på bearbeidede produkter i EF reduseres, mens prisen til norsk produsent øker. Det er altså lagt til grunn at gevinsten ved redusert toll deles av EF-kundene og norske produsenter. Isolert sett fører det til en vridning av lønnsomhetsforholdene til fordel for norsk foredlingsindustri. Redusert toll på eksport av norsk ubearbeidet fisk reduserer prisen på denne fisken i EF-markedet, og gir dels billigere råstoff for foredlingsindustrien i EF-markedet, men også høyere priser til norske fiskere. Dermed øker også prisen som norsk foredlingsindustri må betale for sitt råstoff. Isolert sett svekker derfor redusert toll på ubearbeidet fisk norsk foredlingsindustri konkurransevne. I sum innebærer endringene i toll på bearbeidet og ubearbeidet fisk en reduksjon i den effektive tollene på bearbeidede produkter, som er noe mindre enn den relative reduksjonen i tollsatsene på bearbeidede produkter alene kunne tilsi.

Endringene i den effektive toll på bearbeidede produkter vil variere mellom ulike fiske-slag, avhengig av endringen i toll både på bearbeidede og ubearbeidede produkter. Slik EØS-avtalen er utformet, er den relative lettelsen i tollsatsen størst for produkter med lav bearbeidingsverdi. Regnet i prosentpoeng og i kroner pr. kilo produkt vil imidlertid for de

fleste produkter tollettelserne være størst for bearbeidede produkter.

I forhold til eksemplet over vil tollene på enkelte bearbeidede torskprodukter reduseres fra 20 til 6 pst., mens tollene på fersk torsk forsvinner helt. Dette kan innebære en reduksjon i den effektive tollsatsen for bearbeidede produkter fra om lag 28 til om lag 12 pst. Dette bygger på de samme forenklete forutsetninger som er beskrevet over.

Tollbelastningen i dag innebærer i eksemplet over med effektiv tollsats på 28 pst., at det samlede kostnadsnivået i norsk foredlingsindustri må utgjøre høyst 72 pst. av kostnadsnivået i foredlingsindustrien i EF, dersom det i dag skal være lønnsomt å bearbeide fisken i Norge fremfor å eksportere fersk fisk. Med EØS-avtalen kan næringen, under disse forutsetningene, bære et kostnadsnivå på 88 pst. av nivået i EF. Hvis industrien i EF og i Norge står overfor uendrede kapitalkostnader, som er en av kostnadskomponentene, kan foredlingsbedriftene bære et enda høyere kostnadsnivå hva angår lønn.

Lønnsomheten i foredlingsindustrien vil derfor bedres. Bedret lønnsomhet som følge av økte produsentpriser vil sammen med lavere konsumentpriser i EF-markedene gi grunnlag for økning i volumet av eksporten av bearbeidede produkter.

Forsøk på å kvantifisere de positive produksjons- og sysselsettingseffektene av redusert toll må imidlertid nødvendigvis bli spekulative. Virkningene vil bl.a. avhenge av i hvilken grad næringen klarer å utvikle produkter og distribusjonsapparat tilpasset de krav konsumentmarkedene i Europa stiller. Dersom en klarer å utnytte markedspotensialet, vil det gi sikrere og også flere arbeidsplasser i foredlingsindustrien.

En sammenligning av produksjons- og sysselsettingsutviklingen i Norge og Danmark kan gi ett holdepunkt for dimensjonering av virkningene. Som følge av sitt EF-medlemskap fikk Danmark full markedsadgang for fiskeprodukter til de øvrige EF-landene. I motsetning til hva tilfellet har vært i Norge, har foredlingsindustrien ekspandert sterkt fra midten av 1970-årene, basert bl.a. på norske råvarer. Sysselsettingen i dansk foredlingsindustri økte i perioden fra 1977 til 1988 med om lag 2 500 arbeidstakere. I samme periode gikk sysselsettingen i norsk foredlingsindustri ned med like mange. Den ulike utviklingen i norsk og dansk foredlingsindustri kan ikke tilskrives forskjellene i tollregimet alene, men disse har trolig vært en medvirkende faktor.

Dersom Norge skulle bli stående utenfor EØS, må en forvente at foredlingsindustrien selv i økende utstrekning vil vurdere alterna-

tiver til lokalisering i Norge. Dette kan forsterke utviklingen de siste tiårene i retning av nedgang i sysselsettingen i norsk foredlingsindustri. En fortsatt sysselsettingsnedgang i foredlingsindustrien vil først og fremst ramme Nord-Norge. Av den samlede sysselsettingen i foredlingsindustrien var nær 55 pst. (6700 personer) sysselsatt i de tre nordligste fylkene i 1989.

Industrikonsesjonsreguleringer som forskjellsbehandler utenlandske investeringer i foredlingsindustrien i forhold til norske vil bli avvirket innen 1. januar 1995, jf. kapittel 5. Dette vil gi personer og selskaper i andre EØS-land økte muligheter til å investere i fiskeforedlingsindustrien på landsiden, og kan bidra til å tilføre norsk fiskeforedlingsindustri økt kapital.

For oppdrettsnæringen har Avtalen ingen umiddelbare virkninger, ettersom tollsatsene på oppdrettet fersk og frossen laks ikke blir endret. Uansett om Norge blir med i EØS eller ikke, må en forvente at den sterke ekspansjonen innen lakseoppdrett vil stoppe opp bl.a. på grunn av økende internasjonal konkurranse.

En del andre oppdrettede fiskearter vil omfattes av tollnedtrapping på 70 pst. i perioden fra 1993 til 1997, mens tollene for oppdrettet kveite og torsk vil fjernes helt. På kort sikt vil dette ikke ha noen virkning, ettersom en ikke har kommet frem til lønnsom produksjon av disse artene. På lengre sikt vil dette imidlertid ha positive effekter for mulighetene for et bredere produktspekter i oppdrettsnæringen, som i dag ensidig er preget av lakseoppdrett.

Alt i alt vil de nye rammevilkårene som følge av EØS-avtalen kunne gi øking i lønnsomheten og mulighetene til å skape nye arbeidsplasser i fiskerisektoren under ett. For fangstleddet vil Avtalen innebære økt lønnsomhet. Sysselsettingsutviklingen i denne delen av næringen er først og fremst knyttet til bestandsutsiktene, som er antatt å bli forbedret i årene framover. For foredlingsindustrien vil økt lønnsomhet og bedret konkurransesituasjon legge grunnlag for økt produksjon og eksport. For gitt bestand innebærer dette en vridning av eksporten i retning av økt bearbeidingsgrad. De nye rammevilkårene som EØS-avtalen innebærer, vil således legge grunnlaget for økt sysselsetting i denne delen av næringen.

10.7.4i Landbruket

Det skal ikke etableres en felles landbrukspolitikk innen EØS-området. Den norske landbrukspolitikken forblir således et nasjonalt anliggende, slik som landbrukspolitikken i de øvrige EF-TA-landene vil være. Dette

innebærer at pris-, støtte- og markedsordninger for landbruksvarer, herunder importvern, ikke vil bli berørt av Avtalen. Det vil imidlertid skje en utvidelse av handelen med visse landbruksprodukter.

Norge har akseptert å gi fri markedsadgang for rundt 60 jordbruksprodukter, derav også noen bearbejdede. Dette vil representere en gevinst for norske forbrukere. De berørte produktene produseres stort sett ikke i Norge, og de direkte virkningene for norsk landbruk blir derfor gjennomgående minimale.

Norge vil gi tollfrihet og fri import av visse avskårne blomster og enkelte andre planter. Konsekvensene av dette antas å bli svært begrensede. Norsk nellikproduksjon vil imidlertid møte økt konkurranse.

For visse landbruksprodukter, først og fremst enkelte grønnsaker, frukter og bær, vil norske produsenter få bedret adgang til EF-markedet i form av tollfrie kvoter. Det er dessuten oppnådd tollfri adgang til EF-markedet for norsk akevitt og enkelte andre bearbejdede produkter.

Landbrukspolitikken er for tiden i støpeskjeen på grunn av den liberalisering av handelen med landbruksprodukter som drøftes i GATT, og på grunn av drøftelsene på nasjonalt og internasjonalt plan vedrørende næringsoverføringene. Som det fremgår vil imidlertid EØS-avtalen bety lite for landbrukets rammebetingelser.

I likhet med landbruket vil skogbruket bli forholdsvis lite direkte påvirket av en EØS-avtale. Norsk eksport av trevirke møter i dag ingen handelshindringer i EF-land, og tilsvarende er det ingen restriksjoner på import av trevirke til Norge. De to mottakende næringer, treforedlings- og trevareindustrien, er i dag allerede konkurranseutsatte. Virkningene for skogbruket av en EØS-avtale via de mottakende næringer vil derfor bli små. Hvis Norge blir stående utenfor EØS, kan det imidlertid skape en viss usikkerhet for næringen mht. hvilke rammebetingelser den vil stå overfor i forhold til de viktigste konkurrentland innen skogbruk, Sverige og Finland, bl.a. med hensyn til muligheten for å bli rammet av anti-dumpingtiltak.

10.8 OPPSUMMERING

Programmet for det indre marked i EF ble vedtatt i 1985 på bakgrunn av den økonomiske utviklingen i Vest-Europa på 1970- og første halvdel av 1980-tallet. Europeisk næringsliv tapte konkurransevne og markedsandeler internasjonalt. Den økonomiske veksten og sysselsettingsutviklingen var i første halv-

del av 1980-tallet svakere i Europa enn i USA og Japan.

Denne utviklingen i Vest-Europa ble sett i sammenheng med at direkte og indirekte handelshindringer bidro til å splitte opp markedene. Resultatet er at landene ikke høstet de kostnads- og produktivitetsgevinster internasjonal konkurranse, arbeidsdeling og rasjonell drift kan gi.

Den økonomiske integrasjonen i Vest-Europa har gått gjennom ulike faser. Opprettelsen av EF og EFTA innebar økt integrasjon mellom landene innen hver av de to handelspolitiske samarbeidsområdene i 1960-årene. Frihandelsavtalene mellom EFTA-landene og EF utvidet handelen mellom de to samarbeidsområdene i 1970-årene. Fra 1. januar 1993 vil etableringen av EFs indre marked i hovedsak være gjennomført. Det vil øke integrasjonen mellom EF-landene. Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS) innebærer at det indre marked, med enkelte viktige unntak, utvides til å omfatte hele Vest-Europa. Dermed vil de to samarbeidsområdene EFTA og EF i større grad bli integrert.

EØS-avtalen betyr at det etableres et enhetlig regelverk i Vest-Europa som, når det gjennomføres nasjonalt, setter rammebetingelsene for forbrukere, arbeidstakere og næringsliv. Samtidig vil effektive overvåkings- og håndhevelsesmekanismer bidra til at det felles regelverket etterlevs.

Avtalen regulerer et bredt område av det økonomiske samkvemmet mellom landene i Vest-Europa. Den fastlegger at det ikke skal være hindre for verken handel med varer eller tjenester mellom avtalepartene. Det kan imidlertid fastsettes nasjonale krav til helse, sikkerhet, miljø og forbrukerbeskyttelse. Det forutsettes at slike krav ikke brukes som skjulte handelshindre. Det skal heller ikke være hindre for bevegelse av personer eller kapital over grensene. En del områder, bl.a. landbrukspolitikk, fiskeripolitikk, skatte- og avgiftspolitikk, tollregime overfor tredjeland og valutakurspolitikk omfattes ikke av Avtalen.

Innenfor de saksområdene Avtalen dekker skal det være likebehandling av arbeidstakere og næringsliv fra EØS-landene. Avtalen gir utvidede rettigheter og større forutsigbarhet for norsk næringsliv og norske arbeidstakere i Vest-Europa.

EØS vil gi nye økonomiske og institusjonelle rammebetingelser for Norge, uansett om Norge slutter seg til Avtalen, eller ikke. Dersom de øvrige EFTA-landene slutter seg til EØS og Norge velger å stå utenfor, vil Norge bli stående utenfor et område der felles kon-

kurranseregler og ordninger for overvåking og håndhevelse av disse vil regulere de økonomiske forbindelsene mellom de øvrige landene i Vest-Europa.

Selv om en videreføring av frihandelsavtalen med EF formelt sett representerer en uendret situasjon i forhold til våre europeiske handelspartnere, vil derfor norsk økonomi likevel bli påvirket av at de øvrige vesteuropeiske landene endrer spillereglene for sine økonomiske mellomværende.

Det relevante sammenlikningsgrunnlag for å vurdere konsekvensene av norsk tilslutning til EØS-avtalen er derfor de virkninger en videreføring av frihandelsavtalen vil ha for norsk økonomi i en situasjon der våre europeiske handelspartnere utdyper det økonomiske samarbeidet ved å danne EØS.

EØS-avtalen og virkemiddelbruken i den økonomiske politikken

EØS-avtalen vil innebære enkelte forpliktelser som vil ha virkninger for virkemiddelbruken i den økonomiske politikken. Det er særlig områdene statsstøtte, konkurransevilkår og reglene for offentlige innkjøp som vil bli berørt.

Forpliktelsene består i at virkemiddelbruken må utformes slik at næringsliv og arbeidstakere fra andre EØS-land stilles overfor de samme økonomiske rammebetingelser i Norge som norsk næringsliv og norske arbeidstakere. Forpliktelsene begrenser ikke myndighetenes muligheter til å ta de nødvendige samfunnsmessige hensyn i utformingen av den økonomiske politikken.

Motstykket til disse forpliktelsene er de økte rettigheter og mer stabile og forutsigbare rammebetingelser norsk næringsliv og norske arbeidstakere oppnår i Vest-Europa.

EØS-avtalen omfatter ikke finanspolitikk, skatte- og avgiftspolitikk eller valutakurspolitikk. Avtalelandene forplikter seg til å avvikle valutarestriksjoner, noe Norge i hovedsak allerede har gjort. EØS-avtalen medfører dermed heller ingen vesentlige endringer for pengepolitikken i forhold til dagens situasjon.

Et frihandelsalternativ kan gi større formell handlefrihet. På den annen side vil et slikt alternativ stille strengere krav til utformingen av den økonomiske politikken. Konkurransesposisjonen vil bli svakere og markedsadgangen til Vest-Europa mindre sikker for norsk næringsliv enn ved EØS-tilslutning. En må dermed legge enda sterkere vekt på å dempe kostnadsveksten og fremme produktiviteten for å få til økt vekst i produksjon og sysselsetting.

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

Makroøkonomiske virkninger av en EØS-avtale

Norsk tilslutning til EØS-avtalen vil gi forbrukere og næringsliv gevinster gjennom lavere priser på forbruksvarer og innsatsfaktorer, lavere kostnader og økt produktivitet. De mekanismene som gir slike gevinster er:

- reduksjon i kostnader som følge av at myndighetene i EØS-landene bygger ned handelsbarrierer;
- økt produktivitet og lavere priser som følge av økt konkurranse;
- lavere kostnader som følge av at adgang til et større marked gjør det mulig for bedriftene å produsere i større skala og dermed senke kostnadene pr. produsert enhet;
- reduserte kapitalkostnader i EØS-landene som følge av integrasjonen av det vesteuropeiske kapitalmarkedet.

En EØS-avtale vil også ha andre positive virkninger for næringslivet:

- usikkerheten og dermed risikoen knyttet til investeringer i konkurranseutsatt virksomhet i Norge i forhold til investeringer i resten av Vest-Europa vil reduseres. For det første gir Avtalen økt sikkerhet for markedsadgang til det vesteuropeiske markedet. For det andre vil ensartede konkurranseregler gi mer forutsigbare og stabile rammevilkår for næringslivet lokalisert i Norge;
- et enhetlig regelverk på hjemmemarkedet og EØS-markedet vil bidra til å redusere forskjellene mellom hjemmemarked og eksportmarked. Det blir dermed enklere for de hjemmemarkedsorienterte næringerne å ekspandere ved å øke eksporten.

Foreliggende analyser nasjonalt og internasjonalt peker klart i retning av at det indre marked og EØS vil gi økonomiske gevinster for de landene som deltar. Det er imidlertid vanskelig nøyaktig å tallfeste gevinstene. En har likevel visse holdepunkter for å beregne virkningene for Norge i forhold til andre land.

Den begrensede størrelsen på det norske markedet tilsier for det første at det er færre bedrifter og dermed svakere konkurranse i de skjermede hjemmemarkedsorienterte næringerne enn i større vesteuropeiske land. Et lite hjemmemarked gir også mindre rom for å oppnå de kostnadsbesparelser produksjon og distribusjon i stor skala kan gi opphav til. Begge forhold tilsier at integrasjonsgevinsterne kan bli større for Norge enn for gjennomsnittet av EØS-landene.

På den annen side trekker Norges spesielle

eksportstruktur i retning av at gevinstene kan bli mindre enn for andre land i EØS. Eksportsektorer som oljeutvinning og store deler av utekonkurrerende industri opererer allerede på relativt åpne internasjonale markeder der prisvariasjonene mellom geografiske områder er små. Samlet sett vil likevel norske eksportnæringer få sine rammebetingelser betydelig endret som følge av EØS. Den kraftintensive industrien vil dra fordel av at bruken av anti-dumpingtiltak vil bli avskaffet innen EØS.

Det er rimelig å legge til grunn at Norge kan høste like store inntektsgevinster av det indre marked og EØS som gjennomsnittet av de andre EØS-landene. Hvis Norge blir stående utenfor EØS, vil bl.a. en antatt svakere produktivitet utvikling kunne gjøre det nødvendig med en lavere lønns- og kostnadsvekst for å få til en tilsvarende utvikling i sysselsettingen som ved tilslutning til EØS.

Makroøkonomiske virkninger av å velge et frihandelsalternativ.

Også ved et frihandelsalternativ vil økt importkonkurranse over tid presse pris- og kostnadsnivået i norsk næringsliv. Dette vil gi opphav til omstillinger og produktivitetsgvinster. Enkelte av de samme positive virkningene vil gjøre seg gjeldende som ved en EØS-avtale:

- norske forbrukere vil oppnå gevinster som følge av reduserte priser på varer og tjenester importert fra EØS-området;
- norsk næringsliv vil dra nytte av eksportmarkedsvekst som følge av den ekstra etterspørselsvekst markedsintegrasjonen i EØS-området gir opphav til.

Hvor sterke disse virkningene vil være i et frihandelsalternativ i forhold til en EØS-avtale, vil avhenge av i hvilken utstrekning norske myndigheter på eget grunnlag velger å åpne opp for økt internasjonal konkurranse i det norske hjemmemarkedet. Jo større vekt en legger på å skjerme norsk næringsliv fra omstillinger, jo mindre vil ventelig disse positive virkningene være.

Et frihandelsalternativ vil samtidig ha klare negative virkninger:

- norske eksportører kan bli møtt med barrierer i EØS-markedet. Norsk næringsliv får dermed ikke fullt ut del i de kostnadsbesparelser det øvrige næringslivet i EØS oppnår som følge av avviklingen av barrierene seg imellom. Norsk næringsliv vil således kunne få en svekket konkurranseposisjon på det europeiske markedet;

- mange norske og utenlandske foretak betrakter en EØS-avtale eller norsk medlemskap i EF som avgjørende for omfanget av deres fremtidige investeringer i Norge. Det vil være større usikkerhet knyttet til investeringer i konkurranseutsatt virksomhet i Norge enn ved investeringer i EØS-området. Norske eksportører vil ikke stå overfor samme sikre markedsadgang som eksportørene i EØS-landene.

Samlet sett må en legge til grunn at et frihandelsalternativ vil medføre en svakere økonomisk utvikling enn ved en EØS-avtale. Det betyr i sin tur at et frihandelsalternativ vil gi dårligere utvikling i inntektene til husholdningene og mindre rom til å løse offentlige oppgaver.

Omstillinger som følge av markedsendringene i Europa

Økt konkurranse vil bidra til omstillinger innen de enkelte næringene. De mest effektive bedriftene vil øke sine markedsandeler på bekostning av de minst effektive bedriftene. Mer enhetlige rammebetingelser på tvers av næringene vil bidra til omstillinger i retning av de mest produktive næringene. Gevinstene ved EØS består, i tillegg til den direkte kostnadsbesparende effekten av reduserte handelshindringer, i de produktivitetsforbedringer en oppnår som følge av disse omstillingene.

Omstillinger som følge av nedbygging av handelsbarrierer er ikke noen ny erfaring for Norge. Den sterke veksten i 1950- og 1960-årene var bl.a. et resultat av at vi utnyttet fordelene ved økt internasjonal arbeidsdeling. Spesielt bidro frihandel innen EFTA til betydelige omstillinger innen hjemmemarkedsorientert industri i 1960-årene.

De siste årene har nedbygging av aktiviteten på enkelte områder ikke blitt motsvar av aktivitetsvekst i andre deler av økonomien. I industrien og i annen konkurranseutsatt virksomhet har avskallingene vært betydelige. Dette er dels et uttrykk for interne ubalanser i norsk økonomi, men kan også reflektere at næringslivet er i ferd med å innstille seg på sterkere konkurranse i det europeiske markedet.

Med den svake utgangsposisjonen deler av næringslivet har, vil det være en stor utfordring å sikre at omstillingene forløper mest mulig balansert. I de næringer og bedrifter som i dag er skjermet for internasjonal konkurranse, vil det være en risiko for at produksjon og sysselsetting forholdsvis raskt vil kunne bli redusert. Risikoen vil likevel bli redusert om vi viderefører de siste års utvikling

med en styrking av den kostnadmessige konkurranseevnen. En slik utvikling vil også bedre grunnlaget for vekst i andre næringer.

En må være forberedt på at det vil kunne ta tid å bygge opp ny produksjonskapasitet og å utnytte økt markedsadgang i de næringer og bedrifter som får sine rammebetingelser forbedret i EØS. Det kan derfor ta tid før økt integrasjon gir merkbare positive utslag på nasjonaløkonomiske størrelser som samlet verdiskaping og sysselsetting. Dersom Norge velger et frihandelsalternativ, kan en i noen utstrekning skjerme deler av næringslivet fra forsterket europeisk konkurranse. Dette kan isolert sett dempe avskallingstakten i denne delen av næringslivet. Andre deler av næringslivet vil imidlertid stå overfor en vanskeligere konkurransesituasjon. På grunn av de handelspolitiske forpliktelser vi bl.a. har påtatt oss gjennom GATT-samarbeidet, er det dessuten begrenset hvor mye vi uansett kan skjerme deler av næringslivet.

Virksomheter av et felles arbeidsmarked

Arbeidssøkere fra et EØS-land vil få adgang til andre EØS-land for å søke arbeid. EØS-avtalen vil legge grunnlaget for gjensidig godkjenning av kompetanse for en del yrkesgrupper. EØS-avtalen vil i tillegg bedre mulighetene for norske studenter til å ta hele eller deler av sin utdanning i utlandet. Tilsvarende vil gjelde for EFTA/EF-studenter i Norge.

Et hovedspørsmål er om disse økte rettigheter vil føre til omfattende arbeidsmigrasjon på tvers av landegrensene. Basert på erfaringene fra Norden og EF er konklusjonen at det ikke er grunn til å vente vesentlig øking i arbeidsmigrasjonen innen EØS-området. Sosiale bånd og kulturelle forskjeller, ikke minst i form av språklige barrierer, begrenser flyttingene. Samtidig er ikke økonomiske og sosiale forhold i Norden og i EF så forskjellige at det i seg selv tilsier flyttinger av betydelig omfang.

Om lag 1 pst. av befolkningen i de nordiske landene utgjøres av statsborgere fra andre nordiske land. I alt er 1,5 - 2 pst. av statsborgere i EF-landene bosatt i andre EF-land enn sitt eget. Regnet i forhold til folketallet, var i det i 1989 et noe høyere antall statsborgere fra andre EF-land (utenom Danmark) i Norge enn i Danmark.

Eventuell økt arbeidsmigrasjon innen EØS-området vil på lengre sikt virke i retning av mer lik lønn for samme type arbeidskraft over hele EØS-området. Lønnsnivået for ufaglært arbeidskraft er høyere og lønnsnivået for høyt utdannet arbeidskraft lavere i Norge enn i de fleste andre vest-europeiske land. Med små endringer i flyttestrømmene må en anta at

virkingen på lønnsdannelsen i Norge av et fritt arbeidsmarked i EØS vil bli forholdsvis liten. Det er sannsynlig at de fremste utfordringene vedrørende arbeidsmigrasjon i Europa i årene fremover vil være knyttet til forholdet til Øst-Europa og det tidligere Sovjetunionen. Forholdet til borgere utenfor EØS vil som før være et norsk anliggende.

Virksomheter for norsk næringsliv

EØS-avtalen innebærer bl.a. at lønnsomheten av eksport og internasjonalisering av virksomhet bedres i forhold til lønnsomheten ved produksjon bare for det nasjonale markedet. Hjemmemarkedsorienterte næringer vil bli stilt overfor økt konkurranse, mens vilkårene for eksportrettet virksomhet blir bedret. Eksportbedrifter vil også dra fordel av at etterspørsele i EØS-området kan bli høyere som følge av økt inntektsnivå og en viss vridning av handelen i retning av økt intern EØS-handel.

Etableringen av EØS vil berøre de aller fleste norske næringer, direkte eller indirekte. Norsk tilslutning til EØS vil innebære at flere næringer enn tidligere vil bli stilt overfor direkte utenlandsk konkurranse - og bedre muligheter til å konkurrere i utlandet. Andre næringer vil bli berørt indirekte, selv om regelverket for disse ikke endres. De kan bli stilt overfor endringer i de markedene hvor de kjøper sine innsatsfaktorer eller i de markedene hvor de avsetter sine produkter, både i Norge og utlandet.

Innen mange næringer vil virkningene bli små. Mange næringer vil fortsatt, i ulik grad, være naturlig skjermet for sterk utenlandsk konkurranse. Offentlig sektor berøres i liten utstrekning. Landbrukspolitikken, herunder skjermingen overfor utlandet, berøres i all hovedsak ikke av EØS-avtalen.

For store deler av norsk næringsliv, som for norsk økonomi generelt, er det sannsynlig at deltakelse i EØS vil ha positive virkninger som på lengre sikt kan være betydelige. På kort sikt kan deltakelse i EØS føre til noe større omstillinger i næringer som blir utsatt for større konkurranse, enn et frihandelsalternativ. På den annen side vil ventelig et frihandelsalternativ føre til lavere investeringer i Norge (både norske og utenlandske) enn ved deltakelse i EØS.

Selv om Norge står utenfor EØS vil også rammebetingelsene for næringslivet endres, om enn ikke så mye i formell forstand som i reell forstand. De andre EFTA-landene og hele EF-området endrer gjennom EØS spillereglene for sine økonomiske mellomværende. Norske næringer som konkurrerer med utenlandske produsenter på hjemme- eller ute-

markedet, vil også i frihandelsalternativet i fremtiden stå overfor konkurrenter som har tilpasset seg mulighetene som det indre marked og EØS gir.

Uavhengig av vår tilknytningsform vil utviklingen for norsk næringsliv i årene fremover være preget av situasjonen i norsk økonomi. Svak lønnsomhet som har tæret på egenkapitalen, vil ventelig i flere år fremover forbli et hovedproblem for mange næringer, enten vi er utenfor eller innenfor EØS.

Virkingen for ulike norske bedrifter og næringer av deltakelse i EØS vil variere bl.a. avhengig av i hvilken grad konkurranse og markedsadgang øker som følge av deltakelse i EØS, dvs. i hvilken grad de i dag enten er skjermet på det norske markedet eller ute-stengt fra markedet i EØS-land på grunn av handels- og etableringshindre som forsvinner med EØS. Herunder kommer i hvilken grad bedrifter som i prinsippet allerede har adgang til markedene i EØS-landene, kan få en sikrere markedsadgang og mer like rammevilkår, blant annet gjennom felles konkurranseregler, som bl.a. kan beskytte mot anti-dumping-tiltak.

Nærmere om virkningene for industrien

Ved vurderingen av virkingen av EØS-avtalen for industrien kan det være hensiktsmessig å gruppere norsk industri i to:

- prosessindustri: Kjemiske og petrokjemiske råvarer, metaller og treforedling. Disse bransjene produserer i overveiende grad råvarer og halvfabrikata som omsettes i internasjonale markeder;
- ferdigvareindustri: Produksjon av konsum- og investeringsvarer og bearbejdede varer som brukes som innsatsvarer i annen produksjon.

EØS-avtalen vil påvirke disse to hovedgruppene på ulike måter.

Norsk prosessindustri omsetter i stor grad produksjonen på internasjonale markeder, og er gjennomgående lite berørt av handelshindre i form av ulike nasjonale produktkrav og standardiseringsprosedyrer og nasjonal favorisering ved offentlige innkjøp. Den vil følgelig bli lite påvirket av denne delen av EØS-avtalen. EØS-avtalen vil imidlertid gi stabilitet i rammevilkårene i forhold til konkurrenter i andre land og beskyttelse mot dumpingklager. Bransjene er kapitalintensive, og risikovurderinger knyttet til slike forhold kan få forholdsvis stor betydning ved vurdering av investeringsprosjekter og valg av lokalisering.

Fjerningen av handelshindre i form av ulike

produktkrav, økt adgang til å konkurrere om offentlige innkjøp og enklere grensepasseringer, vil særlig ha virkning for ferdigvareindustrien. Generelt vil lønnsomheten ved eksport bedres relativt til produksjon for det nasjonale markedet, samtidig som nye markeder åpnes opp, bl.a. ved offentlige innkjøp i EØS-landene.

For deler av norsk industri er det av stor betydning at reglene om offentlige innkjøp også vil gjelde leveranser til virksomheter basert på særlige eller spesielle rettigheter tildelt av det offentlige, spesielt oljevirkksomheten i EØS-området.

På det norske hjemmemarkedet vil konkurransen for ferdigvareindustrien kunne bli hardere slik at priser og fortjenestemarginer kommer under press. Dette vil ventelig lede til et økt press for omstillinger i disse delene av norsk industri. For forbrukerne vil dette innebære gevinster i form av lavere priser. For næringslivet vil lavere priser på vareinnsats og utstyr redusere kostnadene.

Den delen av nærings- og nytelsesmiddelindustrien som baserer sin produksjon på råvarer fra norsk landbruk kommer i en egen stilling. Denne industrien vil i stor grad fortsatt være skjermet mot utenlandsk konkurranse. Det følger av at EØS-avtalen ikke omfatter landbrukspolitikken.

Norsk industri står overfor store utfordringer. Lav lønnsomhet og svekket egenkapital gjennom flere år øker behovet for omstillinger i norsk industri. Dette forsterkes ved gjennomføringen av EFs indre marked og EØS, enten Norge slutter seg til eller står utenfor. På noen områder vil konkurransen på det norske markedet forsterkes ytterligere, eller i hvert fall raskere, hvis Norge går med i EØS. Motstykket vil være mer omfattende og sikre adgang til EØS-markedet, klarere definerte rammevilkår for norske bedrifter på det internasjonale markedet og derigjennom bedre grunnlag for å investere i Norge. Hvordan mulighetene ved EØS-deltakelse vil bli utnyttet, avhenger først og fremst av bedriftene selv, men også av bl.a. den økonomiske politikken og lønns- og kostnadsutviklingen.

Virkninger for andre næringer

EFs planer for å utvikle et indre energimarked vil være av stor betydning for Norge. Denne prosessen pågår uavhengig av EØS, og dette vil påvirke rammebetingelsene for Norge som energiproducent og eksportør, enten Norge deltar i EØS eller velger frihandelsalternativet.

Råoljen fra kontinentalsokkelen selges allerede i internasjonale markeder med fri konkurranse. EØS-avtalen forventes ikke å med-

føre endringer i rammebetingelsene for norsk råoljeeksport.

De samlede vurderingene for bygge- og anleggsbransjen er at næringen totalt sett vil kunne tjene på en EØS-avtale, også på kort sikt. Noen vesentlig tilstrømning av utenlandsk arbeidskraft og utenlandske bedrifter ventes ikke. Samtidig åpnes muligheter internasjonalt på områder der norske entreprenører har opparbeidet spesialkompetanse, f.eks. bygging i fjell. Dette vil trolig i første rekke komme større entreprenører til gode.

Med unntak av utenriks sjøfart, er samferdsel sterkt regulert i alle EØS-land. Generelt har det derfor vært ansett at potensialet for økt effektivitet er stort innenfor samferdsel og at det burde komme forbrukerne og næringslivet til gode. Som følge av Norges beliggenhet og utadvendte økonomi, vil mer effektive kommunikasjoner i Europa kunne ha større betydning for næringslivets kostnader og alminnelige konkurranseevne enn i de fleste andre EØS-land.

For deler av samferdselssektoren vil EØS innebære vesentlige skritt mot friere konkurranse og bedre markedsadgang. Dette gjelder særlig internasjonal veitransport og luftfart. På flere områder vil det likevel fremdeles være omfattende reguleringer. Konesjonsordninger som regulerer markedsadgangen innen f.eks. busstransport, jernbane og innenriks luftfart, vil kunne opprettholdes i henhold til regelverket.

Økonomisk støtte til transportvirksomheter kan etter EØS-avtalen bare gis etter visse retningslinjer. Bl.a. kan støtte fra det offentlige gis som vederlag for persontransporttjenester som det er i myndighetenes interesse å opprettholde, men som ikke kan drives på forretningsmessig grunnlag. Dette er i all hovedsak i samsvar med norsk praksis.

For skipsfarten, som er en av Norges mest internasjonale næringer, sikrer EØS-avtalen fri og lik adgang til EF-markedet. Avtalen gir sikkerhet om fremtidige rammevilkår, herunder sikkerhet for at det ikke vil skje begrensninger i norske skips adgang til EFs marked. EFTA og EF er også enige om et samarbeide om felles skipsfartspolitik overfor tredjeland.

EØS-avtalen vil bety at det etableres et åpent marked for finansielle tjenester mellom EØS-landene og at det søkes ført en samordnet politikk overfor tredjeland.

Gevinstene ved handel med finansielle tjenester over landegrensene er prinsipielt av samme karakter som ved handel med varer. Økt konkurranse over landegrensene vil kunne bidra til mer rasjonell tjenesteproduksjon, slik at finansielle tjenester vil kunne formid-

Om samtykke til ratifikasjon av Avtale om Det europeiske økonomiske samarbeidsområde (EØS)

les billigere og mer effektivt. Som i andre markeder, vil forutsetningen for gevinster være effektivisering og omstillinger. De strukturendringene som dette kan lede til i Norge, vil imidlertid ventelig bli små i forhold til de dramatiske endringene som er skjedd i det norske markedet for finansielle tjenester i løpet av de siste 10 årene og spesielt i forbindelse med krisen i bankvesenet.

Konkurransetilstandene for varehandelen endres på flere måter. Offentlige innkjøp åpnes for utenlandsk konkurranse. Lavere transport- og grensepasseringskostnader kan gjøre det mulig å realisere stordriftsfordeler i innkjøp, distribusjon og lagerhold. Felles produktkrav og standarder trekker i samme retning. Erfaringer fra EF kan tyde på at økt internasjonalisering særlig vil skje ved at selskap hjemmehørende i et EØS-land utvider sin virksomhet til de nærmeste nabolandene.

Generelt ventes det at detaljhandelen påvirkes mindre av en EØS-avtale enn tilfellet kan bli for distribusjon og grossistvirksomhet. Denne delen av næringen er i en viss utstrekning naturlig skjermet, ved at handelen skjer der hvor kundegrunnlaget er. Det kan innen en del områder bli bl.a. økt tendens til etableringer på tvers av landegrensene. Økt økonomisk integrasjon i Europa på lengre sikt kan føre til større internasjonalisering av næringen.

Det skal ikke etableres en felles landbrukspolitikk innen EØS-området. Den norske landbrukspolitikken forblir således et nasjonalt anliggende. Dette innebærer at prisstøtte og markedsordninger for landbruksvarer, herunder importvern, ikke vil bli berørt av Avtalen. Næringen vil derfor i liten grad bli direkte påvirket av en EØS-avtale. Det vil imidlertid skje en utvidelse av handelen med visse landbruksprodukter.

Fiskerinæringen blir hovedsakelig berørt av EØS-avtalen gjennom reduserte tollsatser på eksport av norsk fisk og fiskeprodukter til EF. Avtalen innebærer en reduksjon i tollbelastningen i 1997 på norske fiskeprodukter på om lag 45 pst. av samlet tollbelastning i 1990. Dette gir bedret markedsadgang og økt lønnsomhet i fiskerisektoren sett under ett. Det gir muligheter for å øke verdien av fiskeeksporten.

Lavere tollsatser på fersk fisk innebærer bedret lønnsomhet i fangstleddet som følge av høyere priser på råvarer levert til EF.

Lavere toll vil medføre reduserte konsumpriser på bearbejdet fisk i EF-markedet. Det vil gi grunnlag for økt eksport. Tollreduksjonene innebærer også at lønnsomheten i foredlingsindustrien bedres. Bedre fortjenestemarginer vil også gi grunnlag for høyere eksport-

volum for foredlede produkter. Norske leverandører vil dermed få muligheten til å komme inn på markeder med et bredere produktspekter. For noen produkters vedkommende har tollsatsene til EF hittil hindret enhver norsk eksport. Forbedret lønnsomhet i foredlingsindustrien kan føre til en vridning i sammensetningen av eksporten slik at andelen av bearbejdede produkter øker.

De nye rammevilkårene vil derfor skape grunnlag for en øking i antall arbeidsplasser i foredlingsindustrien. Dette vil særlig kunne ha betydning for Nord-Norge. Av den samlede sysselsettingen i foredlingsindustrien var nær 55 pst. (6700 personer) sysselsatt i de tre nordligste fylkene i 1989. Virkningen for produksjon og sysselsetting vil bl.a. avhenge av i hvilken grad næringen klarer å utvikle produkter og distribusjonsapparat tilpasset de krav konsumentmarkedene i Europa stiller.

For oppdrettsnæringen har EØS-avtalen ingen umiddelbare virkninger, ettersom tollsatsene på oppdrettet fersk og frossen laks ikke blir endret.

10.9 REFERANSER

- Abrams, R.K., P.K. Cornelius, P.L. Hedfors, G. Tersman (1990): *The Impact of the EC's Internal Market on Nonmember Countries, The Case of EFTA*. IMF Working Paper No 68. Washington
- Bakhoven, A.F. (1989): *The Completion of the Common Market in 1992: Macroeconomic Consequences for the European Community*. Research Memorandum no. 56. Central Planning Bureau. Haag.
- Bachtler, J., K. Clement, K. Halvorsen (1991a): *A Comparative Assessment of Norwegian and EC Regional and Small Firms Policies*. European Policies Research Centre. Glasgow.
- Bachtler, J., K. Clement, P. Raines (1991b): *The Impact of the Single Market on Direct Investment in Norway*. European Policies Research Centre. Glasgow.
- Baldwin, R. (1989): *On the Growth Effects of 1992*. National Bureau of Economic Research, Inc. Working paper no. 3119. Cambridge, MA.
- Breuss, F. og F. Schebeck (1989): *The Completion of EC's Internal Market and its Impact on the Austrian Economy*. Austrian Institute of Economic Research (Wifo). Wien.
- Commission of The European Communities (1988): *The Economics of 1992. An Assessment of the Potential Economic Effects of Completing the Internal Market of the European Community*. European Economy no. 35. Brussels.

- Eckbo, E.B. (1991): *Bedriftsoppkjøp, internasjonalisering og konsesjonsregler*. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Rapport no. 12. Bergen 1991.
- Finansdepartementet (1991): *Utredninger om EF og EØS i departementenes regi. Oversikt med sammendrag*. Oslo
- Flam, H. og H.Horn (1998): *Ekonomiska konsekvenser för Sverige av EGs indre marknad*. Bilaga nr. 2 till Långtidsutredningen. Stockholm.
- Gardener, E.P.M. og J. Teppet (1990): *The Economic Impact of 1992 on the Financial Services Sector of EFTA countries*. Occasional paper No. 33/1990. Geneve.
- Golombek, R. (1991a): *The Impact of 1992 on Norwegian Manufacturing Industry*. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Rapport nr. 1. Oslo.
- Golombek, R. (1991b): *Lønnsomheten i norsk industri*. Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Rapport nr. 28. Oslo.
- Halvorsen, K., K.O. Sørensen (1991): *Tilpasning til EFs indre marked - regionale virkninger for næringsstrukturen*. Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo
- Haaland, J. (1990): *Assessing the Effects of EC Integration on EFTA Countries: The Position of Norway and Sweden*. Journal of Common Market studies. Oxford.
- Haaland, J., D. Normann (1992): *Global Production Effects of European Integration*. Centre for Economic Policy Research, Discussion paper no. 669 London.
- Kjær, K. (1989): *Konsekvenser av en norsk tilpasning til EFs direktiver for offentlig innkjøp*. ECON, Senter for økonomisk analyse, Oslo.
- Krugman, P. (1988): *EFTA and 1992*. EFTA occasional Paper No. 23. Geneve.
- H. Lahti, A. (1989): *Macroeconomic Effects of European Integration on the Finnish economy; A Simulation study*. Finlands Banks Diskussions under lig nr. 37. Helsinki.
- Larsen, K. A. (1990): *Flytting mellom land i Vest-Europa. Det grenseløse arbeidsmarked II*. Foreløpig arbeidsnotat 15/90. ECON, Senter for økonomisk analyse, Oslo.
- Larsen, K. A. og M. Røed (1991): *Norske profesjoner på et fritt europeisk arbeidsmarked. Det grenseløse arbeidsmarked III*. 3/1992. Institutt for samfunnsforskning (ISF). Oslo.
- Maddison, A. (1982): *Phases of Capitalist Development*. Oxford University Press. Oxford.
- Norman, V.D. (1989): *EFTA and the Internal European Market*. Economic Policy no. 9. Cambridge.
- Norman, V.D., L. Orvedal (1990): *Stordriftsfordeler, konkurranse og markedsintegrasjon*. Virkninger av EFs indre marked for enkelte bransjer. Senter for Anvendt Forskning, Rapport nr. 1. Bergen.
- Norman, V.D. (1991): *1992 and EFTA*. I: European Integration, Trade and Industry. Redigert av: A. Winters and A. Venables. Cambridge.
- Olson, M. (1987): *Economic Nationalism and Economic Progress*. World Economy no. 3. Amsterdam.
- Ponte Ferreira, M.M. (1989): *Trade Effects of Integration. A Comparison between Norway and other Countries*. Rapport nr. 147. Norsk utenrikspolitisk institutt, Oslo.
- Ponte Ferreira, M.M. (1990): *EC Trade Policies with Emphasis on Policies vis a vis Non-member Countries*. Notat nr. 418. Norsk utenrikspolitisk institutt, Oslo.
- Werner, H. (1990): *International Labour Migration within a Common Market: Some Aspects of EC Experience*. Journal of Common Studies, Vol. 27, No. 1, September.